

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI:
BAŞLANGIÇTAN 1947’YE

BURCU ÖZDEMİR

2501140037

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. AYNA ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : BURCU ÖZDEMİR Numarası : 2501140037

Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : AVRASYA ARAŞTIRMALARI Danışmanı : YRD.DOÇ.DR AYNA ASKEROĞLU ARSLAN

Tez Savunma Tarihi : 04.10.2017 Saati : 11:00

Tez Başlığı : Rusyanın Kürt Politikası: Başlangıçtan 1947' ye

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- YRD.DOÇ.DR AYNA ASKEROĞLU ARSLAN		KABUL
2- YRD.DOÇ.DR ÖMER KUL		KABUL
3- YRD.DOÇ.DR FAHRİ ERENEL		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ.DR İSMAİL TÜRKOĞLU		
2- YRD.DOÇ.DR MEHMET SAİT TÜRKHAN		

ÖZ

RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI: BAŞLANGIÇTAN 1947’YE

Burcu ÖZDEMİR

IV. İvan ile temellendirilen, Petro ile başlayan Rusya’nın yayılmacı politikası, yakın çevresinde özel ilişkiler kurarak ve onları kendisi için ayrıcalıklı hissettirerek gelişmiştir. Rusya, Karadeniz’i, Kafkasya’yı ele geçirerek Doğu Anadolu’daki etnik ve sosyal yapıdan yararlanmaya çalışarak Akdeniz’e inmeyi hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda tez çalışması tarihleri arasında karşında iki büyük devlet görmektedir: Osmanlı (Türkiye Cumhuriyeti, Irak, Suriye) ve İran. Ruslar bu iki devlet içerisinde etnik kimlik olan Kürtlerle iletişim içerisine girmiş ve iş birliği yapmıştır. Kürtlerin Ruslara tanıştığı zamandan günümüze kadar, rejimleri değişen Rusya, Kürt politikasında iniş çıkışlar yaşasa da ana düşünce hiç değişmemiştir. Ruslar, Kürtlere güney ve batı sınırlarının güvenliğini temin etme ve Yakındoğu politikasında (Türkiye, İran, Irak ve Suriye politikaları) yardımcı bir faktör olarak yaklaşmıştır. Bu yaklaşımla da Rusya’nın bundan sonraki Kürt siyasetinin de bu şekilde evrilebilme ihtimalini çalışmamızda görebiliriz. Bu çalışmada Rusların Kürtlerle olan ilişkilerine değinileceği gibi bu ilişkinin nedenlerine de cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Kürtler, Mahabad, Kürdoloji.

ABSTRACT

RUSSIAN KURD POLİCY : FROM THE BEGINNING TO 1947

Burcu ÖZDEMİR

Expansionist policy of Russia, being founded with IV. Ivan and starting with Petro, has developed by bringing into connections with its near abroad and making them feel privileged for themselves. Russia aimed at reaching to the Mediterranean Sea by confiscating the Black Sea and Caucasus and taking the advantage of ethnic and social structure in Eastern part of Turkey. In line with this purpose, Russia regarded two countries as its target: Iran and Ottoman (including Turkish Republic, Iraq and Syria). Russians collaborated and made connections with Kurds who have an ethnic identity in both countries. Since the day when the Kurdish population met with Russians, Russia whose regime was altered has been keeping the same main idea in its Kurdish policy in spite of rises and falls. Russia considered the Kurdish as a supporting factor by helping of assuring the protection of its south and west borders in addition to Russian near-west policy. It can be seen in this study that the Russia's Kurdish politics might be expected to transform into this direction mentioned above. The current study will point out the Russian relationship with Kurdish as well as investigating the underlying reasons behind this relationship.

Key Words: Russia, Kurds, Mahabad, Kurdology.

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Yakındoğu'nun baş aktörlerinden biri olan Rusya'nın bölgedeki Kürt azınlığı ile olan ilişkileri konu edilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Kürtlerle ilişkisi olan İngilizlerin, bu yaklaşımlarında yalnız olmadığını ve rakibi olan Rusların Kürtlere olan ilgisini, iş birliğini gün ışığına çıkarmak bu tezin amacıdır.

Rusya, Kürtlerin yaşadığı bölgelere coğrafi yakınlığı sebebiyle Kürtlerle iş birliği yapmak isteyen ülkelere göre daha dominant durumdaydı. Bazı Kürt aşiret liderleri uzak geleceğe ait siyasal hedeflerini, Rusya'nın Yakındoğu'daki planlarına bağımlı kılmak amacıyla Ruslarla iş birliği içerisine girmiştir. Döneme baktığımızda zaman zaman Rus-Kürt ilişkilerinde durulmalar olsa da birlikteliklerinde Ruslar ve bazı Kürt liderleri kısmen hedeflerine ulaşmışlardır.

Ülkemizde bu konu ile ilgili kapsamlı bir araştırma çalışmasının olmaması tezin değerini arttırmaktadır. Bu tez ile Rusya'nın Kürtlerle olan tarihsel bağını ve bu bağın hangi amaçla kurulduğunu, bu birliktelikte tarafların beklentilerini görmek mümkün olacak ve günümüz Rus-Kürt ilişkilerine de ışık tutacaktır.

Bu çalışma Rusların Kürt politikasına Çarlık döneminde Osmanlı ve İran Kürtleri, Sovyetler Birliği dönemindeyse Sovyetler Birliği, Türkiye, İran, Irak ve Suriye Kürtleri ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Çarlık döneminde Rusların Kürt politikasının oluşturmasının nedenlerine, Rusların Kürtlere bakışına ve Rus-Kürt ilişkisinde yaşanan olaylara inceleyerek bu ilişkinin nedenlerine cevap aranmıştır.

İkinci bölümde, Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan 1947 yılına kadar olan tarih aralığında beş ayrı ülkede bulunan Kürtlerin yapılanmasına, ve bu ülkelerdeki Kürtlerin Ruslarla olan işbirliğinin nedenlerine, çıkar-sonuç ilişkisi bağlamında cevap aranmıştır. Bu bölümde arşiv kaynaklarının olmamasının nedeni bu ülkelerdeki konu ile ilgili arşivlerin araştırmacılara kapalı tutulmasından kaynaklanmaktadır.

Üçüncü bölümde ise, Rusların Kürdoloji konusunda ve Kürtlerin kültürel hayatına yaptığı katkılardan bahsetmektedir.

Başta, hayatım boyunca maddi ve manevi benden desteklerini esirgemeyen aileme, Yıldız ailesine, Hasan Külünk'e, Lale Demirkol'a, Sema Küçüksucu'ya, Vildan Ula'ya, Elif Genç'e tezi yazarken sıkışıp karanlıkta kaldığımda bana ışık tutan Arş. Gör. Filiz Ferhatoğlu'na, en önemlisi fikir ve önerileriyle çalışmanın daha iyi hale getirilmesini sağlayan, her başvurduğumda yanımda olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan'a sonsuz minnet ve şükran borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK DÖNEMİ RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI

1.1. Rusya’nın Dış Politikası Ve Kürtler.....	3
1.1.1. Rusların Kürtlere Bakışı.....	14
1.2. Rus-Kürt İlişkileri.....	18
1.2.1. 19. Yüzyılın Başından Tanzimat Fermanı’na	19
1.2.2. Tanzimat Fermanı ve Kürtler	27
1.2.3. Bedirhan Bey Ayaklanması.....	29
1.2.4. Kırım Savaşı.....	31
1.2.5. Yezdanşir Ayaklanması	38
1.2.6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı.....	41
1.2.7. Şeyh Ubeydullah İsyanı	48
1.2.8. 1880-1914 Yılları Arasında Rus-Kürt İlişkileri	53
1.2.9. Birinci Dünya Savaşı’ndan Bolşevik Devrimi’ne.....	75

İKİNCİ BÖLÜM

1917-1947 YILLARI ARASI SOVYET RUSYA’NIN

KÜRT POLİTİKASI

2.1. Sovyet Rusya’nın Dış Politikası ve Kürtler	85
---	----

2.1.1. Rusların Kürtlere Bakışı.....	91
2.2. 1917-1947 Yılları Arası Sovyet Rusya-Kürt İlişkileri.....	92
2.2.1. Sovyet Rusya'nın Sovyet Kürtleri Politikası	92
2.2.2. Sovyet Rusya'nın İran Kürtleri Politikası	99
2.2.3. Sovyet Rusya'nın Irak Kürtleri Politikası	115
2.2.4. Sovyet Rusya'nın Suriye Kürtleri Politikası	122
2.2.5. Sovyet Rusya'nın Türkiye Kürtleri Politikası.....	123

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM_

RUSYA'NIN KÜRDOLÖJİ ÇALIŞMALAR

3.1. Çarlık Dönemi Kürdoloji Çalışmaları	132
3.1.1. Rusların Kürtleri Kazanmasında Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri 144	
3.1.2. Kültür ve Eğitim Alanında Rus-Kürt İşbirliği: Gehandını.....	149
3.2. 1917-1947 Yılları Arası Sovyet Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları	151
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA	170

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1: SSCB’de 1921-1947 Yılları Arasında Yayımlanan Kùrtçe Kitaplar.....161

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

KDP: Kürdistan Demokrat Parti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet

Je-Kaf: Komeley Jîyanewey Kurdistan

MYK: Merkezi Yürütme Kurulu

MS: Milattan Sonra

GİRİŞ

Anadolu toprakları üç kıta arasında kilit pozisyonundadır. Anadolu'nun bu durumu, kara ve deniz yollarında askeri, siyasi ve ticari olarak önemli bir pozisyona sahiptir. Rusya'nın IV. Ivan'dan itibaren dış politikası şekillenmeye başlamış, I. Petro ile somutlaşmış, II. Katerina ile kurumsallaşma hızlanmıştır. I. Petro döneminden itibaren Ruslar için hem askeri hem ticari olarak büyük deniz yollarının önemi ve Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Osmanlı topraklarının değeri daha da artmıştır. Sovyetler dönemindeyse dış politika başarısı, çift kutuplu dünyanın bir kutbu olacak kadar ilerlemiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla görünürde bir düşüş gösterse de Rusya Federasyonu, Putin ile birlikte diplomasi sahnesinde eski yerini almak için çalışmaktadır.

Zamanımızda ortaya atılan hakimiyet teorilerinde birçoğunda coğrafya ana başlıklar içerisinde yer almıştır. Günümüzde işlerliği konusunda hemfikirlik oranı yüksek olan Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre, kalpgahın büyük kısmını Rusya toprakları oluşturmaktadır. Rusya, bulunduğu coğrafi konumun avantajlarını kullanarak tarih sahnesini kendine göre dizayn edebilir fakat bunun için ciddi dış politika enstrümanlarına sahip olmalıdır.

Yakındoğu oyununda yer almak isteyen Çarlık Rusya da oyunun her aktörü gibi zamanında Osmanlı topraklarında yayılmak istemiştir. Kafkaslardan güneye, sıcak denizlere inme politikası gereği oyuna girmeye çalışan Rusya, karşısında genel anlamda Osmanlı'yı özel anlamda Ermenileri ve Kürtleri görür. Büyük bir devlet olan Osmanlı o zamanlar ne kadar "hasta adam" olarak bilinse de kaleyi dıştan fethetme girişmeden önce içten fethetmek için Rus devlet aklı devreye girmiş ve Çarlık Rusya, Osmanlı'yı önce Ermenilere destek vererek sonrasında Kürtlere bağımsız millet olma duygusunu aşılayarak isyana teşvik etmiş, kendi yayılma politikalarını gerçekleştirmek istemiştir.

Sovyetler Birliği'nin Kürt politikası, Yakındoğu çıkarlarını ve ABD, İngiltere, İran ve Türkiye gibi diğer güçlerle ilişkisinin bir parçasıydı ve bu politikayı 1945-1946 petrol anlaşmaları ve çöküşüne kadar ikiye ayırabiliriz. Sovyetlerin Kürt politikası 1947 yılına kadar yoğun olarak İran Kürtleri üzerine yoğunlaşmıştır. Sovyetler Birliği

1945 yılında Sovyet-Türk Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nı feshettikten sonra çok geçmeden Türkiye'nin doğu illeri üzerinde hak iddia ettiğini belirterek, Montrö Sözleşmesi'ni gözden geçirmesini talep etti. Bu taleplerin Türkiye tarafından reddi ile Sovyetlerin özellikle İran'da Kürt hareketine alenen destek vermeye başladı. Sovyetler İran'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurdu. Ancak Sovyetlerin, baskılar nedeniyle İran'dan çekilmesiyle bu cumhuriyet kısa sürede yıkılmıştır.

Mahabad Cumhuriyeti'nin yıkılması ile Molla Mustafa Barzani'nin ve yanındaki bir grup Kürdün Sovyet Rusya'ya sığınmasına izin verilmiştir. Molla Mustafa Barzani Rusya'da çeşitli eğitimler görmüş ve Irak'a geri döndüğünde Komünist-Lenin çizgisinde bir parti kurmuştur. Bu oluşum Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde devam etmiştir. Günümüzde ayrılıkçı Kürt hareketini oluşturan bu çekirdek Kızıl Molla Barzani arka planda Rusya tarafından Kürt bölgelerine ekilmiştir.

Özellikle belirtilmesi gereken bir konu da Ruslarla iş birliği yapan bazı Kürtler olduğudur. Rusya'nın yanında çarpışan, Rus tahriklerine boyun eğen Kürtler olduğu gibi, kendi devletine bağlı Kürtler de vardır. Çalışmamızda da göreceğiniz üzere Rusya safında çalışan Kürtlerden Rus komutanların raporlarında olumsuz düşünceler ifade edilse de ilginçtir kendi devleti tarafında olup savaşlarda esir düşen Kürtler hakkında övgüyle bahsedilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada ilişkilerden bahsedilirken “bazı Kürtler” tanımı geçmektedir. Bu çalışmada okuduklarınız tüm Kürtleri kapsamamaktadır. Devletine bağlı Kürtlerin olduğunu unutmamalıyız.

Bu çalışma ile ilgili araştırma yaparken karşılaştığım en önemli sorunumuz konunun özgün olmasıydı. Konu ile ilgili gerek Türkçe gerek yabancı dilde kaynak azlığı nedeniyle çalışma Rus ve Kürt tarihi ile ilgili kitaplardan yararlanılmıştır. Türkiye'de bu konu ile ilgili bu kapsamda bir çalışma bulunmadığından bu tez Rus-Kürt ilişkilerine ışık tutacak ve gündemde olan Suriye'deki Rusya'nın Kürt politikasını anlamak için gerekli tarihsel altyapıyı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇARLIK DÖNEMİ RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI

1.1. Rusya’nın Dış Politikası Ve Kürtler

Tarihin önemli etmenlerin biri süreklilik konusudur. Tarihi olaylar birbirinden farklı cereyan etse de genel anlamda birbirinin devamı niteliğindedir. İçinde bulunduğumuz zaman içerisi ile geçmişte bir bağ oluşturabiliyorsak bu, yaşadığımız anı geçmişimizle anlamlı kılar. Rusya bu minvalde Kiev Rusyası’ndan Rusya Federasyonu’na kadar, her ne kadar devlet ismi, yönetim şekilleri, iç ve dış politikalarında değişimler olsa da tıpkı iç içe geçmiş matruşka da olduğu gibi, karşımıza hep aynı Rusya çıkmaktadır.

Rus devleti, Avrasya coğrafyasında, Doğu Slav kabilelerince yerleşilen Baltık Denizi, Don nehri, Karadeniz ve aşağı Tuna arasında uzanan bölgede, en geç M.S. III. yüzyıldan itibaren var olmaya başlamıştır. Bu kabileler, VIII. ve IX. yüzyıllar sırasında ana karaya Baltık yoluyla yerleşen İskandinavların himayesi altında bir araya gelmişlerdir. Bu olay Rus devletinin kuruluş dönemi olarak kabul edilmiştir.¹

Rus kelimesinin eski kullanımı Rusi olduğu göz önüne alınırsa, bu kelimenin Fince’den gelmiş olması gerekmektedir. Avrupa’daki Slavlar, İsveç’ten gelenlere genel olarak Rusi demişlerdir. Ruslar siyasi olarak gelişip Kiev’de yurt edindiklerinde, yerli Slavlar Rusları kendilerinden ayrı olarak Rus görmüşlerdir. Fakat çok geçmeden Ruslar Slavlaşmışlardır. Slavların Hint-Avrupa menşeli kavimlerle aynı ırktan oldukları, antropolojik ve dil araştırmalarıyla tespit edilmiştir. VI. yüzyıl Bizans kayıtları, IX-X. yüzyıl Arap kaynaklarına göre, Slavların sarışın bir kavim oldukları ve German ırkına yakın oldukları görülmektedir. Bulundukları bölge ve yayılma

¹ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015, s.38.

alanlarında var olan Fin ve Türklerle etkileşime giren Slavların giderek saf ırkı özelliklerini kaybetmeye başladığını görmekteyiz.²

M.S. 862 yılında Hazarların bölgelerine yaptığı seferlerden dolayı düzenli bir yapısı olmadığından savunmasız kalan Ruslar, Varyaglarla (Viking) görüşerek kendileri için bir lider talep ederler. Böylece Rus devleti Novgorod'da İskandinav Rurik tarafından kurulmuş olur. Rurik Hanedanı 700 yılın üzerinde Rus devletinde hüküm sürmüştür. 13. yüzyılda baş gösteren Moğol tehlikesi Rusya'yı da tehdit etmeye başlamıştır. 1223 yılında Lehler ve Ruslardan oluşan ordu Moğollara yenilir. 1227'de Cengiz Han ölür ve yerine Batu Han geçer. 1235'te Moğolların Büyük Batı seferi başlar ve 1237-1241 yılları arasında Moğol orduları Rus topraklarına sürekli akın yapar. Rus şehirleri bu seferler sırasında yakılıp yıkılır. Ruslar Novgorod şehrini merkez yaparak devleti örgütlemeye çalışır. Bu sırada Ruslar doğudan Moğollar, batıdan Almanlar tarafından kısaca alınır. Ruslar Almanları yenilgiye uğratsa da Moğolların topraklarını ele geçirmesine karşı bir şey yapamaz. 1242 yılında Batu Han, batı seferini bitirir. Rus topraklarının büyük bir bölümü Moğolların eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren Rus tarihindeki meşhur Tatar-Moğol egemenliği dönemi başlar.³

240 yıl süren bu süreçte Moğollar, Rus topraklarında birer görevli bırakıp Rusları vergiye tabi tutmuşlardır. Ayrıca Rus topraklarında Knez olmak isteyenleri Altın Orda Devleti'nden izin almak zorunda kalmıştır. Bu sistem Kiev Rusyası'nın knezliklere bölünmesine yol açmış ve udel (yurtluk) kavramının oluşmasına neden olmuştur. Birçok prens kendi yaşadığı topraklarda knezliğini ilan ederek, diğer knezlere karşı üstünlük sağlama ve topraklarını genişletmek için birbiriyle savaşımaya başlamıştır. Bu mücadelelerde Moskova knezliği diğer knezlere karşı başarılar sağlayarak topraklarını genişletir ve siyasi gücü eline alır. Moskova knezliği yeniden şekillenen Rus devletinin tohumunu oluşturmuştur.⁴

² Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, İstanbul, TTK Yayınları, 2010, s. 5-18.

³ Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.15-17.

⁴ Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.101-122

Moğol hakimiyeti sırasında gerçekleşen bir olayla oluşan ideoloji vardır ki, günümüz itibariyle de Rus dış politikasına yön vermektedir. Bu ideoloji III. Roma düşüncesidir. Rus Prensi I. Vladimir'in (980-1015) Bizans'a olan hayranlığı sebebiyle Bizans imparatorunun kardeşi ile evlenmek istemiştir. Bunun karşılığında ise askeri yardım sözü vermiş ve Hristiyanlığı kabul etmiştir.⁵ Daha önceleri putperest bir inanca sahip olan Ruslar, I. Vladimir tarafından zorla vaftiz edilerek Hristiyan olmuşlardır. Bizans hayranlığı daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Konstantinopolis uzak olduğu için Kiev'de Ortodoks dini merkezi olan Konstantinopolis'e bağlı Kiev Metropolitliği kurulmuştur. Ancak, Moğol hakimiyeti sırasında bu metropolit, Moskova'ya taşınmıştır. 1439'da Rus kilisesi bağımsız olmuştur. 1453'te Konstantinopolis'in Osmanlı tarafından fethiyle, merkez metropolitin kafirlerin eline geçmesi Ruslarda derin bir üzüntüye sebep olmuş ve bunun üzerine devlet başında olan III. Ivan, son Bizans imparatorunun Papa himayesindeki yeğeni Sophia ile evlenmek istemiştir. Papalık da bu evliliğin Osmanlı'ya karşı, Rus yardımını umarak kabul etmiştir. Fakat bu durum Rus halkı tarafından hoş karşılanmaz. Çünkü Sophia Katolik inancındaki Roma'dadır. Ancak Sophia, Rus topraklarına girdiği anda Ortodoksluğa geçer ve III. Ivan ile evlenir. Böylece Ruslar, kendilerini Bizans'ın devamı olarak görmeye başlarlar.⁶

Bu dönemde tarihi net olarak belli olmayan Pskov'daki başrahipten, Rus liderine bir mektup gelir. Mektupta şöyle der;

“Eğer imparatorluğu hakkıyla yönetirsen, ışığın oğlu ve göksel Kudüs'ün bir vatandaşı olacaksın... Ve şimdi sana beni dinlemen ve bana kulak vermeni söylüyorum: İki Roma düştüğünden ve üçüncüsü hala ayakta olduğundan ve bir dördüncüsü olmayacağından Hristiyanlığın bütün imparatorlukları sende birleşir.”⁷

⁵ Muallâ Uydu Yücel, “İlk Rus Yılığ ‘Povesti Vremennih Let’e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Armağanı**, İstanbul, 2008, s. 122-123.

Eski Rusya tarihi ile ilgili detaylı bilgi için Mualla Uydu Yücel'in eserlerine bakabilirsiniz.

⁶ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 137-139.

⁷ Nicholas V. Riasanovsky, Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2014, s. 123.

Mektuba göre; birinci Roma, Roma'dır ve Floransa Konsülünde gerçek inancı reddettiği için düşmüştür. Daha sonra ikinci Roma, Konstantinopolis olmuştur, o da 1453'te düşmüştür. Üçüncü Roma artık Moskova'dır ve Ruslar tüm Ortodoks (ve doğu) Hristiyanlarının koruyucusu olmuştur. III. Ivan'da bu misyonu kabul etmiş ve bu düşünceye göre hareket etmiştir. Aynı zamanda Bizans'ın halefi olma düşüncesi III. Roma ideolojisini pekiştirmiştir. III. Ivan, Sophia ile olan evliliğinden sonra Bizans arması olan çift başlı kartalı Rus resmi devlet arması olarak kabul etmiştir. İstanbul da Çargrad (Çar şehri) olarak adlandırılmıştır. Önceleri dini bir sorumluluk olarak görülen bu düşünce zamanla politik bir hal almış ve Rus devlet politikalarına yön vermiştir. Bu dönemde geçmişte Bizans'a ait bütün töre ve törenler Rus sarayına sokulmuştur. III. Ivan, otoritesinin Bizans'ta olduğu gibi ilahi kaynaklı olduğunu savunmaya başlamıştır. Rus kilisesi de ona destek vererek kendisine "Rusların Tanrı tarafından taçlandırılan Çarı" unvanını vermesiyle III. Ivan'ın otoritesi sağlamlaşmıştır.⁸

III. Ivan'ın ölümü üzerine yerine en büyük oğlu III. Vasili geçmiştir. Vasili döneminde merkeziyetçi devlet yönetimi daha fazla gelişmiş ve sistematikleşmiştir. Moskova Knezliği dışındaki Rus bölgelerinin de kendisine tabi olmasıyla, III. Vasili döneminde Moskova Knezliği, knezlikten çıkarak Rus devletine dönüşmüştür. IV. Ivan (1533-1584) döneminde Rus devletinin III. Ivan ile başlayan merkezileşmesinin tamamlandığını söyleyebiliriz. IV. Ivan, korkunç lakabıyla tanınmaktadır. Bu lakabı almasındaki en önemli sebeplerden ikisi, boyarlarla (büyük toprak sahipleri) olan çatışmalarında büyük katliamlar gerçekleştirmesi ve öz oğlunu öldürmesidir. Korkunç Ivan zamanında Rus topraklarına Sibiry'a da eklenmiştir. Bu fetihle Ruslar büyük bir alanda hüküm sürmeye başlamışlardır. IV. Ivan'dan sonra yerine fiziksel ve akıl yönünden zayıf oğlu Fyodor (1584-1598) yerine geçmiştir. Bu dönemde Fyodor'un Çar koltuğunda oturmasına rağmen ülkeyi danışmanlarının yönettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemin en önemli olayı Rusya'da Patrikliğin kurulmasıdır. Fyodor'un en etkili danışmanlarından biri Boris Godunov'dur. Boris adeta perde

⁸ Yaşar Onay, **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002, s.21.

arkasından Rus devletini yönetmiştir. Fyodor'un varis bırakmadan ölümü üzerine Rurik hanedanına bağlı olmadığı halde tahta geçmiştir. Boris'in ölümüyle Rusya'da bir karışıklık devri başlamıştır. Bu devir, son Rurik hanedanı üyesi olan Fyodor'un annesinin Romanovlardan olması ve Romanovların dönemin etkin ailelerinden birisi olması üzerine, taht hakkı Romanovlara geçmiş ve Romanov ailesi 1917 yılına kadar Rusya'da hüküm sürmüştür.⁹

İlk Romanov hükümdarı I. Mihail'den, I. Petro'ya kadar Ruslar Lehler ve İsveçlilerle savaşmışlardır. Bu dönemde Rusların, ilk defa Yakındoğu politikaları oluşmaya başlamıştır. 1670 yılında Volga bölgesinde Çarlık yönetimine karşı Kazaklar büyük bir isyan çıkarmışlardır. Kazak liderinin, İran Şahı I. Süleyman ile yakın dostluğu nedeniyle Rusların İran ile ilişkileri başlamıştır. Yakındoğu'da hüküm süren bir diğer devlet olan Osmanlı ile bu döneme kadar Karadeniz'e çıkış için Kırım üzerine sık olmayan seferler yapılmış olup, bu seferler Ruslar için başarısız olmuştur. Rusların imparatorluk sürecine girmesini sağlayan I. Petro olmuştur.¹⁰

I. Petro'nun ilk hedefi Karadeniz'e çıkış yolu bulmaktır. Bu amaçla iki sefer düzenledi ancak istediği sonucu alamadı. Güneyden sonuç alamayınca 1700 yılında Osmanlı ile 30 yıllık barış anlaşması imzalayarak, güney topraklarını güven altına aldıktan sonra kuzeye yöneldi. Kuzeyde İsveç'e savaş açtı. 1703 yılında İsveç'ten aldığı Neva nehri deltasına S. Petersburg şehrini inşa ederek, başkenti buraya taşımıştır.¹¹

Zamanla topraklarını genişletmek ve dünya üzerinde söz sahibi olmak isteyen Rusya, bunun denizlerde de etkin olmakla gerçekleşeceğini ve bunun yolunun ise, Karadeniz'de söz sahibi olarak Akdeniz'e inmesinden geçtiğini anlamıştır. Böylece I. Petro'nun da vasiyeti olarak bilinen, Rusların sıcak denizlere inme politikası ortaya çıkmıştır.

⁹ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 159-229.

¹⁰ Riasanovsky, Steinberg, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, s. 221.

¹¹ Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.20.

Rusya bu hayalini, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını ya da İskenderun Körfezi'ni ele geçirmesiyle gerçekleştirebilirdi. Bunun üzerine Rusya, Boğazlar için Balkanlarda, Kafkaslar üzerinden de İskenderun Körfezi'ne varmak amacıyla Doğu Anadolu'da yayılmacı politikası gütmüştür.¹²

Rusya, Balkanlarda ilerleyebilmek için ideolojik olarak 3. Roma düşüncesiyle bölge Ortodokslarını ve Panslavizm politikasıyla Slav kökenlileri kendi hamiliğinde birleştirme çalışmalarıyla Balkanlarda ilerlemeye çalıştı. İskenderun Körfezi'ne giden yolda ise, Doğu Anadolu vardı. Burası etnik olarak karışık bir bölgeydi. Karışık bölgelerde Rusların ilerleyişi Geoffrey Hosking'e göre şöyleydi; Ruslar;

“Karışık bölgelerdeki etnik veya kabile liderleriyle yakından ilgilenme; onlardan önce bilgi alma, sonra onları birbirine düşürme ve bölme; sonra onların bazılarıyla veya hepsiyle ittifak yapma ve son olarak mümkünse kendi topraklarına katma eğilimi gösterirdi. Bu şekilde, Rusya'nın genişlemesi, sınırlarındaki klientalizmi güçlendirdi.”¹³

Ruslar Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da bu politikayı sahneye koymuşlardır.

1683 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana bozgunuyla, Osmanlı'ya karşı harekete geçmek isteyen Ruslar bir fırsat yakalamış ve Osmanlı'yı yıkmak için, Avrupa güçlerinin kurduğu Kutsal Birliğe katılarak Osmanlı topraklarına seferler düzenlemiştir. Böylece 1697 yılında Azak Kalesini eline geçiren Rusya, Karadeniz kapılarını kendisine açmıştır. Bu dönemde Çar olan I. Petro iç yönetimde askeri ve sosyal reformları hızlandırmıştır.¹⁴

I. Petro'nun sıcak denizlere inme düşüncesine paralel olarak Çargrad olan İstanbul'u ele geçirmeyi, İskenderun ve Basra Körfezi'ne kadar yayılmayı planlamaktaydı. Bu nedenle Yakındoğu hiç olmadığı kadar Rusların ilgisini çekmişti.

¹² Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, Ülke Kitapları Yayınları, 1998, s.15.

¹³ Hosking, **Rusya ve Ruslar**, s.20.

¹⁴ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s.220-239.

Öyle ki bu dönemde Yakındoğu ile ilgili bilgi toplayabilmek için Rus diplomatlara Arapça, Osmanlıca ve Farsça dahil birçok bölge dili öğretebilmek için akademik çalışmalara başlanmıştır.¹⁵

Osmanlı ve Orta Asya Hanlıklarının zayıflamasıyla birlikte, Petersburg'da geniş çapta fetih planları hazırlanmaya başlamıştı. Bilimler Akademisi'ne bağlı Arapça profesörü Ker, 1733'te daha önceden hazırladığı Türk topraklarının fethine ilişkin planları için özel bir şark akademisi kurulması hakkında bir projeyi Çarlık'a sunmuştur.¹⁶

Çar I. Petro'nun ölümünden sonra Osmanlı-Rus ilişkileri durulma yaşanmış bu durulma Çariçe II. Katerina'nın, Rusya'da yönetimi ele almasıyla yükselişe geçmiştir. Çariçe, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güçlüklerden yararlanma düşüncesiyle, Karadeniz'e inmek için Kırım üzerine ilerlemiş ve 1769-1774 Osmanlı-Rus Savaşı bu düşüncenin tesisi maksadına yönelik gelişmiştir. Rusya, 1770 yılından itibaren Karadeniz'in kuzeyindeki bütün bölgelere büyük bir güçle yüklendi. 1771'de Kırım düştü. 1774 yılında ise Osmanlı-Rus ilişkilerinin dönüm noktası olan Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.¹⁷

1774 yılında Rusya'nın, Osmanlı ile yaptığı Küçük Kaynarca Anlaşması sonucunda Rusya, Osmanlı Hristiyanlarının -özel anlamda Ortodoksların- koruyucusu rolünü üstlenmiştir. Kazandığı bu hakkı sonuna kadar kullanmak isteyen Rusya, Balkanlardaki Hristiyanlarla sınırlı kalmayarak, Doğu Anadolu'daki Ermenilerle de ilgilenmiştir. Bu politikanın sonucunda, bölgede yaşayan Kürtler durumdan rahatsız olmuş ve bir kısmı Osmanlı yanında Ruslara karşı gelmiş, bazılarıysa Ermenilere yapılan ayrıcalığın -Rus çıkarlarına uygun olmak şartıyla- kendilerine de yapılmasını isteyip Ruslardan taraf olmuştur. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında göreceğimiz üzere Bulgarlarla ulaşmak istediği başarıya ulaşamayan Rusya, Doğu Anadolu'daki şansını

¹⁵ Vügar İmanov, "Rusya'nın Ortadoğu Politikası: Putin Dönemi", **Orta Doğu Yıllığı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s.381-382.

¹⁶ Vasili V. Barthold, **Asya'nın Keşfi ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000, s.353.

¹⁷ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri : Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar C.XI**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953, s.115-137.

kaybetmemek için Ermeni ve Kürtleri kullanarak, İskenderun Körfezi'ne inme politikasını dikkatli ve özverili bir biçimde uygulayacaktır.

II. Katerina ülkeleri fethedebilmek için Bilimler Akademisi bünyesinde, yayılma sahasındaki etnik grupların özelliklerini öğrenebilmek için enstitüler açmıştır. Ayrıca diğer kültürleri anlayabilmek için yabancı dildeki önemli eserlerin Rusça'ya çevrilmesi için çaba göstermiştir. Böylece Ruslar, yayılma alanlarındaki toplumların özelliklerini bildikleri takdirde fetihlerin daha da kolaylaşacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle, I. Petro'nun düşünceleri II. Katerina ile vücut bulmaya başlamıştır. Çünkü Osmanlı'nın parçalanması ve Rusların güneye yayılımında bölgedeki etnik grup olan Kürtler, Ruslar için önem arz ediyordu. Kürtlerle ilgili ilk pratik çalışmalar II. Katerina zamanında başlamıştır.

I. Aleksandr (1801-1825) zamanında Ruslar, Kafkasların güneyine inmeye çalışmışlardır. Bu yayılma sürecinde İran ile savaşan Rusya, savaş sonunda Kuzey Azerbaycan topraklarını ele geçirmiştir.¹⁸ Bu kazanç ile Kürtlerin yaşadığı topraklarda Rus hakimiyetine girmiştir. Özellikle Erivan Hanlığının topraklarına katan Rusya, buradaki Ermeniler ve Kürtlerle fiziki temasa geçmiş olup, yayılma sahasında bu etnik grupları bir politika aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

Çarlık Rusya dönemin güçlü dünya devletlerinin, Osmanlı'nın topraklarını parçalayarak zayıflatma ve mümkünse kendi vatan toprağı ilan etme planlarına şahit olunca, kendisi de bölgede etkin olmayı isteyerek, bölgedeki etnik gruplarla ilişki içerisine girmiştir. Batılı devletlerin oluşturduğu şark politikasını Rusya'da benimsemiş, bu minvalde Ermeni ve Kürt politikaları oluşturmuştur. Bu politikaların oluşmasındaysa, Osmanlı'nın doğu illerinde görevlendirilen konsolos ve elçilik görevlileri kullanılmıştır. Böylece Ruslar, Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu etkisi altına alarak, Yakınoğu'ya hâkim olma düşüncesiyle bölgede, askeri, kültürel ve siyasi faaliyet yürütmüştür.

¹⁸ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, s. 319.

1801’de Gürcistan’ın gönüllü Rusya’ya ilhakı ile Kürtlerin yaşadığı bölgelerde başlayan Rus yayılcılığı Kafkaslara doğru indikçe Kürtleri de Ruslarla iş birliği zemini bulma arayışlarına sokmuştur.¹⁹

Ruslar için 1812 yılında başlayan Napolyon savaşları yayılma politikasını Asya’dan Avrupa’ya çevirmiştir. Napolyon’un sürülmesiyle biten savaş sonunda Avrupa devletleri ve Rusya kendi aralarında kutsal ittifak yaparak, İncil doğrultusunda beraber hareket etmek için anlaşma yapmışlardır.²⁰ Bu anlaşma doğrultusunda hem din hem de kendi çıkarları adına Ruslar, 1853 yılında Osmanlı’ya savaş ilan etmişlerdir. Savaş ilanının sebeplerin birisi de Osmanlı içerisinde yaşayan Ortodokslar ile ilgili Rusların istekleriydi. Rusya’nın yayılmasını önlemek isteyen Avrupa devletleri (başta İngiltere olmak üzere) Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü koruma adına Osmanlı’ya savaş sırasında yardım etmiştir. Bu olay, Ruslarda derin izler bırakmıştır.²¹ Çünkü din adına yapılan kutsal ittifaka rağmen ve Rusya’nın savaşın görünen sebebi olan Hristiyanları koruma gayretinin Batı tarafından engellenmesi, Ruslarda Batı karşıtlığını oluşturan en önemli etkilerinden biridir. Ruslar bu savaş sırasında Balkanlarda panslavizm politikası, Osmanlı’nın doğusunda ise klientalizm politikasını kullanarak bölgedeki etnik kimliklerden yardım almıştır.

Önceleri bir düşünce olan Rus Kürt politikasının planlı temellerini Mareşal Paskeviç’in attığı söylenebilir. Ivan Fyodoroviç Paskeviç, 1800 yılında Rus ordusuna katılmış, katıldığı savaşlarda büyük başarılar sağlayarak Çar I. Nikola’nın yakın çevresine girmiştir. 1825’te Kafkas ordusunun başına getirilmiş, buradaki başarıları ile Erivan Kontu olmuş, Varşova Prenslığı’ne kadar yükselmiştir. 1856 yılında Varşova’da ölmüştür.²²

Osmanlı’ya ve Güneybatı Asya’ya Rusların açılmasını sağlamak için Kürtlerin yaşadığı toprakların stratejik önemini kavrayan Paskeviç, Kürtlerle dostane ilişkilerin sürdürülmesine önem vermiştir. Bu önem Paskeviç’in Anadolu’yu işgal planına

¹⁹ Hejare Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, İstanbul, Peri Yayınları, 2005, s. 159.

²⁰ Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar**, s. 329.

²¹ Vernadsky, **Rusya Tarihi**, s.271.

²² İsimsiz, “İvan Paskeviç” (Çevrimiçi) https://www.turkcebilgi.com/ivan_paskevi%C3%A7 , 07.02.2017.

yansımasıdır. Özellikle 1828-1829 savaşı ve sonrasında planlarını uygulamaya koyarak, bölgedeki Kürt liderleriyle görüşmeye başlamış ve kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Hatta savaş sonunda Paskeviç, Kürt bölgelerine yakın bir karargâha gittiğinde, Kürtlerin kendisine Erzurum’u alırsa bütün Kürt aşiretlerinin Rusya’ya katılacağını bildirmişlerdir. Paskeviç’in politikalarıyla, Rus ordusuna katılan Kürtlerin, Osmanlı ordusuna katılanlardan daha fazla olduğu söylenir ve asker sağlayamayan Rus yanlısı Kürtlerse Rus askerlerine yiyecek ve barınak sağlamışlardır.²³

Mareşal Paskeviç’in, Çar I. Nikola’ya gönderdiği mektuplar, Rusların Kürtlere stratejik bakış açısını yansıtmaktadır. Osmanlı-Rus savaşı sırasında gönderilen mektuplarda Mareşal, Osmanlı’nın iç kesimlerine ilerleyebilmek için Kürtlerin Rus tarafında olmalarının ya da Kürtlere karşı uygulanacak politikaların güven altına alınmasının gerekliliğini anlatır. Dünya Savaşı’nın eşiğindeki günlerdeyse, ekonomik kaygılar içerisindeki Rusya, bölgeye ve bölgedeki Kürt aşiretlerine karşı ilgisi arttıracaktır.²⁴

Paskeviç, Çar’a verdiği raporda, bölgede ilerleyebilmek için Kürtlerin kendi taraflarına çekilmesini zorunlu görüyor ve bunun için Kürtleri, Osmanlı’dan daha iyi himaye edip ve daha fazla maişet verilerek Rus saflarına çekmenin gerekliliğini bildiriyordu. Çarlığın bu yöndeki uygulamaları bazı Kürt liderlerinde yankı bulmuştur. Böylece on bin Kürt askerinin Rus ordusunda paralı istihdam edilmesi sağlanmış ve ayrıca yüz bin altın da diğer aşiretlerin elde edilmesi için hemen bölgeye gönderilmiştir.²⁵

1898’de Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi kurulmuştur. Parti, 1903’te Bolşevikler ve Menşevikler olarak ikiye bölündü. Bolşeviklerin liderliğini Lenin yapmaktaydı. Savaşlardan bunalan ve baskıcı Çar idaresinden bezmiş halk özellikle 1905 Japon Savaşı yenilgisinden sonra rejime muhalif sosyalistlerin örgütlemesiyle

²³ Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s.234.

²⁴ Zharmukhamed Zardykan, ” Ottoman Kurds of the First World War Era: Reflections in Russian Sources”, **Middle Eastern Studies**, Cilt:42 Sayı:1 s.67-85.

²⁵ Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.134.

büyük bir ayaklanma gerçekleştirdi ama Çarlık bu ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırmıştır.²⁶

Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Rusya Federasyonu'nun temelini oluşturan Moskova Büyük Knezliği'nin 1462 yılındaki yüzölçümünün sadece 24.000 km² olduğunu dikkate alırsak, Rusya devlet geleneğinde yayılcılığın en etkin özelliklerinden biri olduğunu görebiliriz. Çar I. Petro'dan 1914 yılına kadar olan dönemde Çarlık Rusya, günlük ortalama 83 km² ve yıllık 80 bin km² genişlemiştir²⁷

Çarlık'ın bu yayılma siyaseti, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve ordunun sürekli savaş halinde olması ekonomik zorlukları beraberinde getirmiştir. Sosyalistlerin de güç kazanmasıyla halk yönetime karşı ayaklanma başlatmıştır. 1917 yılının mart ayında isyanlar nedeniyle son Çar da hükümdarlık hakkından feragat ederek Çarlık yönetimi son bulmuştur. Kurulan geçici hükümette aynı yılın Ekim ayına kadar devam etmiş, Bolşevik lider Lenin yönetimi ele geçirmiştir.

Tarih boyunca bazı Kürt aşiret liderleri özgürlük umutlarını Rusya'ya bağlamış, yaşadıkları topraklardaki devletlere başkaldırırken de çoğunlukla ondan medet ummuşlardır. Bunun sebebiyse; Osmanlı-Rus savaşlarında, Osmanlı'nın mağlup olması, Osmanlı'nın Balkanlarda, Kafkasya'da toprak kaybı yaşaması ve bunun sonucunda bazı halkların bağımsızlığına kavuşmasıdır. Henüz bağımsız olmamış Kürtler de özgürlük hayallerini gerçekleştirmek için komşusu olan Ruslarla ilişkilerini geliştirmişlerdir. Çıkarları örtüştüğünden 19. ve 20. yüzyıllarda Kürt liderleri, Rusya ile sıkı bağlar kurabilmişlerdir.

Kürt milliyetçiliğinin yükselişi Rusların yapmak istedikleri faaliyetler için beklemedikleri bir fırsat sunmuştur. Ruslar da bu fırsatı kaçırmamış ve akıllıca kullanmışlar. Milliyetçi Kürt hareketi iyice teşvik edilmiş ve yönetiminden hoşnutsuz olan Kürt liderleri, Ruslardan yardım almakta hiç çekinmemişlerdir. Kürt

²⁶ Fatih Özbay, "Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya", **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.21.

²⁷ Nazim Cafersoy, "Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları", **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, Kış 2002, Cilt: VIII, Sayı: 4, s. 54. ; Serguei Matiounine, Geopolitical Analysis of the Former Soviet and Current Russian Strategic Conceptions, (Final Report), Lublin-Poland, Institute of East-Central Europe, 1998, s.16.

milliyetçiliği, bazı Kürt liderlerinin Rusya yanlısı faaliyetlerini örtmek için uygun bir zemin hazırlamıştır.²⁸

Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Rusya, yakın çevresinde özel ilişkiler kurarak ve onları kendisi için ayrıcalıklı hissettirerek yayılmacı politikasını bu plan üzerine kurmuştur. Rusya, Karadeniz'i, Balkanları ve Kafkasya'yı ele geçirerek Doğu Anadolu'daki etnik ve sosyal yapıdan yararlanmaya çalışarak Akdeniz'e inmeyi hedeflemiştir.

Rusya, tarihte ayakta kalmayı başarabilmiş en büyük ülkelerden birisidir. Bir şekilde dört bin yıldan fazla bir süredir varlık göstermiş ve bu zaman diliminde bir süre için coğrafi anlamda dünya üzerinde en geniş alanlara sahip güçlerden birisi olmuştur. Bugün Avrasya'nın en zorlu güçlerinden birisidir ve öyle kalacaktır.²⁹

Rusların Kürtlere olan ilgisi, gerçekte “her milletin bir devleti olsun” düşüncesinde değildi. Rusların hedefinin; Kürtleri, Osmanlı ve İran karşısında özel bir konuma getirmek, özerk bir devlet kurdurmak ve daha sonra bağımsızlık kazandırılarak Rus hegemonyası altında, piyon bir Kürt devleti kurmak olduğunu çalışmamızda görmek mümkündür.

1.1.1. Rusların Kürtlere Bakışı

Rusların Kürtlere olan ilgisini yayılma politikası içerisinde değerlendirmek gerekir. Ruslar çıkarları için, Balkanlarda Panslavizm politikası ile Slavlarla ve bölgedeki diğer Ortodokslarla, Yakındoğu'da ise başta Ortodoks Hristiyanlar olmak üzere diğer azınlıklarla ilişkilerini geliştirmeye çaba göstermiştir. Bu minvalde Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzey İran'da yerleşik olan Kürtlere ilgi duymaması olanaksızdır. Kürtlerle ilgili ilk girişimler II. Katerina döneminde başlamış olup, 19. yüzyıl başlarında iyiden iyiye hız kazanmıştır.

²⁸ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, s.242.

²⁹ Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, s.9.

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 1937 yılında çıkan 35. cildinde Kürtler maddesi Kürt isyanlarına değinir;

“19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Kürt feodalleriyle, Türk ve İran hükümetleri arasındaki aralıksız kavgaya artık İngiltere ve Rusya’da karışmaya başlamıştır. Bu tarihi dönem, Türk ve İran hükümetlerinin Kürt feodal kurtarılmış bölgeleriyle ve başta Kürtleri avucunda almaya çalışan Rusya olmak üzere ilgili emperyalist devletler tarafından yapay biçimde ateşlenen Kürt ayrılıkçılığı mücadelesiyle doludur.”³⁰

Bu maddeden gördüğümüz üzere Ruslarla Kürtlerin ilişkileri oldukça yoğundur. Çarlık dönemindeki Rusların Kürtlere bakışını görebileceğimiz en iyi kaynak bir Rus kumandanı olan Averyanov’un Kürtlerle ilgili yazdığı rapordur. Kürtler üzerinde yürütülen Kürt politikası ilk olarak aşiret liderleri üzerine uygulanmıştır. Aşiret lideri Rus himayesini kabul ettiğinde başarılı bir politika izlenmiş oluyordu. Fakat aşiret lideri kabul etmediği zaman, Rusların B planı, aşiretin alt tabakada olan insanlarına yönelmektir. Böylece halk Rus himayesine girmek ister ve Ruslar bunu kabul ederdi. Hem Ruslara karşıt bir Kürt aşiretini dağıtmış olur hem de yeni askerler elde etmiş olurlardı.

Ruslar, Kürtleri her ne kadar kendi taraflarında yaşadıkları bölgeyi fetih için içerden asker olarak görseler de Rus kumandanlar Kürtleri korkak olarak tanımlamışlardır. Kürtler yalnızca yakın dövüş için faydalıydı ve yine de yakın dövüşte karşı tarafın askerinden korkup kaçabilirlerdi. Ruslara göre, Kürtler yalnız yağma ve talanda ustaydılar. Açık çarpışma alanlarında atak yapamaz, öncü kuvvetlerin içinde yer alamazlardı. Ancak seferin güçlüklerine katlanırlardı. Bunda Rusların askerlik için verdikleri maaşında katkısı vardı. Keşif ve arama çalışmalarında iyilerdi. Bölgeyi

³⁰ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014, s. 21.; “Kurdi”, **Bolşoya Sovyetska Ensiklopediya**, c. XXXV, Gosudarstvennyy İnstitut, Moskova, 1937, s. 533.

bildiklerinden iyi arama çalışması yaparlardı fakat verilen işi çok kötü yaptıklarından bu konuda onlara bağımsız iş verilmezdi.³¹

19. yüzyılın başlarında Kürtlerin oluşturduğu İran ordusu, savaşta uğradığı bozgunla, Kürtlerin askerî harekâtlara çok az elverişli olduğu gözle görülür bir biçimde kanıtlanmıştır.³² İran Kürtleri, Beyazıt ve Kars paşalıklarının topraklarında, Osmanlı Kürtleri ise Erivan Hanlığının topraklarında çapulculuk yapıyorlardı. Daha da kötüsü İran ve Osmanlı Kürtleri bir olup hem kendi taraflarına hem de karşılıklı çapulculuk yapıyorlardı. Rusya'ya ilhak olan topraklar içerisindeki Kürtleri en çok korkutan şeyse, Rus askerleri tarafından uygulanan çapulculuk yapanlara karşı verilen cezalardır. Öyle ki, Rus askerlerinin çekildiği yerlerde bile yağma yapamazlardı.³³

İran Kürtlerinin büyük bir bölümü Erdalan Savaşı'na katılmamıştır. Buna karşılık Osmanlı-İran arasındaki gerginliğe rağmen Osmanlı Kürtleri iyi bir maaş karşılığında İran ordusunda görev almıştır. Averyanov'a göre; bu da Kürtlerin para karşılığında kime olsa hizmet etmeye hazır olduklarıdır.³⁴

İran-Rus savaşlarında, İran'ın tekrar tekrar bozguna uğraması sebebiyle Kürtler artık Ruslara karşı İran ordusunda savaşmak istemez olmuştur. Averyanov'a göre; madem bir Kürdü cezbedecek olan biricik ve asıl motor, yani yağma umudu ortada yoksa o halde Kürtleri hiç mi hiç ilgilendirmeyen İran'ın kaderi konusunda çarpışmayacaklardır.³⁵

Aveyanov'a göre; Abbas Mirza'nın komutanlığında ordunun içindeki Kürtlerin davranışları özellikle 1804-1813 savaşlarından sonra gölgelenen şöhreti 1828 savaşıyla hepten lekelenmiştir. Çünkü görülüyordu ki, Kürtler sadece güçsüz olanı yağmalama imkânı varsa olağanüstü cesurdular ama sert bir düşmanla çarpışmaktan her zaman kaçınmışlardır.³⁶

³¹ P.I. Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2010, s.121-123.

³² A.e., s.28

³³ A.e., s.36

³⁴ A.e., s.39

³⁵ A.e., s.42

³⁶ A.e., s.45

Averyanov, Kırım Savaşı sırasında Kürtlerin davranışlarını şöyle anlatır; Kırım Savaşı sırasında Rus ordusunda bulunan Kürt kuvvetlerinin başına 1828 yılında Beyazıt bölgesini savaşmadan Ruslara teslim eden Behlül Paşa bulunmaktaydı. Behlül Paşa yanındaki milis kuvvetleriyle (3 Nizami Süvari, 150 Kürt milisi) bir gün Rus arazilerindeki mallara el koymak için baskın düzenler. Bunun üzerine Albay Hiresatniski'nin süvarileri (Yarım Kazak Birliği, bir Beyler Birliği ve Kürt alayı) tarafından tamamen yok edilir. Behlül Paşa yaralı olarak esir alınır. Bunun üzerine Kürtlere “Kuvvetlerimiz arkasındaki sükûnetlerini korumalarını, herhangi bir şekilde kuvvet kullanmamaları ve arazilerimize baskın düzenlemeyecekleri” konusunda sözleşme yapılır. Ruslar, Kürtleri sevgiyle tarafına çekmeye çalışır, amacına da ulaşır. Fakat Ruslar gösterdiği iyi niyeti Kürtler yanlış yorumlar. Averyanov, bu durumu şöyle açıklar;³⁷

“Kürtler, Rusların onlardan korktuğu yolunda bir kanaate varmışlardı. İşte bu talancı ve yarı medeni halk, güçsüz olduğumuzu zannederek bize karşı hareketlerde bulunuyorlardı. Yarı medeni insanlara karşı hareketler yapmak ve sakin bir hale getirmek, sakin bir hayat yaşayan insanları bu şekilde rahatlatmak, yarı medeni insanları egemenlik altın almak, biz kuvvetlilere düşen bir görevdir. Her yerde olduğu gibi şarkta da böyle hareketler ve tehditler lüzumludur. Böyle insanlar el emekleri kendilerine kâfi gelmediği için başkalarına ait malları gasp ederek en kolay vasıtalarla zengin olmayı düşünerek yaşarlar. Kürtlerde dini taassup ve Osmanlı'ya bağlılık görmedik. Ancak Osmanlı'ya karşı kin besleyen ve talancılığa meyilli bir millet olarak gördük. Topluluklar arasında milli bir bağlılık kesinlikle yoktu. Bizler gasp yüzünden bir topluluğa ceza verdiğimiz zaman diğer toplulukların bu cezadan dolayı bize karşı alerji duyacağını tahmin etmiyorduk”³⁸

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında ise, Osmanlı Sultanı'nın cihat etmesine karşılık bazı Kürtlerin, Osmanlı yanında savaşa girmemesi Ruslar için ilginç gelmiştir.

³⁷ P.I. Averyanov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900**, İstanbul, Sipan Yayınevi, 1995, s.67-70.

³⁸ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s. 181.

Ruslar bazı Kürtler için dinsel bağlılığın önemli olmadığını, kolay ve tehlikesiz yağma umudunun, taraf seçmelerine yardım ettiğini bir kez daha gözlemlemiştir.

Ruslara göre Kürtler, ayaklanma hareketlerinde de başarısızdılar. Kürtler savaşı münhasıran vahşi bir yağma olarak görmekteydiler. Bir dirençle karşılaşmadıkları sürece kendi önderlerinin ardından giderler fakat bir şekilde bir direnç gördüklerinde, birtakım kayıplar verdiklerinde hemen umutsuzluğa kapılır, dağılır ve önderlerini terk ederlerdi.³⁹

Ruslar, Kürtlerin eğitilmeden savaşa hazır olamayacaklarını düşünüyorlardı. Rus kumandanlarına göre her zaman nöbete ve savaşa hazır asker pozisyonunda değillerdi. Hatta kuvvetli bir düşmanla karşılaştıklarında kaçma girişiminde bulunuyorlardı. Ancak Hamidiye Alaylarında yetişen Kürt askerleri böyle değildi. Özellikle 1899 Osmanlı-Rus çatışmalarında, Osmanlı Kürt askerlerini görünce Ruslar şaşırılmışlardır.⁴⁰ Ruslara göre bu davranışın nedenlerinden biri, Hamidiye Kürtleri için padişah tarafından vaat edilen ödül ve ganimetlerdir.⁴¹

Ruslar savaş sırasında esir aldıkları Kürtler ile ilgili taraflarında çarpışan Kürtlere nazaran daha farklı düşünmekteydi. Osmanlı veya İran yanında çarpışan ve Ruslara esir düşen Kürtler, Ruslara göre çok güzel ahlaklıdır. Hatta Rusları kendilerine hayran bırakan özellikleri vardır. Esir Kürtleri gördükten sonra o dönemde en medeni halk olarak bilinen İngilizlerden bile daha medeni bulduklarını belirtmişlerdir.⁴²

1.2. Rus-Kürt İlişkileri

Osmanlı ve Rusya arasında yapılan 1772-1774 savaşı sonucunda Kafkaslar, Rusya açısından önemli bir bölge haline gelmişti. Bunun sebebiyse, Rusların, İran üzerindeki ekonomik çıkarları gösterilebilir. Rusya'nın ticaret için denize ihtiyacı olduğundan, güney sınırlarında yayılcı politika izlemeye başladı. Rusya,

³⁹ A.e., s.193.

⁴⁰ A.e., s. 213-215.

⁴¹ A.e., s.233.

⁴² Celile Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2007, s.21-23

Kafkasya'ya sahip olunca, içerisindeki Kürt aşiretleri de Rus idaresi altına girmişti. Rusya bu bölgede Hristiyan Ermeni ve Gürcüleri kendine yakın görse de, Müslüman Kürtleri de tarafına çekmeye gayret etmiştir. Kürtlerse otonomi isteyen Rusya'ya boyun eğmiştir.

1.2.1. 19. Yüzyılın Başından Tanzimat Fermanı'na

1801 yılında Gürcistan'ın, 1804 yılında İmeretiya ve çevresinin Rusya'ya gönüllü katılması ve aynı yıl Gence Hanlığının ilhakı, 1805 yılında ise, Karabağ Hanlığının ele geçirilmesi ile Rusya'nın sınırları Kafkasya'nın ardına kadar ötelenmiş oldu. Sınır komşuları ise; İran Azerbaycan'ı, Erivan ve Osmanlı içerisindeki Kars ve Ahıska olmuştur. Osmanlı sınırlarındaki bu bölgede, Türk dışındaki yoğunluklu etnik grupsa Kürtlerdi. Ruslar sınırlarında yaşayan bu etnik kimliğin neye, nasıl tepki vereceğini bilmeliydi.

Kürtlerin tarihinde 19. yüzyıl siyasi anlamda karışıktır. Bu yüzyılda Kürtler ilk kez Çarlık Rusya'nın Yakındoğu planına girmişlerdir. 1804-1805 yıllarında Rusya ve İran arasında yaşanan savaş sonucunda, Ruslar Nahcivan, Bakü ve Erivan hanlıklarını işgal etmişlerdir. Bunun sonucunda Ruslar, Osmanlı ve İran'ı tehdit şiddetini arttırmıştır. Bu savaş sırasında Osmanlı ve İran'ın güçsüzlüğünden faydalanmak isteyen ve bir devletin boyunduruğu altında yaşamak istemeyen Kürtler, derebeylik hareketleri, kendi ulusal devletini kurmaya yönelik bir halk hareketine dönüşmüştü. O dönemde İngilizlerin fiziken temasta olduğu Kürtler Ruslar için yeterince önemli değildi.

19. yüzyılın başlarında Kürtler, Revanduz, Botan, Bitlis gibi feodal Kürt beylikleri tarafından yönetiliyorlardı. Bu emirliklerin ayrılma eğilimleri Osmanlı'yı ciddi bir şekilde rahatsız ediyordu.⁴³ Karışıklık çıkaran Ermeni ve Kürtlere karşı Osmanlı, huzuru sağlamak adına bir takım kanlı uygulamalar gerçekleştirdi. Bunun sonucunda Kürtlerin Osmanlı'ya karşı düşmanlık duyguları giderek artmış olup,

⁴³ Celile Celil, **1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014, s.30

özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra ayrılıkçı hareketler hızla yükselmiş ve şiddetlenmiştir.

1804 yılında Rusya ile İran arasında bir savaş başladı. Aynı yılın 24 Temmuz'unda Gürcistan Emiri Gigiyanof, İran kuvvetleri safında Ruslara karşı savaşı Erivan Hanlığında bulunan göçebe Kürt aşiret reislerinden Hüseyin Ağa'ya mektup gönderdi. Mektubunda Hüseyin Ağa'ya, Rus tarafına geçmelerini ve Rus vatandaşlığını kabul etmelerini teklif ediyordu. Gerek askerlerine gerekse kumandanlarına bütün yetki ve haklarının tanınacağını da sözlerine ekliyordu. Hüseyin Ağa, bu öneriye cevap vermedi. Fakat kuvvetlerini Erivan'dan çekti. Bu olaydan sonra da Rus kumandanların, bazı Kürtleri taraflarına çekme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bazı Kürtler, İran saflarında savaşmaya devam etti. Ruslar bunun üzerine Kürtlerle hiç olmazsa Rus-İran veya Rus-Osmanlı savaşları esnasında tarafsız kalmaya davet ettiler. Ruslar yöneticilerden Afriyanof, Kürtlere karşı izlenecek bir politika ortaya koydu. Kürt reisleri, aşiretleri üzerindeki bütün hak ve imtiyazları koruyarak kendilerine bağlı olanlarla birlikte Rus vatandaşlığına geçmekte serbestti. Vatandaşlığa geçmeyip, göçebe gezmek isteyen aşiretlerin aleyhine Rus hükümeti tarafından herhangi bir kötü davranışta bulunulmayacaktı. Ancak soygunculuk ve talan gibi suçlara girişecek olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardı. Bunun üzerine savaş bitince bazı aşiretlerin Rus vatandaşlığına geçtikleri ve Karabağ Hanlığına yerleştikleri görüldü.⁴⁴

Daha sonra Kafkasya Başkomutanlığına Kont Gudoviç atandı. Kont Gudoviç Erivan'ı kuşatma altına alınca Kürtler bir şey yapmayarak, süreci izlemeye başladılar. Kont Gudoviç, Erivan Kürt aşiret reisi Hüseyin Ağa ve arkadaşı Abdullah Ağa'ya üç kez mektup yazdı. Bu mektuplarda liderlerin Erivan'daki ordugâha gelmeleri ve Rusya'ya iltihak etmeleri, böylece can güvenliklerinin korunacağı, aşiretleri üzerindeki vesayet hakkının saklı kalınacağına, işgal edilen köylerinin geri verileceğini, hatta Erivan Kürtlerine geniş yaylaklar tahsis edileceğini belirtmişti. Ancak Hüseyin Ağa ordugâha gitmedi ve Rusların kendinden intikam alacağını düşünerek Kars Paşalığına kaçtı. Bunun sonucunda Kürtler içlerinden aşiret reisi

⁴⁴ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, Ankara, Komal Yayınevi, 1976, s.46-47.

olarak Cafer Ağa'yı seçti. Kont Gudoviç, Cafer Ağa'ya kendi şahsi himayesini ve Hüseyin Ağa'ya sunduklarını, ona da teklif etti. Bunun sonucunda ise, Erivan Hanı Hasan Han, Erivan savunmasında Kürtler tarafından yalnız bırakıldı. Fakat Rus kuvvetleri Erivan kuşatmasında kış bastırdığı için başarılı olamadılar. Bunu öğrenen Hüseyin Ağa, Kars Paşalığından Erivan Kürtlerinin başına geri döndü.⁴⁵

Çarlık Rusya'nın bu dönemdeki Kürt politikasında, İran Kürtleri de ön plana çıkıyordu. Çünkü hedeflerindeki Erivan bölgesinde İran Kürtleri yaşamaktaydı. Kars ve Ahıska'da yaşayan Kürtler az ve dağınıktı. Yıllar içinde Rus komutanlar değişse de Kürtler ile ilişkiler korunmaya çalışılıyor ve her seferinde aynı tekliflerde bulunuluyordu. Bunlar; Rus uyruğuna gönüllü geçiş, aşiretlerinde vesayet hakkı ve yaşadıkları bölgede geniş yaylaklar tahsis edileceğiydi. Ancak Kürtler tarafından yapılan yağmalar her zaman Ruslar tarafından cezalandırılmıştı. Bu siyaset sonucunda Kürtler hiçbir Rus birliği ile çatışmaya girmiyordu. Ayrıca İran'dan kaçıp Rus topraklarına yerleşenler de artmaktaydı. Örneğin; 500-600 haneye sahip Mamed Sefi Sultan 1807 yılında kendisine bağlı Kürtlerle Rusya'ya iltica talebinde bulunmuştur. Bu siyaset sonucunda İran Kürtlerinin büyük bir bölümü Rusya-İran arasında gerçekleşen Erdalan savaşına hiçbir biçimde katılmamış olup fakat Osmanlı Kürtleri devrin İran lideri Abbas Mirza'nın ordusunu, para karşılığında seve seve takviye etmişlerdir.⁴⁶

1825 Rus-İran savaşı öncesinde, Çarlık Rusya sınırlarında olan bazı Kürt aşiretleri Rusya'ya yerleşmek ve Rus uyruğuna geçmek için araya aracılar koyarak Rus yetkililerle görüşmeye çalışmışlardır. Örneğin; Çelebiyan Kürt lideri bin hanelik aşireti ile birlikte Rusya'ya yerleşmek için ricada bulunmuş fakat bölge yetkilisi General Yemolov bazı gerekçelerle ve Gülistan Antlaşması gereği kendisini geri çevirmiştir. Ancak General, Rusya'nın bu ricayı göz önünde bulunduracağını, şartlar elverdiği zaman kendilerine yardım edeceklerini de eklemiştir.⁴⁷

Rusların Kürtlerle, Kürtlerin de Ruslarla iyi anlaşmaya çalışmalarına rağmen

⁴⁵ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.33-34.

⁴⁶ A.e., s.35-39.

⁴⁷ A.e., s.44.

1827 yılında Çarlık Rusya'nın Erivan Hanlığına saldırmasıyla, Erivan Hanlığındaki Kürtler var güçleriyle Ruslara karşı savaşmışlardır. Bunun en büyük sebebi Erivan Hanlığındaki Kürtlerin yağmacı bir yapısı olduğundandır. Rusların yağma konusunda Kürtlere geçmişte verdikleri cezalar sebebiyle bölgeyi Rusların hâkimiyetinden korumak istemişlerdir.⁴⁸

Bu olayda ve diğer başka olaylarda görünen o ki, bazı Kürtler aslında yaşadıkları topraklara bağlılıklarının olmadığı ve bölgedeki otoriteye değil de kendi çıkarlarına hangisi uygunsa ona göre savaşa girdiklerini görüyoruz. Erivan Hanlığındaki olayda ise, Kürtlerin hayatında yağmanın ne kadar önemli bir yerde olduğunu söylemek mümkündür ve bu sebeple o yıllarda İran içerisindeki bazı Kürtlerin, İran ile Çarlık Rusya arasında yapılan savaşlarda yağma sebebiyle önce tarafsız kalıp, kim galip gelirse ondan taraf olduğunu görebiliriz.

Bu yıllarda bölgede göreve başlayan Mareşal Paskeviç'in kendince en büyük hedefi Anadolu'yu parçalamaktı. Bunun için de Kürtler ve Ermeniler üzerinde politikalar yapmaya başlamıştır. Askeri anlamda Kürtler üzerine Çarlık Rusya'nın ilk politikaları oluşturan Mareşal Paskeviç'tir, diyebiliriz.

1827 yılında Çarlık Rusya karşısında bozguna uğrayan İran, bölgede yaşayan Kürtlerin Rusya'ya karşı meyletmesini arttırmıştır. Savaş sonrasında, İran Kürtlerinin büyük çoğunluğu Osmanlılara karşı ortak harekât için General Paskeviç'e, hizmete hazır oldukları yönünde söylemlerde bulundular. Örneğin; Salmas Kürtlerinin lideri İbrahim Ağa, Rusya'ya yerleşmek için başvurularda bulundu. Karşılığındaysa Rusların önündeki savaşlarda yardıma hazır olduğunu belirtti.⁴⁹

Rusların, İran savaşı sırasında Kürtlere gösterdiği müsamaha Osmanlı-Rus savaşında meyvesini verdi. 1826-1828 Rus-Osmanlı savaşında Kürt beyliklerinden Botan, Revanduz, Badinan, Hakkâri -ki bu beylikler Osmanlı yönetimindeydi- savaşa katılmayıp, tarafsız kaldılar. Buna karşılık Hasan Ağa yönetiminde Ezidi Kürtler, Rus saflarında savaşa katıldılar. Ancak arazileri savaşa sahne olan bir kısım Kürtler de bazen Rus bazense Osmanlı ile anlaşma yapıyorlardı. Hatta bu savaştan önce Beyazıt

⁴⁸ A.e., s.46.

⁴⁹ A.e., s.54.

sancağına egemen olan Behlül Paşa -ki yönetiminde göçebe Kürt aşiretler vardır- Çarlık Rusya'ya elçi göndererek askerleri ile beraber kendilerine katılma ve Osmanlı'ya karşı savaşma isteğini iletti. Bir müddet sonra Rus Kafkasya Kumandanı General Paskeviç, Beyazıt'a yürüdü. Behlül Paşa şehri savaşmadan teslim etti. Daha sonra Paskeviç'in hedefi Erzurum'du. Emri altındaki Kürtleri karışıklık çıkarıp Osmanlı askerini oyalaması için, Diyarbakır ve Sivas'a gönderdi. Hedefini gerçekleştirebilmek için daha fazla Kürde ihtiyacı vardı ve diğer Kürt aşiret liderlerine haber gönderdi. Eğer Rus safında savaşırılsa kendilerine pašalıklar, mutasarrıflıklar verileceğini ve 100.000 altın ruble dağıtılacağını duyurdu. Böylece Paskeviç'in çalışmaları sonuç verdi. 1829 Temmuz'unda Ruslar Erzurum'u işgal ederek, Osmanlı'yı güç duruma soktu. Paskeviç komutasında Ruslar, Muş'a kadar ilerlemişti. Barış anlaşması konuşulmaya başladığında Rusların işgal ettiği yerlerden geri çekileceği konuşuluyordu. Bunun üzerine Paskeviç, Petersburg'a en azından Beyazıt sancağının Rusya'da kalmasını ve burada Rusya'ya bağlı ya da özerk bir Kürt yönetimi kurulmasını, böylece Kürtlerden daha çok fayda göreceklerini bildirirse de Çar tarafından bu teklif, savaş sonunda Osmanlı ile yapılan anlaşma gereği onaylanmadı.⁵⁰

Paskeviç, Çarlık Rusya'dan gelen altın rubleleri Kürt liderlerine cömertçe dağıtmaya başlayınca bazı Kürt liderler Ruslara yardım etmeye karar verdi. Bu liderlerden biri de Muşlu Emin Paşa'dır. Emin Paşa Türk birliklerine cephe gerisinden harekât yapması için Paskeviç ondan 12.000 atlı birlik karşılığında 10.000 altın ruble vereceğini taahhüt etti ve Rusların Erzurum'a gelmesi durumunda aktif hareket etmesini, Sivas ve Tokat yönünde harekâta destek vermelerini istedi. Emin Paşa 7.000 kişilik Kürt birliği ile Ruslara yardım etti. Emin Paşa'nın ihanetini fark eden Osmanlı Sultanı onun yerine başkasını gönderdi. Emin Paşa bu durum için Paskeviç'ten yardım talep etti. Bu rekabet durumu kullanan Paskeviç, hem Emin Paşa'ya hem de yerine gelen İbrahim Paşa'ya destek vererek işgal altındaki bölgelerdeki Kürtlerden 400-500 atlıdan oluşan 4 Kürt alayı kurdular.⁵¹

Savaş sırasında Çarlık Rusya'nın Kars birliklerinin içerisinde 4 No'lu süvari

⁵⁰ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.48-51.

⁵¹ Perinçek, Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi), s. 410.

alayı (400 atlı) yalnızca Kars ve Ahıska paşalıklarının Kürtlerinden oluşturulmuştu. Erivan birliğinde ise, Erivan Kürt lideri Hasan Ağa'nın Ezidi Kürtleri ile Maku Hanlığında konargöçer yaşayan ve bizzat Maku Hanı'nın rızasıyla oluşturulan Celali Kürtlerden oluşturulmuş bir alay vardır.⁵²

Bu savaşta Türk ordusu Erzurum'a kadar çekilmişti. Rus ordusu komutanlarından Korganaf bu fırsatı daha iyi değerlendirmek maksadıyla yörede etkin olan Zeylan aşireti reisi Süleyman Ağa ve Sepki aşireti reisi Süleyman Ağa'nın Osmanlı tarafında savaşa katılmalarını bazı maddi vaatlerle engelledi. Öte yandan Siirt bölgesinde Ezidi reisi Şeyh Mirza da Kafkas orduları komutanı Paskeviç tarafından elde edilerek, Rusya tarafında savaşa sokuldular. Üstelik Ezidilerin reisi Şeyh Mirza ile Ermeni Rahip Pagos anlaşarak birlikte Türk ordularına karşı mücadele ettiler. Osmanlı'nın yürüttüğü askeri faaliyetler sonucunda Ezidilerin çoğu Ermenilere ve Ruslara sığındılar.⁵³

1826-1828 yıllarında yapılan Rusya-İran savaşları sonucunda imzalanan Türkmençay Antlaşması ile Ruslar İran'dan Erivan ve Nahcivan'ı almışlardı. Böylece Kuzey İran'da yaşayan birçok İran Kürdü, Rusya sınırları içerisinde kalmıştır. Bu durum ayrılıkçı Kürt liderlerinin dikkatini çekmişti. Bölgesel olarak Rusya karşısında zayıflayan Osmanlı ve İran içerisindeki ayrılıkçı Kürt liderlerinin bağımsızlık umutları oluşmuştu. Rusya'nın kendileri için kurtuluş olacağını düşünerek, Rusya'dan fayda ummaya başladılar. Bu sebeple İran Kürtleri Ruslara askeri destek vermeye başladı. 1828-1829 Çarlık Rusya ve Osmanlı arasında yaşanan savaş sonucunda ise Edirne Antlaşması imzalanmış olup, bu antlaşma ile Rusya, Balkanlarda Tuna Nehri'ne, Kafkasya'da ise bazı önemli yerleri ele geçirdi. Böylece Osmanlı'nın Kafkasya ile ilişkisi büyük ölçüde kesilmişti.

Daha sonra 1829'da Ruslar, savaşta bir Kürt alayını kullanmışlardır. Hristiyanların Osmanlı sınırları içerisinde bulunan topraklarını terk etmeleri üzerine

⁵² Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.67.

⁵³ Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, İstanbul, Med Yayınevi, 1992, s.82.

Kürtler, savaştan sonra kuzeye ve batıya doğru yayılmaya başladılar.⁵⁴ Cizre Beyi Bedirhan Bey ise, bu savaşta Osmanlı Devleti'ne vermekle yükümlü olduğu askeri vermediği gibi himayesi altındaki aşiretlerden yardım etmek isteyenleri de engellemiştir.⁵⁵

1828-1829 savaşı sona erip, barış imzalanmasına rağmen, haberlerin Güney'de yaşayan Kürtlere geç ulaşması hasebiyle, General Paskeviç'e, Osmanlı'ya karşı Rusların yanında ortak harekât istekleri gelmeye devam ediyordu. Örneğin 1830 yılında Tiflis'te olan General Paskeviç'e, Rindvan çevresinde yerleşmiş Diyarbakırlı Ezidi Kürt lideri Mirza Ağa, Paskeviç'i Erzurum'da yakalama umuduyla yola çıkmıştır. Mirza Ağa, Çarlık Rusya'nın Bitlis'e yönelmesi halinde 1500 atlı ve 5 bin piyade asker vereceği haberini mektupla Paskeviç'e göndermiştir. Çarlık Rusya'ya göre Kürtler kalabalık olduklarından yardımcı süvari olarak Rus ordusunda görev almalıydı ve bu sebepten Kürtler kendi saflarına çekilmeliydi yoksa Rus düşmanlarının tarafında olan Kürtler, Ruslar için bir tehdit oluşturabilirdi. Ayrıca Paskeviç'in Muş Paşalığında bazı Kürtlerle kurduğu ikili ilişkiler gelişecek, en azından İran veya Osmanlı ile savaşan Ruslara karşı savaşmayacak ve tarafsız kalacaklardır.⁵⁶

Mirza Ağa'nın General Paskeviç'e yazdığı bahsi geçen mektup aşağıdaki gibidir;

“Tanrı'nın esiri Rindvanlı Mirza Ağa; kusursuz, yiğit ve İsevi asker değerli Paskeviç'e dostluk selamlarını ve saygılarını sunar. Mektubun elinize geçerse şayet mutlu ve bahtiyar olurum.

Sevgi ve saygılarımdan sonra şunları belirtiyim: Uzaktan tanınan ve sevilen Paskeviç! Bilesin ki sen başı diksin ve benim dayanağımsın. Ben Ezidiyim ve halkım güçsüzdür. Emrimde 1500 süvari ve 5000 piyade asker mevcuttur. Doğru, nüfusumuz azdır. Ama gerçeği de bil; senin Patnos'a geldiğini duyduğumda bir mektup yazdım

⁵⁴V. Minorsky, Th. Bois, D.N. Mac Kenzie, **Kürtler ve Kürdistan**, İstanbul, Doz Yayınevi, 1996, s.115.

⁵⁵Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 275.

⁵⁶Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.76-78.

ve temsilcilerim aracılığıyla sana yolladım. Ama şu ana kadar ne bir haber ne de bir mektup alabildim. Patnos'a geldiğin yıl ben, ülkem, tüm Ezidi ve Mesihi halk çok sevindi. Bu, temsilcilerim aracılığıyla sana yolladığım üçüncü mektubumdur. İlk temsilciler sana ulaşamadılar, öyle görünüyor ki Osmanlılar tarafından yolda öldürüldüler. Başlarına ne geldiğini tam olarak bilemiyorum. Onlardan sonra Krikos adlı bu adamı sana yolladım. Kirakos, Beyazıt'a generalin yanına gitti. Oradan askerlerinizle birlikte Kars'a geldi. Oradan da yine sizin kuvvetleriniz sayesinde Erzurum'a geldi ve Allah'ın inayeti ile bir araya geldiniz. Temsilcim dil bilmiyordu ve onun orada tanıdıkları da yoktu ki seninle tam iletişim kurabilsin. Kuvvetlerinin içinde bir general vardı ki en iyisi oydu. Temsilcim o generale çıkıp mesajımı iletmış. General temsilcimi dinleyince eline bir mektup tutuşturup yollamış. Temsilcim döndüğünde mektubu açtım, senin mührün vardı mektupta, çok sevindim. Okumaları için keşişleri çağırdım; ama okuyamadılar. Mektup hiçbir işe yaramadı. Üçüncü ve son kez Kirakos ve Petros adında iki Ermeni temsilciyi yanınıza yolluyorum. Sen bizim onur kaynağımızsın, bilmeni isterim ki halk olarak nüfusumuz az ama Osmanlıların gözünde büyük görünüyoruz ve Allah'ın izniyle benim 100 süvarim Osmanlıların 300 süvarisini rahatlıkla alt edebiliyor. Bundan dolayı Osmanlı beni düşman olarak görür. Benim niyetimi ve yüreğimdakilere bilmeni isterim. Sen benim padişahım, ben senin hizmetçim. Eğer sesin Bitlis'in Baxeş'inden kulağımıza gelirse ya da temsilcilerimiz dönüp senin Bitlis'e kadar her yeri ele geçirdiğinin haberini ulaştırırlarsa, binlerce kez şükrederiz Allah'a o an. O zaman gör bendenizi! Sen ulu Rus'sun, ben de bir generalin olurum. Bir kellem var onu sana tüm halkım ile beraber feda ederim.

Çok yaşayın. Allah'ın rahmeti üzerinize olsun. Âmin.

Bir kez daha senden rica ediyorum. Temsilcilerimle birlikte oğluma göz merhemi yollar mısın?⁵⁷

General Paskeviç bu mektup üzerine zaman geçirmeden bir ay içerisinde Mirza Ağa'ya göz merhemini göndermiştir.⁵⁸

⁵⁷ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 13-14.

⁵⁸ A.e., s. 15.

1.2.2. Tanzimat Fermanı ve Kürtler

II. Mahmut, Osmanlı iç idaresinin yeniden düzenlenmesi ve modernleştirilmesi gereğine inanmaktaydı. İktidarın kendi elinde merkezîleştirilmesi için hem başkentte hem de taşrada bütün aracı otoritelerin ortadan kaldırılması gerekiyordu. Veraset, gelenek veya halk desteğinden gelen bütün iktidarlar kaldırılarak hükümdarın iktidarı, imparatorlukta tek otorite kaynağı olarak kalacaktı.⁵⁹

Osmanlı içerisinde yaşayan Kürtler, mülki idarede aşiret reisleri tarafından yönetilmekteydi. Osmanlı ve Kürt Beyleri arasında belirli bir vergi düzeni vardı. Bölgelerinde, Osmanlı'ya bağlı olarak asayiş düzenli tuttıkları, gerekli olunca asker gönderdikleri takdirde merkezi hükümetçe tanınmışlardı. 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı zayıfladıkça bazı Kürt aşiret reisleri kendilerini birer bağımsız hükümdar gibi görmeye başladılar.

İlk olarak 1812-1817 yıllarında Anadolu'daki büyük ayânlar ortadan kaldırılmış ve aynısı 1814-1820 yılları arasında Balkanlar'da gerçekleştirmiştir. Kürt bölgelerinde ise durum daha farklıydı. Orada hemen hemen yarı bağımsız durumda olan Kürt ve Ezidi Beylerini, yani büyük aşiret koalisyonlarına hâkim olan emirleri yola getirmek biraz daha güç olmuştur.⁶⁰

Osmanlı, Tanzimat'ın ilânından sonra merkezî vergi teşkilatını Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de hayata geçirdi. Doğu Anadolu'da muhassıllar ve merkez adına duruma hâkim olmak isteyen memurlarla çatışan ve otoritesini kaybetmekten çekinen yarı özerk Kürt feodal beyleri ve aşiret liderleri bir dizi isyan çıkardılar.⁶¹

Kürtler, doğu vilayetlerinde yapılan Tanzimat reformlarının, Osmanlı'nın zayıflığından kaynaklandığını ve Avrupalı güçler tarafından dayatıldığını düşünüyordu. Tanzimat reformlarının çok önemli bir yönü de Avrupalı güçlerce Hristiyan azınlıkların daha iyi korunması ve onlara daha çok haklar verilmesi

⁵⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004, s. 90.

⁶⁰ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 51.

⁶¹ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Yayınları, 2007, s. 445.

taleplerinin, etkili bir biçimde dile getirilmesi idi. Reformlarla ayrıca, Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin, Hristiyan topluluklar içerisinde daha özgürce çalışabilmelerine imkân verilmişti. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanların bu misyonerlere hakkındaki düşünceleri, Hristiyan güçlerin yerli Hristiyanları kollamaya ve bölgedeki Müslüman üstünlüğünü tehdit etmeye yönelik, daha çok siyasî ve muhtemel askerî müdahalelerin öncülerini gözüyle bakıyorlardı. Avrupalıların desteğinden dolayı kendilerini güçlü hissetmeye başlayan Hristiyan çiftçiler, Kürt toprak sahiplerine o güne kadar verdikleri toprak vergisini vermeyi reddedince bazı çatışmalar çıktı.⁶²

Tanzimat'ın uygulanmasında en büyük tepki hiç şüphesiz Cizre ve Hakkâri yöresinden gelmiş; yılların biriktirdiği sorunlar, Diyarbakır bölgesinde yeni yönetim tarzının yürürlüğe konmasından kısa bir süre sonra, bölgede hükümete karşı büyük bir isyanın çıkmasına sebep olmuştu. Tanzimat'tan önce bölgede mütesellimlik yapan ve yüzyıllar boyu bölgeyi yönetmiş bulunan bir aileden gelen Bedirhan Bey, Redif askerî teşkilatının kurulması ile birlikte Redif Miralayı olmuştu⁶³. Fakat Cizre emiri olarak uzun süre devlete sadık kalmış ve devlete önemli hizmetler yapmış olan Bedirhan Bey, Diyarbakır'da Tanzimat'ın uygulanması ile birlikte bölgede hükümete karşı büyük bir isyanın çıkmasına yol açmıştı. Onun isyanı, bu dönemde, İmparatorluğun hem içinde hem dışında büyük yankılar uyandırmış ve 1843-1848 yılları arasında devleti uzun bir süre meşgul etmiştir.⁶⁴

O dönemde genelde Osmanlı ve İran sınırları içerisinde olan Kürtler, topraklarında yaşadıkları devletlerin, Ruslarla olan savaşında ya Rusları tercih ediyor ya da tarafsız kalıyorlardı. Bu da hem Osmanlı'yı hem de İran'ı kızdırıyordu. 1842 yılında Osmanlı sınırlarında olan Kerbela şehrinin İran tarafından işgali üzerine gelişen İran-Osmanlı gerginliğini fırsat bilen Bedirhan Bey, her iki devlete karşı, ayaklanma çıkartmıştır.

⁶² Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 127-129.

⁶³ BOA, İ.MSM, 48/1225, Lef: 17

⁶⁴ Henry J. Barkey and Graham E. Fuller, "Turkey's Kurdish Question", **New York Press**, 1998, s. 7.

1.2.3. Bedirhan Bey Ayaklanması

Bedirhan Bey, 1812 yılında Cizre Emirliği yönetimini eline aldığı daha on sekiz yaşındaydı. Emirliğine komşu olan diğer Kürt emir ve aşiretlerle iyi ilişkiler kurup, bölgede Osmanlı yönetimine karşı birlik oluşturmaya çalıştı. Bunun için silah yapımı çalışmalarına girişti. Diğer yandan dönemde Osmanlı'ya isyan eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile görüşmeler yaptı. Fakat bu sırada 1830 yılında bağımsızlığını ilan eden başka bir Kürt beyi olan Soran Beyi Mir Muhammed çevresindeki beylikleri topraklarına katınca, 1833-1834 yıllarında Cizre Emirliği'ne dayanmış ve bu sebeple Bedirhan Bey'in ilk bağımsızlık girişimi yine bir Kürt beyi tarafından engellenmiştir. Mir Muhammed isyanı bastırılınca, Bedirhan Bey 1836 isyan eder. Osmanlı, Bedirhan Bey'in üzerine Mustafa Reşit Paşa'yı gönderdi. Cizre kalesine sıkışan Bedirhan Bey, Mustafa Reşit Paşa'ya barış teklifinde bulunur. Mustafa Reşit Paşa da Revanduz'da isyan eden başka bir Kürt emirinin isyanını bastırmak için Bedirhan Bey'i kullanır, Revanduz Emiri Osmanlı'ya teslim olunca Bedirhan Bey de Cizre'ye geri döner.⁶⁵

Geçmişten beri Cizre Emirliği'ne bağlı olan bölgedeki Nasturiler, Tanzimat Fermanı'yla birlikte vergi ödememeye başladılar. Bunun üzerine bölgede Osmanlı tarafından görevlendirilen Bedirhan Bey, bu durumu kabullenemeyerek Nasturilerin üzerine yürüdü. Bu olay sırasında dağlara kaçan on binlerce⁶⁶ Nasturi öldürülmüş, evleri ve kiliseleri harap edilmiştir. Sonrasında Bedirhan Bey bağımsızlığını ilan etti. Nasturilere yapılanların hesabını sormaya gelen Osmanlı heyeti, Bedirhan Bey'in bağımsızlık çalışmaları içerisinde olduğunu görmüştür.

Bedirhan Bey, bağımsızlık mücadelesinin içine girmeleri amacıyla diğer Kürt beylerini ikna etme yoluna girmiş ve başarılı olmuştur. 1840 yıllarında Bedirhan Bey'in topraklarının sınırı Van Gölü, Diyarbakır, Musul ve İran sınırlarına kadar genişledi. Bu yerler ismen Osmanlı'nın olmasına rağmen, gerçekte Bedirhan Bey'in egemenliğinde bulunuyordu.⁶⁷

⁶⁵ Ethem Xemgin, **Kürdistan Tarihi**, İstanbul, Doz Yayınları, 2013, s.477-478.

⁶⁶ A.e., s.479.

⁶⁷ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.62-64.

1840-1846 yıllarında gerçekleşen Bedirhan Bey hareketi hakkında Rus konsolosu, Çarlık Rusya'ya şu şekilde bilgi gönderir;

“Van asileri için hükümet tarafından asker sevk edilmesi muhtemeldir. Buna karar verilirse asilerin Muş ve Bitlis Kürtleri ile Han Mahmut ve Bedirhan Bey tarafından yardım görmeleri ve birlik halinde bulunmaları ihtimalden uzak değildir. Bu halde, Kürdistan'ın bütün kuvvetli reisleri tarafından girişilecek olan bu hale karşı hükümet, öncelikle icap eden tedbirleri almaya teşebbüs etmezse, neticede sebep olacağı uygunsuzluğun yalnız Van'a münhasır kalmayarak, memleket için çok korkulu sonuçlar doğuracağını tarafınıza bildirmekle görevimi yapmış bulunuyorum”⁶⁸

Daha öncesinde Kürtlerin yanında olan, onlara birçok inisiyatif veren, Kürtleri kazanmak için onca şey yapan Rusya, Bedirhan Bey isyanında Kürtlerin yanında olmamıştır. Bunun bir sebebi Rusya'nın ticaret yolları üzerinde böyle bir kargaşanın olmasını istememesi, diğer bir önemli sebebi ise, Hristiyan Nasturilerin Bedirhan Bey'in yandaşları tarafında katledilmesi olabilir.⁶⁹ Çünkü Rusların, İstanbul'un fethinden sonra kendilerini Doğu Hristiyanlarının koruyucusu olarak görmesi ve Osmanlı ile olan savaşları sırasında, Rusya'nın büyüklüğüne şahit olmalarıyla Nasturiler, Rusları kendilerinin koruyucusu olarak görmüşlerdir. Böylece, Ruslar ve Nasturiler arasında duygusal bir bağ oluşmuştur

Nasturiler, Osmanlı Devleti tarafından baskı altında tutulduklarını Ruslara bildirerek, eğer onlar bölgelerini işgal ederlerse yardımcı olacaklarını dahi bildirmişlerdir. Nasturiler bununla da yetinmeyerek, bu istekleri gerçekleştiği takdirde onların himayesi için Ortodoks olmayı kabul edeceklerini açıkça ifade etmişlerdir.⁷⁰

⁶⁸ Cemil Aladağ, **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1978, s. 59-60.

⁶⁹ İngiliz The Sunday Times gazetesinde 5 Ocak 1844 tarihinde yayınlanan “Nasturi Hristiyanları” isimli makaleye göre, Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki Nasturi hareketi sırasında yaklaşık 3800 kişi öldürülmüş, pek çok kadın ve çocuk esir edilmiştir.

Hacer Yıldırım Foggo, **Nasturiler 1843 – 1846 Katliamı**, İstanbul, Chiviyazıları Yayınları., 2002, s. 89.

⁷⁰ BOA. Y. PRK. UM. 3/40

Hatta İstanbul'daki Rus elçisinin; “Nasturiler, Kürdistan'daki Rus etkisini yayabilmek için temel amaçtır”⁷¹ sözüyle, Rusya'nın Nasturiler üzerindeki amaçlarını göstermiştir.

Yukarıda bahsedilen sebepler ve çıkar çatışmasında, Bedirhan Bey ayaklanmasında Ruslar, Kürtlere yardım etmeyip bilakis Rusya'nın da içinde bulunduğu bir ülkeler heyeti tarafından Osmanlı'ya yardım ederek Kürtlere ağır baskılar uygulamış, ayaklanmanın bastırılmasına yardım etmişlerdir.

Bedirhan Bey isyanının bastırılmasında yardımcı görülen bölgenin önde gelen beylerinden İzzeddin Şir (Yezdanşir), -ki Bedirhan Bey dayısı olur- Bedirhan'dan sonra kendi bölgesinin mütesellimliğine atandı. Fakat Osmanlı daha sonra yeni nizamlar gereği bölgede garnizonlar kurarak paşalıklar oluşturmuştur.⁷²

1.2.4. Kırım Savaşı

Kırım Savaşı öncesinde Çarlık Rusya'nın Kafkasya bölgesinde önemli bir sorunu vardı ve bu sorun Rusların, Kürtlere yönelmesini hızlandırmıştır. Sorun ise; Şeyh Şamil hareketiydi. Ruslara karşı mücadeleye giren Şeyh Şamil, Kürtlerle ilişki kurmaya başladı. Kırım Savaşı sırasında Şeyh Şamil'in kuvvetleri ve Kürt milislerinin birleşmesi, Çarlık Rusya için tehlikeli bir durum oluşturabilirdi. Kürtler ve Şeyh Şamil kuvvetlerinin İslam dinine göre Şafi mezhebinde olması, Ruslara göre bağlılığa sebep olabilirdi. Ayrıca on binlerce kişiye liderlik eden Kürt lideri Seyyid Taha ile Şeyh Şamil'in arasındaki bağlar kuvvetlenmişti. Şeyh Şamil ayrıca Revanduzlu Kerim Han'a da birleşmek amacıyla hediyeler göndermişti. Durumun vahimiyetinden ürken Çarlık Rusya, Şeyh Şamil'i etkisizleştirmeye çalışırken, Kürtlere de daha fazla iltimasla kendi tarafına çekmeye karar vermişti.⁷³

Seyyid Taha vefat edince yerine geçen kardeşi Şeyh Salih, Çarlık Rusya'ya cihat ilan etmiştir. Cihat ilanından sonra İran'a yerleşen Şeyh Salih, Osmanlı ve İran'da

⁷¹ David Gaunt, **Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman- Hıristiyan İlişkileri**, İstanbul, Belge Yayınları, 2007, s. 46.

⁷² Sinan Hakan, **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri**, İstanbul, Doz Yayınevi, 2007, s. 283-284.

⁷³ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.68.

yaşayan Kürtlere haberler gönderip Ruslara karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Sonuçta Rusların İran'a baskıları sonucunda İran, şeyhi sınırlarından sürmüştür.⁷⁴

Öte yandan Rusya'da yerleşik hayata geçen Kürtler, Ruslarla iyi ilişkiler kurmaya başlamışlardı ve genel olarak Rusya'da yaşamaktan memnundular. Rus uyruklu Kürtlerin rahat yaşadığını gören, İran-Osmanlı sınırlarında yaşayan diğer Kürtler, Rus vatandaşlığına geçmek için durmadan dilekçe vermeye başlamışlardı. Bazılarının bu dilekleri reddedilince ya gizlice ya da zorla sınırı geçmeye kalkışan Kürtler de olmuştur.⁷⁵

Kırım savaşı başladığıdaysa Ruslar, Kürtlerle geniş ve kuvvetli bir biçimde ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştı. Osmanlı askerlerinin, Kırım Savaşı sebebiyle Kürt bölgelerinden ayrılmasını fırsat bilen bazı Kürt liderleri Ruslarla ilişkilerini arttırmaya ve bazıları da lideri oldukları bölgelerin bağımsızlıklarını gerçekleştirmek için yollar aramaya başlamıştır. Diğer yandan toprakları Rus hâkimiyetine giren Kürt liderleri, Osmanlı yanında savaşsalar da özellikle Rusların Kürük Dağı'nda kazandıkları zaferden sonra taraf değiştirme istekleri artmıştır.⁷⁶

Savaşın ilk zamanlarında da Kürtler tarafsız kalmayı ve Rusların onlara teklif götürmesini beklediler. Savaş sırasında da yalnızca sınırlardaki Kürtler değil, Van Paşalığında, Van Gölü'nün güneyinde yaşayan Kürtlerle, Ruslar aktif ilişkiler içerisine girmişlerdir. Özellikle 1853 sonu ve 1854 yılında Kürtlerin Ruslara yönelmesi artmıştır.⁷⁷

Kırım Savaşı esnasında Osmanlı bazı cephelerinde gerilemeye başlayınca, Ruslar, Osmanlı saflarında savaşan Kürtleri kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. 1854 yılında bazı Kürt aşiret reisleri Rusların kendilerine sundukları imkânları olumlu bularak, Ruslardan Kafkasya bölgesinde kendilerine yer talep ettiler. Ruslar bu talebi, Kürtlerden ileride daha fazla yararlanmak için memnuniyetler kabul etti. Aralık 1853'te Baziki, Cemaldini ve Milan aşiretlerinden 14 reis Gence'ye gelerek Rusya'ya

⁷⁴ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.83-84.

⁷⁵ A.e., s 84.

⁷⁶ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.69.

⁷⁷ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s 85.

bağlılıklarını bildirdiler.⁷⁸ Osmanlı tarafında savaşılan bazı Kürtler ise daha çok Ermeni köylerini yağmalamak umuduyla Osmanlı ordusunda savaşıyorlardı. Hatta Kars bozgununda Türk-Hristiyan ayrımı yapmadan genel bir yağma yapmışlardır. Böylece Osmanlı yanında savaşılan Kürtlerin, biricik amacı olan yağma umutları gerçekleşmiş ve istediklerini almışlardır.⁷⁹

Rus kuvvetlerinin Osmanlı topraklarında ilerlemesiyle, Kürtler arasında Ruslara karşı meyil daha da artmıştır. Daha evvel Rus vatandaşlığını kabul etmiş olan Kürtlerden oluşan iki birlik bu savaşta politik ve fiili bakımdan önemli rol oynamışlardır. Bu alay kuvvetlerden birisi Ahmet Ağa ve diğeri ise Cafer Ağa'nın kumandasındaydı. Yaklaşık olarak her biri beş yüz kişiden oluşan bu kuvvetler, Rus kuvvetlerinin yanında çarpıştılar.⁸⁰

1853 yılı sonlarına doğru Kafkasya Valisi Knez Vorontsov, Kürtlerle ilişkilerini daha aktif hale getirebilmek için Çarlık'tan kendisine bütçe verilmesini istedi. Çarlık Rusya da General Paskeviç'e verdiği aynı meblağı, Knez Vorontsov'a vermiştir. Böylece ilk girişim de Cemadinli, Milanlı ve Beziki aşiretlerin 14 Kürt ağası Ruslara bağlılığını sunmak ve kanıtlamak için geldiklerinde, Ruslar onların her birine armağanlar vermişlerdir. Gönüllü rızaları üzerine, bağlılıklarını güvence altına almak için Çarlık Rus yetkilileri 4 Kürt ağasını rehin almıştır.⁸¹

Savaş esnasında Rus askeri erkânı Kürtleri kendi tarafına çekmek için büyük çaba harcıyorlardı. Bu çalışmalar için Binbaşı Loris Melikof Kürt aşiret reisleri ile görüşüyor makam ve imkânlar vadediyordu. Bu çalışmalar sırasında General Babotof'un anlattığına göre; ismi Kasım Han olan Kürt aşiret reisi Kars Paşası olup, Kürt reislerinin en büyüğüydü ve diğeri Kürt aşiretleri de etkiliyordu. Loris Melikof ile Kasım Han arasında 1855'te İskenderebol yakınındaki Keles köyünde toplantı yapıldı. Toplantı sonucunda Kasım Han, birleşmeyi kabul ederek Çoraklık ve Kağızman sancaklarının bütün sakinleri ile Rusya'ya geçmesine izin verdi. Ayrıca Kasım Han'a; Osmanlı yönetimindeki rütbesi aynen verileceği, büyük miktarda emeklilik maaşı

⁷⁸ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, Ankara, Komal Yayınevi, 1992, s.160-161.

⁷⁹ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.86-87.

⁸⁰ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.69.

⁸¹ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.89.

bağlanacağı, Osmanlılardan gelecek her türlü saldırıya karşı korunacağı vaat edildi.⁸² Kasım Han, Melikof'a, Rusların lehinde her türlü faaliyette bulunacağını bildirerek Kulp'tan Gence'ye kadar bütün yolların güvenliğini sağlayabileceğini vaat etti.⁸³

Bu anlaşma sonrasında bazı Kürt köyleri elçiler göndererek Rus vatandaşlığına girmek istediklerini bildirdiler. Fakat Kasım Han, Osmanlı'ya karşı açık bir savaşa girmekte ağır davrandı. Savaşın kimin lehine gelişeceğini görmek için beklemeye başladı. Sonuç olarak, Rus tarafına geçmeyi uygun görmeyerek tarafsız kaldı. Bunun üzerine zamanın Rus Dışişleri Bakanı Dolgorukov, 17 Nisan 1855'te Kafkas Cephesi'ndeki Genel Kumandana, Çar'ın direkt emrini bildirmiş ve Kürtlerin Osmanlı-Rus savaşlarında gerek tarafsız gerekse Rus safına çekmek için harcanılması gereken maddi imkânların esirgenmemesini yazmıştır.⁸⁴

Öte yandan diğer Rus komutanlarından Tümgeneral Baron Vrangeli, Beyazıt bölgesinde Kürt aşiretlerini kendi tarafına çekmek maksadıyla, Şeyh Bekir, Haydar Ağa, Şeyh Abet, Cangir Ağa, Celali aşireti reisi Musa Ağa gibi kişilere çeşitli vaatlerde bulundu. Bu kişiler de Rusya'ya bağlılık sözü verdiler.⁸⁵ Öyle ki, savaş başladığında Osmanlı Kars Paşalığında 4-5 bin civarında olan Kürt atlısı varken, 1854 yılında tek bir Kürt atlısı bile kalmamıştır.⁸⁶

1854 yılında Çengel bölgesindeki bir çatışmada Osmanlı yanında savaşan Kürtler, Türk süvarilerin arkasında durarak durumu izlemişlerdir. Eğer galip gelen Osmanlı olursa, Rusları kovalayarak Erivan'ı yağma düşüncesindeydiler. Fakat zafer Rusların olunca Kürtler bu sefer Osmanlı'yı yağmalamışlardır.⁸⁷

Rus birlikleri Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ilerledikçe, Kürt liderleri Rus birliklerine gelip itaatlerini bildiriyorlardı. Daha güneyde yaşayan Kürt aşiret liderlerine gönderilen mektuplara cevap gelmiyordu. Bu da Rus yetkililerce, her halde Rus himayesine giren Kürtler hakkında bilgisi olmadıkları, şeklinde yorumlanıyordu.

⁸² Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.70-71.

⁸³ Celile Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1992, s.161.

⁸⁴ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.70-71.

⁸⁵ Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, s.161.

⁸⁶ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.91.

⁸⁷ A.e., s.93.

Birlik komutanı Albay Lihutin, itaatini bildirmeye gelen Kürtlere armağan olarak, aşiretlerinin büyüklüğüne bağlı olarak, altın veya gümüş saat, yüzük, tabanca, kılıç, parlak renkli çuha ve ipek kumaş veya para verirdi. Güneyden mektuplara cevap gelmemesi üzerine Lihutin Diyadin'e gitti. Halk tarafsız kalmak istediğini bildirmiş ve ayrıca herhangi bir Rus itaati söz konusu olduğunda Rus Çarı'na gideceklerini bildirmişlerdi. Aradan bir süre geçtikten sonra, Diyadin, Eleşkirt ve Kağızman'da yaşayan Kürtler, Rus karargâhlarına gelmeye başlamışlardır. İtaatlerini ve bağlılıklarını bildiren liderler, Rus uyruğuna geçmek istemişler. Bu liderlerin bir kısmı Rusya'ya yerleşmiştir.⁸⁸

Bu savaşta Ruslar, saf değiştiren Kürtleri, saf değiştirmeyen Kürtlerin saf değiştirmesi için de kullanmışlardır. Örneğin; Hayderan bölgesinde yapılan çarpışmada, Osmanlı tarafında olan Kürtleri, Rus birlikleri içerisinde olan Zılan ve Celali aşiretinden Kürt askerleri araya girerek, bölgedeki Kürtleri Çarlık Rusya tarafına çekmişlerdir. Van Paşalığındaki ilişkilerini ilerleten Lihutin'in ilişkileri geliştirmesi üzerine, bölgede yaşayan konargöçer Kürtler, Ruslarla savaşmak istemiyorlardı. Hatta aynı bölgede Rusların, Kürtlere olan ilgisinden etkilenen Ali Ağa, Ruslarla savaşmamak ve eğer Ruslar yaşadıkları bölgeyi fethederse onlara itaat edeceğini fakat eğer Osmanlı bölgeyi elinde tutarsa ihanetinden dolayı Osmanlı'nın bir şey yapmasından çekindiğini bildirmiştir. Bu sebeple Ali Ağa İran'a göçmüştür. Kısacası bu dönemde Ruslar, Lihutin politikaları ile Kürtlerle dostane ilişkiler kurmuştu. Gernauk'taki karargâha çok sayıda Kürt sözcüleri gelmiş ve Rus himayesine girmek istemişlerdi.⁸⁹

Kırım Savaşı sırasında Rusların Kürt politikasındaki aktiflik, o zamana kadar hiç bu kadar yoğun olmamıştır. St. Petersburg, Kürtleri yanlarına çekmek için elinden gelen ne varsa yapmaya çalışmaktaydı. Çünkü o dönem Ruslar, daha önce hiç olmadığı kadar Akdeniz'e inmeye ve İngilizlerin bölgedeki hâkimiyetini bozmaya yaklaşmamışlardır. İskenderiye körfezine inmenin yolunu da Ermenileri ve Kürtleri elde etmesinden geçtiğini anlayan Rusya, Ermenilerle din bağlarını kullanarak yakınlık kurmak istiyordu. Kürtleri de -bir bağı olmadığından- ayrıca taltif ederek

⁸⁸ A.e., s.97-98.

⁸⁹ A.e., s.101-102.

yanına çekmeye çalışıyordu. Şunu da söylemekte fayda vardır; Ruslar, Kürtlere ayrıcalıklı davranmakla kendi politikasını işletmektedir. Ayrıca bu politikaların önemli amaçlarından birisi de sınırlarında Kürtlerin yağmalarından kurtulmak için bir sebeptir. Kürtlere yapılan icraatların önemini, dönemin Dışişleri Bakanı Dolgorukov'un, İmparator Yaver Generali Muravyov'a 6 Nisan 1855 tarihinde gönderdiği mektupta görebiliriz;

“21 Mart tarih ve 79 sayılı Türkiye Kürtleri ile hali hazırdaki ilişkilerimizi konu alan resmi yazınız ile ilgili olarak Zatı Şahanelerine bir rapor sundum.

İmparator Hazretleri, birinci dereceden bir önem taşıyan bir sorun olarak bu ilişkilerin sürdürülmesi iradesini buyurmuşlardır; bu ilişkiler, sınırlarımızı bu vahşilerin saldırılarından korumakla, bugüne kadar bize büyük yarar sağlamıştır ama Zatı Şahanelerinin buyurdıkları hedef, ancak Kürtler Türk hükümetinin yanında yer almayı hepten ve açıkça reddedip, önümüzdeki savaşta bizim yanımızda yer aldıkları zaman gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu amaç için ayrılan ödeneği sarf etmeyi esirgemedi, size, uhdenizde bulunan bütün vasıtalarından yararlanmak hakkını tanıyarak, Zatı Şahaneleri, bu ilişkilerin bundan sonraki seyriyle ilgili bilgi vermenizi beklediği iradesini buyurmuşlardır.”⁹⁰

Çarlık Rusya tarafından uygulanan politikalar, karşılığını veriyordu. Kürt bölgelerinde ilerleyen Rusya, karşılaştıkları Kürtlerden hoşgörü görüyorlardı. Rus ilerleyiş rotasında olan Kürtler, yaklaşan birliklere sözcüler gönderip, Türk makamlarından şikâyetçi oluyor ve Ruslarla barış içerisinde yaşamak istediklerini, dillendiriyorlardı. Rus ordusu Patnos'a ilerlerken Kürtler, Rusları yollarda karşılamış, hatta birliklerin ihtiyacı olan ne gerekiyorsa (ot, arpa, çörek, koyun) vermişlerdir.⁹¹

Melikof General Muravyov'un emriyle 1855 yılında “Kürt Aşiretlerinin Yönetimi İçin Kurallar” adlı bir proje hazırlamıştır. Melikof'un hazırladığı bu proje

⁹⁰ A.e., s.296.

⁹¹ A.e., s.114.

ile kendisinin Kürt sorununa derinlemesine vakıf biri olduğunu görebiliriz.⁹² Binbaşı Melikof, Rusya'nın Kürtlerle ilgili politikasının oluşmasında önemli bir şahsiyet olarak tarihe geçti. Melikof'un, Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinden yararlanmak maksadıyla yaptığı toplantılar, hazırladığı planlar ve uygulamaları kendinden sonra gelen Rus idarecileri de etkilemiştir.⁹³

Savaş sonuna doğru 10 Mart 1856'da Rus Çarı, Kasım Han'a hizmetlerinden ötürü Rus ordusuna albay rütbesi ile kaydını yaptırtmıştır. Kasım Han'ın yönetimindeki Kürtler, kendisiyle Rusya'ya gitmeyerek Kars Paşalığında kalmış ve her ne olursa olsun Türklerle ilişkiye girmekten kaçınmışlardır. Bu Kürtler, kendi istekleri ile Rus ordusundaki Kürt milislerine kaydolmuşlardır. Ayrıca Rus ordusuna kayıt yaptıran Kürtlere sert davranan biri olursa Rus kumandanları tarafından iyi karşılanmamış, Kürtler hoş tutulmaya çalışılmıştır.⁹⁴

1853-55 Rus-Türk savaşları sırasında Ruslar Kürtlere kendi içlerinde bağımsızlık vadederek ve Rus subayları idaresinde bir Kürt birliği kurarak onları kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Rusya'nın İran sefiri Peter Lerch'in "İran Kürtlerinin Rus Bölgeleri" adlı kitabı 1856 yılında yayımlandı. Lerch kitabında, Ermenistan'ın Dereleyez mevkiinde 9 Kürt tayfasını sayar. Milli tayfası da orda vardır.⁹⁵

Çarlığın, Kürtleri kendi tarafına çekme meselesine Çar'ın kendisi dahil büyük önem verilmekte ve ciddi bir anlam yüklenmekteydi. Savaşın sonunda Ruslar, Doğu Anadolu'da, Osmanlı'yı kemiren unsurlarla önemli bağlar kurmaya çalıştı, bunlar 1877-1878 savaşında işine yaradı.⁹⁶

⁹² A.e., s.123-124.

⁹³ Averyanov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900**, s.155.

⁹⁴ A.e., s.66-67.

⁹⁵ Şamil Eskerov, "Eski Sovyetler Birliği'nde Kürdler ve Kürdoloji Çalışmaları", (Çevrimiçi) <http://kurdistan-post.eu/tr/diaspora/eski-sovetler-birliginde-kurdler-ve-kurdoloji-calismalari-daimi-cengiz> , 19.03.2015.

⁹⁶ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 423-424.

1.2.5. Yezdanşir Ayaklanması

Osmanlı-Rus savaşları Osmanlı'nın aleyhine gelişmekteydi. Osmanlılar bozgun üstüne bozguna uğruyordu. Özellikle Beyazıt'taki yenilgi çok büyük bir darbe olmuştu. 1855 yılı baharında Rus kuvvetleri Osmanlıları, Erzurum ve Kars'ta iki ana kuvvetleri tarafından kuşatmaya alırken, Nasturiler ve Ermenilerle anlaşılan Yezdanşir emrindeki iki bin askeri ile Osmanlı'ya savaş ilan etti.⁹⁷

Bedirhan Bey ayaklanmasında aslında Rusların istediği bir ortam oluşmuşken, Nasturilere yapılan katliam sebebiyle Kürtlere bu ayaklanmada yardımcı olmayan Ruslar, Bedirhan Bey'in yerine gelen Yezdanşir'in, Nasturiler ile iyi geçinmesiyle onun yanında olmuştur. Hatta Nasturiler, Yezdanşir idaresinin daha kolay ve daha iyi olduğunu belirtmişlerdir.⁹⁸

Yezdanşir, isyan sırasında Bitlis ve Musul'u işgal etti. Musul'da bol miktarda tüfek, mermi ve top elde etti. Bağımsızlık hareketi genişlemiş, Yezdanşir'in kuvvetleri otuz bini bulmuştu. Ardından Siirt'i de işgal eden Yezdanşir, Osmanlı'ya ağır darbe vurmuştu. Bu arada Osmanlı, Rus cephesindeki askeri Yezdanşir'in üzerine sevk etti. Bu şartlarda Rusya için Osmanlılara kesin bir saldırıya geçme fırsatı doğmuştu. Fakat kış gelmişti. Bu taarruzu yapacak olan Erivan cephesi, taarruz yapamadan kışlık yerlerine çekildi.⁹⁹

Bu sırada Yezdanşir, Ruslardan yardım istedi. Erivan kuvvetlerinin halen Beyazıt'ta olduğunu zanneden Yezdanşir, Rus kuvvetlerine beş kez mektup yazmıştır. Bu mektuplarda Yezdanşir, Erivan kuvvetlerinin Van ve Bitlis istikametine hücum etmelerini rica etmiş. Buralara gelecek olan kuvvetlerle beraber Erzurum'a doğru yapılacak harekete katılmaya söz vermiştir. Fakat Erivan kuvvetleri Erivan vilayetindeki kışlaklara çekildiğinden bu mektup Ruslara ulaşmamıştır. Mektuplara cevap gelmeyince Yezdanşir, Aslu adında birini Erivan kuvvetlerine gönderir ve talebini ulaştırır. Fakat tam bu sırada Yezdanşir'in yakalandığı ve ayaklanmanın

⁹⁷ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.72.

⁹⁸ Averyanov, Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900, s.83.

⁹⁹ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.73.

bastırıldığı bilgisi Nasturi Patriği Uraham tarafından Erivan Kumandanına bildirilir. Rus subayı Averyanov bu konu hakkında şöyle der;

“Kışlaklarımıza çekilmeden biraz daha Van'a doğru ilerleseydik, her şey farklı olabilirdi. Bu da bize yarar sağlardı. Erivan'daki kuvvetlerimizin gönderilmesinde de hiçbir tehlike yoktu.”¹⁰⁰

Yezdanşir'in ayaklanmasının bastırılmasından sonra Rus Kumandanlarından Hurosaticki, Kürt liderleriyle yaptığı iyi temaslar sonucunda, bölgede Rus askerleri Kürt köylerinde rahatça gezebiliyor ve Kürt evlerinde ağırılanabiliyordu. Hurosaticki, Yezdanşir'in kardeşi Ömer Ağa ile ilişkilerini arttırmaya yönelmiştir. Hurosaticki'nin geliştirdiği bu iyi ilişkiler, kendisinden sonra yerine gelen Rus Kumandanı Soslof'un yaptığı Van seferi sırasında Kürt köylerine zarar verdiği için zamanında Hurosaticki'nin kurduğu iyi ilişkiler zedelenmiştir.¹⁰¹

Yezdanşir ayaklanmasında Nasturiler ile Kürtler, beraber hareket etmiş ve bu beraberliklerini Ruslara bildirmişlerdir. Bunu zamanın Nasturi Patriği Uraham'ın Albay Hurosaticki'ye 30 Mart 1855 tarihinde yazdığı mektubunda;

“Saygıdeğer Albay, Van’a ne zaman yürümek niyetindesiniz, beni bu konuda bir hafta öncesinden haberli kılınız ki, ben kendi adıma hazırlıklarımı yapabileyim ve size yardıma gelebileyim. Lütfen acele ediniz; biz Van’ı ancak bu takdirde çabucak alabiliriz. Bütün bu durumları Knez Bebutov’a ulaştırmanızı ve kendilerini, bendenizin sizden yana olduğun ve elimden gelen her şeyi yapacağım konusunda ikna etmenizi istirham ederim. Sizin birlikleriniz Van’a ulaşınca, Van ile Musul arasında kalan bölgenin sorumluluğunu ben üstleniyorum. Bu arada şunu da ilave etmeliyim ki, Bedirhan Bey’in yeğeni Yezdanşir Bey, geçenlerde Türklerle savaştı ve Türkler 4000 ölü verdiler; ama daha sonra aldatılarak İngiliz Konsolosu

¹⁰⁰ Averyanov, **Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900**, s.86.

¹⁰¹ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.75-76.

tarafından yakalandı. Ona bağılı Kürtlerin tümü benim himayemi istiyorlar. Ben onlara Hristiyanlara dokunmamalarını, Türklere karşı ise diledikleri gibi hareket etmelerini emrettim”¹⁰²

Daha sonrasında yine aynı Patrik, Rus Kolordu Komutanı Knez Bebutov’a şöyle yazar;

“Benim emrimde ne kadar hazır kuvvet bulunduğı yolunda size bilgi ulaştırmamı istiyorsunuz, sizde bilirsiniz ki, elimdeki kuvvetin sayısını tam olarak tespit etmem çok zordur, çünkü ben yeterince hakim ve gereğı kadar imkanlara sahip olmadığım için, bağılı kuvvetlerin iasesi ve ibatesini temine muktedir değılim. Ancak size şunu ulaştırabilirim ki, sadece sizin Van’a gelmenizi bekleyen Süryanilerin yaşadığı sekiz taşra benim etki alanım içinde bulunmaktadır. Hali hazırda burada çok az Türk askeri var. Hizmetçileri ile birlikte Türk paşaları sürekli olarak benim evimde misafir olarak bulunduklarından, ben şimdilik Kürtleri bizim yanımıza çekmek için alenen çalışmıyorsam da halkın genel eğilimine bakarsak, size iltihak etmek için Kürtler de Ermeniler de dört gözle sizin gelmenizi bekliyorlar.”¹⁰³

Ruslar, Yezdanşir ile birlikte Hristiyanları güven altına aldıktan sonra, Kürtlerle iyi ilişkiler kurmaya devam etmiştir. Aslında burada tekrar Rusya’nın kendini, Doğı Hristiyanlarının koruyucusu olarak gördüğünü ve bu sıfata uygun hareket etmek için yeri geldiğinde kendi çıkarlarına uygun olan politikalarından vazgeçerek, bölgedeki Hristiyanları güvence altına aldıktan sonra hareket ettiğini açık bir şekilde görmekteyiz. Yoksa Yezdanşir, akrabası olan Bedirhan Bey gibi davranıp, bölge Hristiyanlarına zarar verseydi Ruslar, ayaklanmayı desteklemezlerdi. Yezdanşir ayaklanmasında, zamanlama hatası ile Kürtler, Rus yardımını alamamıştır. Bu olayda,

¹⁰² Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.137.

¹⁰³ A.e., s.137-138.

İngilizlerin ayaklanmayı bastırma isteği ise, Kürtlerle -özellikle Yezdanşir ile- yakınlaşan Rusya'nın, bölgede güçlenmesini istememesidir.

Dönemin bölgedeki Rus kumandanı Averyanov bu isyan hakkında raporunu yazarken, Yezdanşir'in ayaklanmayı erken başlattığından bahseder. Ona göre bu ayaklanma, 1855 yılı baharında başlamış olsaydı, o dönemde bölge Rus ordusunun başında olan Muravyov -Kürtlere yakın olan bir kumandan- Kürtlere yardımcı olur ve ayaklanma Rusların lehinde daha da büyür diye raporlandırmıştır.¹⁰⁴

Kürtler, ayaklanmaları sırasında Rusya'dan yardım umutları, Rus-Türk ilişkileri gerginleştikçe artıyordu. Ruslar, Osmanlı ile savaşın yaklaşmasını öngörerek, sınır boylarındaki Kürtlere daha büyük ilgi göstermeye başladılar. Hatta Rusya'nın Osmanlı Büyükelçisi N.P. İgnatiev 23 Kasım 1876 tarihli resmi haberinde şöyle der;

“Kafkasya yönetiminin, Kürtlere destek temin etmesi ve onlarla önceki savaş örneğince gizli ilişkiler kurması gereklidir. Aksi halde Türk yönetiminin dalkavukluğu ve İngiliz entrikaları, bütün bu savaşkan Kürt halkını bize karşı kışkırtma imkânı bulacaktır.”¹⁰⁵

1.2.6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ekonomik ve siyasi bir darboğaza girmişti. Bunu fırsat bilen devlet içerisindeki halkların ayaklanmaları, çöküşü hızlandırmaktaydı. Bu dönemde diğer Batılı devletler Osmanlı'nın iç işlerine fazlaca karışmaktaydı. Osmanlı'nın yaptığı reformlar yetersiz gelmeye başlayıp, Balkanlarda bağımsızlık hareketleri hızlanınca, doğuda Kürtler de kıpırdanmalarını arttırdı.

93 harbi olarak da adlandırılan bu savaşta Osmanlı hem Balkanlarda hem de Kafkasya'da savaşmıştır. Savaşta Osmanlı'nın mağlubiyetini sağlayan Balkanlardaki Panslavizm politikasını, Kafkasya'da Ermeni ve Kürtleri Osmanlı'ya karşı kışkırtma

¹⁰⁴ A.e., s.135.

¹⁰⁵ Celile Celil, **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, İstanbul, Peri Yayınları, 1998, s.28.

olarak görebiliriz.

Hatt-ı Hümayunla birlikte vergi vermeyen gayrimüslimlerden alacağı parayı tedarik edemeyen Osmanlı, bu nedenle Müslüman olanlardan aldığı vergileri arttırdı. Bu sebeple Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan Kürtler, savaşla birlikte başka ülkelere göçmeye başladılar. Bu durumu fark eden Osmanlı yönetimi yarı göçebe yaşayan Kürtleri yerleşik hayata geçirmeye çalıştı. Bunun sonucunda Kürtler içerisinde ayaklanmalar baş göstermeye başladı. Belki de en önemlisi Kürtlerin, Osmanlı dışındaki devletlere yönelmesi gerçekleşti ve kargaşayı fırsat bilen Rusya, çıkarları uğruna Kürtlere elini uzatacaktı. Ayrıca Rusya ve Osmanlı arasında gerçekleşen her gerilim, bunu fırsata çevirmeye çalışan Kürtler ve Ermenilerin işine geliyordu.

Kırım Savaşı sonrasındaki 20 yıl boyunca Osmanlı, Doğu’da ciddi önlemler almaya başlamıştı. Bölgeye Kürt İsmail Hakkı Paşa getirilerek, Kürtler arasındaki Osmanlı egemenliğini sağlamlaştırmak istedi. Bu süreç içerisinde İsmail Hakkı Paşa’nın uygulamaları sonucunda Kürtler arasında ciddi bir ayaklanma çıkmamıştır.

Bu savaşta Osmanlı Sultanı’nın cihat çağrısı yapmasına rağmen Kürtlerde savaşa gitmek için pek bir kıpırdanma olmamıştır. Bazı Kürtler, o dönemde Osmanlı Sultanı’nı halife olarak görmüyorlardı. Onlara göre kendi içlerindeki şeyhlerin soyları Hazreti Muhammed’e dayandığı için, şeyhlerini halifeden daha önemli görüyorlardı. Ayrıca Bohtan Kürtlerinin elinde olan eski Abbasi Halifesinin siyah bayrağını, Türklere karşı verdikleri savaşlarda açıyorlardı. Bu sebeple cihad-ı mukaddes ilanı birçok Kürt için bir anlam ifade etmiyordu.

93 harbi öncesi Osmanlı, Kürt aşiretlerinde Zilan aşiretine Hatunoğlu Bekir Bey’i gönderir. Zilan aşireti kendisine 1600 kişilik bir müfreze oluşturacağına dair söz verir; ama vermiş oldukları sözü yerine getirmek için acele etmezler. Durumdan endişelenen Osmanlı, bu sefer aşirete İbrahim Paşa’yı gönderir. Ancak Kürtler, İbrahim Paşa’ya aldırmayıp, müfreze oluşturmayıp aksine Ruslarla görüşmek için temsilci yollamışlardır.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014, s.34.

Savaş başlamadan hemen önce İstanbul'daki Rus Sefiri İgnatiev, Kafkas cephesindeki yöneticilere haber göndererek, Kürt aşiret reisleri ile sıkı temas kurmalarını, onları kendi saflarına çekmelerini ve böylece Osmanlı ve İngilizlerin faaliyetlerini boşa çıkarmasını istemiştir. Edindiği bilgiye göre Kürt Beylerinin Osmanlı'ya 60.000 asker vereceklerine dair söz verdiklerini haberlerine eklemiştir. Kafkas cephesindeki General Loris Melikof, sefirin bu kaygılarına katılmamıştır fakat Rus sınırına yakın yerlerde olan Kürtlerin, kendilerine elçi göndererek, iltihak etmek niyetinde olduklarını, hatta Beyazıt ve civarındaki aşiretlerin de İskenderbol'daki Rus askeri erkânına haber gönderdiklerini ve kendilerinin Rusya aleyhine hiçbir harekette bulunmayacaklarını bildirdiklerini açıklamıştır. Melikof'u doğrulayan en önemli olay, büyük bir bölgenin yönetimi elinde olan Şeyh Ubeydullah'ın, yönetimindeki bölgeden toplayacağı askerleri savaş alanına göndermekte ağır durmasıdır.¹⁰⁷ 1880 yılında gerçekleşecek olan Şeyh Ubeydullah'ın isyan hazırlığı, bu tarihlerden itibaren başlamıştır. Osmanlı'nın zayıf düşmesini bekleyerek savaş sonrasında isyan hareketini başlatacaktır.

Bu dönemde Osmanlı, Dersim Kürtlerinden de yardım istemişti. Bölgenin kaymakamı Hüseyin Bey'den on bin kişilik ordu karşılığında büyük ölçüde altın, at, silah, teçhizat talep edilmişti. Hüseyin Bey'in idaresi altındaki Kürtler, askeri birlik oluşturmayacaklarını ayrıca yaşadıkları yerlerin savunulması gerekiyorsa bunu kendilerinin yapacaklarını, Osmanlı'ya ihtiyaçlarının olmadığını bildirmişlerdir. Dersim'in Kürt lideri Şeyh Süleyman, Yakındoğu'daki ortamdan yararlanarak Osmanlı'yı hepten reddetmişti. Ayrıca bölgedeki nüfuz sahibi Kürt Beylerinden bazıları, Rus askeri komutanları ile ilişkiye geçerek konumlarını sağlamlaştırmaya çalışıyorlardı. Örneğin, Hozat Kaymakamı Mansur Ağa, Aleksandropol mıntıkasında bulunan Rus askeri birliklerine vekil yollayarak, Dersim çevresine ilerlediklerinde kendilerine yardım edeceğini bildirmiştir.¹⁰⁸ Dersim bölgesinde yaşayan bazı Kürt aşiret liderleri Kırım Savaşı'nda Erzurum Rusların eline geçmesi üzerine Osmanlı'nın yardım talebini kabul etmediler. Üstelik bu aşiretler Dersim'in bazı bölgelerini işgal ederek Osmanlı'ya karşı geldiler. Kuzucan Kaymakamı Dersimli Şawsen Bey, Türk

¹⁰⁷ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.90.

¹⁰⁸ Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması, s.34-35.

ordularına yardım etmeyeceklerini, Ruslarla Türkler yüzünden bozuşmak istemediğini belirterek, diğer aşiret liderleriyle Mazgirt ve Hozat'ta bulunan Osmanlı'nın boşalttığı kışlaları yakmışlardır.¹⁰⁹ Ayrıca Dersimliler, Osmanlı'nın bölgeye asker toplamaya gelen görevlilerini sopalarla kovalamışlardır. Savaş olunca da bazı Kürt liderleri Osmanlı'yı terketmeye niyetlenerek Rus diplomatlarına haber göndererek kendilerine katılma arzusunu dile getirmişlerdir.¹¹⁰ Bazı Şii Kürt dini önderler, Dersim'in Ruslar tarafından kurtarılmasının Allah tarafından olduğunu vaaz etmeye başlamışlardır.¹¹¹ Rusların Osmanlı ile olan savaşlarında, Rusların kazandığını gören Dersimliler, Rusların Hazreti Ali'nin kılıcıyla savaştığını söylüyorlardı.¹¹²

Rusların Kafkaslardaki askeri birliklerinin Rus komutanlarından Averyanov, Dersim Kürtleri hakkında şöyle söyler;

“Muhabere vukuunda Türkler, Dersim ve Kuzucan (Pülümür) Kızılbaşları'ndan yardım görmezler. Bunların daha muharebenin ilk günlerinde Ruslar hesabına çalışacakları şüphelidir. Galibiyet temin ve bilhassa Erzurum işgal edildikten sonra Dersimlilerin Ruslar hesabına geçmesi temin olunur. Bunun için de Dersimlilerin asırlık dahili işlerine karışmamak ve kendilerini, kendi itiyatlarına terketmek lazımdır. Savaşı Erzurum-Sivas-İstanbul istikametinde inkişaf ettirirsek Dersim ve Kuzucan Kürtlerinin yardımını ümit edebiliriz. Bu suretle temin olunacak 15.000 milis, Rus düşmanı Müslümanların ortasından geçerek ordu muvasala hatlarının emniyetini temin eder. Bu nokta-i nazardan Kızılbaşlılığın faydası çoktur”.¹¹³

Güney Kürt bölgelerinde bulunan Kozanoğlu aşireti, kimi kitaplarda Avşar Türkmenlerinden oldukları belirtilse de kimi kitaplarda ise Kürt aşireti olarak bildirilmektedir. Rus kaynaklarında bu aşiret Kürt olarak bildirilmekle birlikte ünlü

¹⁰⁹ M. Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İstanbul, Doz Yayınları, 1997, s.94.

¹¹⁰ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.89.

¹¹¹ Celil, **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, s.25.

¹¹² Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s.235.

¹¹³ P.I. Averyanov, **19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebelerinde Türk, İran, Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazırları**, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926, s.143-144.

kürdolog Celile Celil de bu görüşe katılmaktadır.

Savaş sırasında Kozan aşireti de Osmanlı tarafında yer almayarak Rus tarafında savaşımıştır. Kozan aşireti lideri Muhammed Kozanoğlu, Osmanlı ordusuna Osmanlı'nın istediği kadar asker vermek istememektedir. Muhammed Kozanoğlu'nun İstanbul elçisi, bir Rus elçisi ile tanışır ve elçi 93 harbinin yakın olduğunu ve Kozan liderinin Rus tarafında olması halinde, beylik payesinin Ruslar tarafından kendisine sürekli olarak verileceğini söyler. Bunu kabul eden Muhammed Kozanoğlu, savaşa Osmanlı için asker yollamamakla beraber, Ruslara fayda dokunacak şekilde Kars, Tokat, Sivas ve Erzurum bağlantı yollarını keserek, Osmanlı birliklerinin cepheye gidişini geciktirmişlerdir. Bunu öğrenen Ruslarsa iki kez Ermeni Hacı Çerikoğlu aracılığı ile bu insanlara silah göndermiştir. İlkinde 7000, ikincisinde 9000 tüfek ulaştırılmıştır. Hatta üçüncü kez gönderildiği bildirilmiş ama mühimmat Osmanlıların eline geçmiştir.¹¹⁴

Rus-Türk savaşına ilişkin tavırlarını en açık bir şekilde, savaşın bitiminden on yıl sonra Kozanoğlu Muhammed Bey'in oğlu tarafından yazılan bir mektupta dile getirilmiştir. Bu mektupta Kozanoğlu, Türk iktidarları tarafından takip edilen ve savaş esnasında aktif bir şekilde Ruslara yardımcı olduğu için sürgün edilen ailesinin, Saray (Osmanlı) tarafından serbest bırakılması için Rus Çarı'nın aracı olmasını rica etmiştir.¹¹⁵

Ruslar bu savaş öncesinde daha fazla Kürdü, saflarına çekmek için, kendileri için savaşan her Kürt atlısına erzak, sıcak aş ve yem tayinatının yanı sıra 10 ruble aylık ücret verileceğini duyurdu. Bunun üzerine Rus karargâhlarına gelen Kürtler, geçen savaşta olduğu gibi, hizmete hazır olduklarını, üstelik savaş öncesinde neler yapmaları gerektiği hakkında bilgi istediler. General Melikof, Kürtlerden yağma yapmamaları sözünü alarak onları kabul etmiştir.¹¹⁶

Kürtler bu savaşta Osmanlı'ya yardım etmek istemiyorlardı. Bu sebeple Osmanlı safına giren Kürtler de cepheye gelen yeni silahları alıp, ordugâhı terketmeye

¹¹⁴ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 63-64.

¹¹⁵ Celil, **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, s.37-38.

¹¹⁶ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.147-148.

başladılar. Eylül 1877’de saldırılar artmaya başladı. Savaşta Erzurum Kürtlerinin Osmanlı’ya yardımına karşılık Kars Kürtleri tarafsız kaldılar ve Kasım 1877’de Kars’ı Ruslar teslim aldı.¹¹⁷

Çok geçmeden Kürtler, tüm müfrezeleri terk etmişlerdi. Sadece Beyazıt’ta 1500 kişi firar etmişti. Bunlara diğer yerlerden 1000 Kürt daha katılmıştır. Kürtlerin Osmanlı’dan yana çarpışmayı doğrudan reddetme olayları çoktur. Bunlar arasında Rus ordusuna girmek isteyenlerinde sayısı az değildir.¹¹⁸

Bölgede etkin liderlerden olan Şeyh Ubeydullah savaş sırasında Rusların çarpışma gücünü görerek etkilenmişti. Ruslarla savaşmaktan vazgeçmesi de bu sebeptendir. Kürtlerin de savaş ilerledikçe yağma umutlarının azalmasıyla, Osmanlı ordusundan ayrılmalar artmıştı. Özellikle Osmanlı ordusu içerisindeki Kürtlerin, Osmanlı’yı yağma etmesi ve Türk Paşalarının yağmacıları asmasıyla, Kürtler hepten Osmanlı ordusunu terketmeye başladılar. Bu da Rusların işine gelmiş ve Kürt sözcülerine daha fazla önem vermeye başlamışlardır. Bunun için de Ruslar, Kürtlerin zaafı olan parayı kullanmışlardır. Çünkü Kürtlerin Rus tarafına çekilmesi, Rusların Anadolu’yu fethini kolaylaştıracak, Osmanlı’yı ise zor durumda bırakacaktır.¹¹⁹

General Melikof, Kürtleri kendi taraflarına çekebilmek için Hasankale’ye gitti. Yolda kendisini Zarakanlı aşiret lideri ve beraberindeki saygın zevat karşıladı ve Hasankale’ye kadar eşlik ettiler. Hasankale’ye varan Melikof’u, şehrin kaymakamı ve ileri gelen Kürt aşiret liderleri karşıladı. Bu yolculuk, Rusların bölgedeki etkinliğini arttırdı. Ruslar savaşarak girmediği topraklara, yumuşak güç kullanarak girmiştir.¹²⁰

1877’de Türk orduları Erzurum ve Van dolaylarında Ruslarla savaşırken Bedirhan’ın oğulları Hakkâri, Bohtan ve Badinan bölgelerinde isyan etmişler ve bu isyanlar ancak Türk-Rus savaşının bitiminde bastırılmışlardır. Söylendiğine göre bu zamana kadar Kürt reisleri Osmanlı devletine karşı kendi bölgelerinde daha fazla kuvvet kazanmak ve içişlerinde daha bağımsızlık elde edebilmek için isyan

¹¹⁷ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.95.

¹¹⁸ Celil, 1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri, s.30.

¹¹⁹ Averyanov, Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl), s.169-170.

¹²⁰ A.e., s.172.

etmişlerdir. Bunlar Osmanlı ve İran içindeki Kürtleri içine alacak, tamamıyla müstakil bir Kürdistan'ın kurulmasını akıllarından geçirmemişlerdir. Bu gibi fikirlerin Kürtlerin kafalarına Ruslar tarafından 1877-1878 de Türkiye'ye karşı yaptıkları savaşlar sırasında sokulduğu anlaşılmaktadır.¹²¹

Savaş sonunda Rus orduları içerisinde, 13 atlı bölük Kürtlerden oluşuyordu. Ordudaki Kürtler, Ruslara göre askeri açıdan bir önem arz etmiyordu fakat siyasi mülahazalarla özel önem taşıyordu. Ruslar bunu gerçekleştirebilmek için çok fazla para harcıyordu. Rusların bu maddi yüke katlanmalarının bir sebebi de işgal ettiği topraklarda Kürtlerin yağma ve zorbalıklarından kurtulmak istemesiydi. Ayrıca Osmanlı ordusundaki Kürtler, Rus ordusundaki Kürtlere maaş aldıklarından dolayı gıpta ile baktıklarından, bu Rusların politik olarak da işlerine geliyordu.¹²² Bölgedeki Rus oyun kurucu General Melikof, Osmanlı'ya karşı Kürt kartını kazanmıştı.

Rusya'nın Osmanlı içerisinde bu denli ilerlemesi Avrupalı devletleri endişelendirdi. Bu sebeple Osmanlı'ya -ücret ödenmek kaydıyla- yüklü miktarda silah ve gıda gönderdiler. Böylece Osmanlı, onlara karşı ciddi bir borcun altına girmiştir. Rusya'nın Berlin anlaşmasıyla aldığı bazı bölgeleri Osmanlı'ya geri vermesi Avrupalı devletlerce sağlandı. 1878 yılında ateşkes sağlansa da Rusya Kuzeydoğu Anadolu'da etkinliğini sağlamıştı.

Osmanlı ve Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşması, Rus askerlerinin Kürtlerin yaşadığı bölgeler dâhil, Osmanlı'nın doğu bölgelerinde ilerleyişini durdurmuştur. Doğu'da yaşayan Kürt halkı, Osmanlı yönetiminden kurtulmak istediği için savaş boyunca Rus askerlerine direniş göstermeden ilerletmişlerdir.¹²³

Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Beyazıt bölgesi Ruslara kalmıştır. Beyazıt'ın Ruslara kalması, Rus etki ve nüfuzunu Aladağ ve Van yörelerinde arttırmasını sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı ile yapılacak savaşlarda, Kürt bölgelerine kolay ulaşım imkânı vermiştir. Ancak bu sınırın Berlin Antlaşmasıyla değiştirilmesiyle

¹²¹ Hasan Arfa, **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, Ankara, T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Haber ve Yayın Hizmetleri Müdürlüğü, 1968, s.23-24.

¹²² Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.180-181.

¹²³ Celil, **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, s.30.

Rusların imkânları daraltılmıştır.

1.2.7. Şeyh Ubeydullah İsyanı

19. yüzyıldaki ayrılıkçı Kürt hareketinin en zirve noktası Şeyh Ubeydullah isyanıdır. Bu isyan büyük bir alanı kaplamasıyla dikkat çekmiştir. Bu isyanın en büyük nedenleri; Osmanlı'nın savaşlar dolayısıyla vergilerini arttırması ve Balkanlardaki halkların ayaklanarak kendi devletlerini kurmasıyla, doğudaki Kürtlerin de kendi devletlerini kurma arzusu içerisine girmesidir. Bu ayaklanma Osmanlı ve İran sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. İsyanın boyutu o kadar çok büyümüştür ki yalnız Osmanlı ve İran'ı değil, Rusya, İngiltere, Avusturya ve başka devletleri de tedirgin etmiştir.

1880'de Şeyh Ubeydullah, Osmanlı hâkimiyeti altında içişlerinde bağımsız bir Kürt devletinin vücuda getirilmesini düşünmüş ve İran'ı bu gayeyle işgal etmiştir. Türk hükümeti başlarda, Ruslardan mülhem fikrin Türklere Batı Azerbaycan ve İran Kürdistanı'nı kendisine dominyon olarak kazandırabileceği düşüncesiyle himaye etmiştir.¹²⁴

Ruslarla ilişkileri iyi olan Şeyh Ubeydullah, 1877 yılında halifenin Ruslara karşı cihat ilan etmesiyle Ruslara karşı savaşa girer. Fakat savaşa girerken bazı iaşeler istemiştir. Bu iaşeler temin edilemeyince Kürtler, Osmanlı Paşalarına karşı gelip savaştan geri çekilmiş hatta savaş için temin edilen yeni silahları yanlarına alıp eski silahları bırakmışlardır. Rusya Kars'ı alıp ilerlemeye başlayınca bundan rahatsız olup, Osmanlı'nın zayıflığından faydalanmak isteyip ayaklanmıştır. Rus konsolosuna ise;

“Saray (Osmanlı), eğer savaş döneminde, bütün yolları kullanarak bir takım Kürt müfrezelerini ordusuna katmayı ve bu savaşta talan ve çapulculuk arayan bazı yarı-göçebe aşiretleri yanına çekmeyi başarmışsa da bunun tam aksine, Dersim, patlamak için sadece elverişli bir anı bekleyen bir barut fıçısına benziyordu. 25000 kişilik orduyu hükümetin hizmetine vermeyi reddeden Kozan Bey, Saray'ın (Osmanlı)

¹²⁴ Arfa, *Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar*, s.23-24

Osmanlı ordusunun savaş meydanına doğru ilerlemesine müsaade istemesi üzerine, Kürtlerin yardımıyla, Kars, Tokat, Sivas ve Erzurum yolunu tutmuş ve Osmanlı ordusunun ilerlemesine engel olmaya başlamıştı.”¹²⁵

Ruslar için bu ayaklanma, lehlerine olmuş, ilerlemeleri artmıştır.

Şeyh Ubeydullah, 19. yüzyılın sonlarında dönemin ve o bölgenin aktörlerinden olan İngiltere'den çok Rusya'ya daha yakındı. Bunu “*Tilkinin yanında olmaksansa, aslanın yanında olmak iyidir*” sözüyle açıklıyorlardı. Şeyh Ubeydullah, birkaç kez Erzurum'daki Rus Konsolosu Obermiller aracılığıyla, ayaklanma sırasında, Rusya'nın desteğini kazanmak için çalışmıştı. Onun bu çalışmaları Van'da Rus Konsolos Yardımcılığının hizmete girmesiyle daha da hızlanmıştır.¹²⁶

Şeyh Ubeydullah'ın, Van Rus Konsolosu'na gönderdiği dilekçe şöyledir;

“İranlı Kürt muhacirler, Rusya hükümetleri adına bilgilendiriliyor. İran Kürdistanı'nın 300 bin Kürt hanesi, İran hükümetinin kötü uygulamalarına dayanamaz oldu. Zulüm ve zorbalığa karşı, geçen sene başkaldırdılar. Öte yandan Osmanlı Devleti tehdit edip bize saldırmaya başladı.

Ama bizim ezeli ve gaddar düşmanımız İran Devleti idi. Her ne kadar İran Devleti'nin zulmüne direnme gücümüz olsa da, Osmanlı'nın korkusundan 100 bin hane yerini yurdunu terk etmek zorunda kaldı. İran hükümeti, Kürdistan'a sefer düzenleyip, çoluk, çocuk, kadın ayırımı yapmadan katliam yaptı. Bununla da yetinmeyip halkın malını talan etti, birçok kişiyi esir aldı; başkaldırıya katılmadıkları için İran'da kalanlar da aynı uygulamalara maruz kaldı. Başkaldırı da evlerinde oturan günahsız ve zavallı çiftçiler, çoluk çocukları ile kıyımdan geçirildi. Dindar, Müslüman, Hristiyan tümü katliama uğradı.

Bu dilekçe ile yüce Rusya hükümetinden talebimiz, gücü yettiğince merhametle bize ilgi gösterip uygulanan zulmün ortadan kalkması için yardımcı

¹²⁵ Celil, 1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması, s. 42-44.

¹²⁶ A.e., s. 66.

olmasıdır. Biz bütün Kürdistan halkı ve burada muhacir olanlar; büyük devletlerin bu konuyu görüşüp karara varmasını ve Kürdistan'ın mevcut durumunun incelenip, uygulanan zulmün yerinde görülmesi ve halkımızın artık ülkesinde korkusuzca ve özgürce yaşayabilmesinin koşullarının yaratılabilmesi için her ülkenin bir muhakkik temsilci göndermesini umut ve talep ediyoruz.

Eğer Kürdistan'ın durumu yerinde gözlenirse, büyük devletler kimin barbar olduğunu tespit edeceklerdir. Acaba Kürt halkı mıdır barbar olan yoksa Kürdistan'ı ezmek isteyenler mi? Gelen temsilciler, büyük devletler arasında, Kürtler hakkında anlatılanların tümünün yalan ve uydurma olduğuna şahit olacaklardır. Şüphe yok ki Rusya hükümeti hakkın yanındadır ve sürekli ezilen halklardan yana olmuştur.

Bir kez daha nedenlerin tarafınızca görülmesi ve mazlum halkın üzerindeki zorbalığın ortadan kalkmasını temenni ediyoruz.”¹²⁷

Tam bu noktada Kürtlerin yardım talepleriyle Ruslar, olası bir Osmanlı yahut İngiltere ile savaşı durumunda Kürtlerin bölgesel stratejik önemini fark etmiş ve Kürtleri ayaklanmalarında desteklemiştir. Her ne kadar o dönemde bu kanıtlanmamış olsa da İngiliz ve Türk gazetelerde Rusya'nın toprak kazanmak amacıyla bu ayaklanmayı desteklediğini ve silah yardımı yaptığını yazmıştır.¹²⁸

1878 yılında Şeyh Ubeydullah'ın halifelerinden Seyyid Muhammed Said, Şeyh Ubeydullah'ın emriyle Rus Van Konsolos Yardımcısı Kamsakaran'a bu siyasi uyanışın amaç ve nedenlerini iletmiştir. Kamsakaran ile görüşmesi sırasında Seyyid Muhammed Said özellikle Şeyh'in, Rusya'nın hamiliğini tercih etmiş olduklarına dikkat çekmişti. Şeyh'in Rusya'ya yönelmiş olmasını Osmanlı'nın komşusu olarak Rusya'nın Kürtler için daima İngiltere'den daha fazla sempatiye sahip olduğunu izah etmiştir. Kamsakaran görüşmeyi İstanbul Rus elçiliğine bildirmesi üzerine, İstanbul Rus elçiliği Kürtlerin bu başvurusunun dikkate alınmamasını ve Doğu Anadolu'daki Hristiyan nüfusa destek verilmesini tavsiye etmiştir.¹²⁹

¹²⁷ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 35-37.

¹²⁸ Vakıf Gazetesi, 1880, No:1868.

¹²⁹ Celil, **1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri**, s.60-61.

Burada arlık Rusya'nın jeopolitik planlamalarında III. Roma düşüncesinin etkisini görebiliriz. Rusya, Bedirhan Bey ayaklanmasında izlediğı politikayı Şeyh Ubeydullah ayaklanmasında da izlemiştir. Ayrıca Rusya'nın dış politika çizgisinin değişmeden ilerlediğini görmekte mümkündür.

Şeyh Ubeydullah, ilk olarak büyük devletlerle temasa geçip onların da desteğini alarak Osmanlı'ya ve İran'a karşı savaş açmak istemiştir. Bu sebeple 1878'de harekete geçmesine rağmen 1880'de ayaklanma başlamıştır. 93 Harbi dolayısıyla Osmanlı'nın zayıflaması, İran'ınsa Türkmenlerle olan savaşı münasebetiyle zayıf bir anı beklemişlerdir. Ayaklanma da öncelik İran olacaktır.

İran'da başlayan ayaklanma o kadar büyümüştü ki, İran ordusunda görev yapan Kürt kökenli komutan ve askerlerde Kürt saflarına geçmişlerdi. Kürtler bazen tek silah patlatmadan şehri ele geçiriyorlardı. Çünkü bölgede yaşayan ve çoğunluk olan Kürt halkı Şeyh Ubeydullah'ı bir kurtarıcı gibi karşılıyordu. Ayaklanmanın ilerleyişi sırasında İran içerisinde yaşayan Ruslar, Kürtler tarafından özel olarak himaye edilmiştir.¹³⁰

Şeyh Ubeydullah'ın İran topraklarına karşı saldırıya geçmesiyle, İran Şahı İngiltere'den yardım istemiştir. Bunun üzerine İngiltere, Rus-İran sınırına asker yığmıştır. Bundan rahatsız olan Rusya da İngiltere ile beraber Osmanlı hükümetine baskı yaparak ayaklanmayı durdurmasını talep etmiştir. İran ordusu, Şeyh Ubeydullah ve taraftarlarını Osmanlı sınırlarına sürmüştür.

Osmanlı sınırlarına sürülen Şeyh Ubeydullah, tekrar ayaklanma hazırlığı içerisine girdi. Bunun yanı sıra o, Rusya'nın Kürt sorununa hüsnüniyetle bakacağı umudunu yitirmemişti. Halifesi Seyyid Muhammed Said'i, Kamsakaran ile tekrar görüştürerek İran'dan Hakkâri'ye göçen Kürtler ile ilgili mektup vermişti. Kamsakaran da gecikmeden bu görüşmeyi İstanbul elçisi Nelidov'a, Şeyh Ubeydullah'ın her ne hal ve surette olursa olsun Rusya'nın buyruklarına bağlı kalmaya hazır olduğunu ve İstanbul'a sadece Rusya'nın desteğine güvenerek gidebileceğini haber veriyordu. Ancak Ubeydullah, hastalığını gerekçe göstererek İstanbul'a

¹³⁰ Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s.35-36

gitmemiştir.¹³¹

Şeyh Ubeydullah, Osmanlı Paşaları nezaretinde daha sonra İstanbul'a getirilir. Sultan'la görüşmesinin ardından Rus sefaretine gizlenen Şeyh Ubeydullah gemiyle bölgesine geri döner. Hakkârî'ye gelen Şeyh, bir temsilcisini Kamsakaran'a gönderir. Rusya'ya destek talebinde bulunur ve eğer yardım ederlerse, emrindeki tüm Kürtleri Rus vatandaşı yapacağını vadeder. Bütün Doğu Anadolu'yu ve Kuzey İran'ı Rusya'ya bağlayacağını bildirir. Rusya ise, Şeyh Ubeydullah'ın bu taleplerini Türkistan'daki Göktepe Türkmenlileriyle uğraşmakta olduğundan ve İngiltere ile karşı karşıya gelmek istemediğinden reddeder.¹³²

Nitekim Abdülhamit Han da Şeyh Ubeydullah'ın niyetini anlamış, Rusya ile birleşme girişimlerini öğrenmiştir. Ayrıca henüz mücadeleden çıkmış Kürtlerin yeniden harekete geçebileceklerini, girişeler bile başarılı olabileceklerini ummamıştır.¹³³

Daha sonra Osmanlı askerleri tarafından yakalanan Şeyh Ubeydullah, Mekke'ye sürülür ve 1883'te ölür.

Şeyh Ubeydullah ayaklanmasının bu denli büyük ölçüye ulaşmasının sebebi olarak dönemin İngiliz ve Osmanlı gazeteleri, Rusya'yı suçluyordu. Kürtlerin ayaklanması sırasında görülen İran-Rusya yakınlaşması İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Ayrıca ayaklanmanın sebebinin Rusya olduğunu zira Rusya'nın İran'ın iç işlerine karışarak yeni topraklar elde etmek için gerekçe aradığı öne sürülmüştür. Her ne kadar Rusya'da İngiltere'yi suçlasa da İngiliz belgelerinde bunun doğru olmadığını görülmektedir.¹³⁴

Özellikle bu isyan sonrasında Osmanlı yeni tedbirler almaya başladı. Bu tedbirin adı Hamidiye Alaylarıydı. Girişim 1892'te tamamlanmış ve Rusya tehdidi için Erzurum, İngiltere tehdidi içinse Urfa bölgesinde bu alaylar yerleştirilmiştir.

¹³¹ Celil, 1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri, s.95-97

¹³² Xemgin, Kürdistan Tarihi, İstanbul, Doz Yayınları, 2013, s.472-473

¹³³ Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler, s.102.

¹³⁴ Celil, 1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri, s.104.

1.2.8. 1880-1914 Yılları Arasında Rus-Kürt İlişkileri

18. yüzyıl sonu, 19. yüzyılın başında Osmanlı ve İran topraklarında kalan parçalarıyla birlikte Kürtlerin yaşadığı bölge, Yakındoğu'daki en gergin bölgelerden biriydi. Bu dönemde uluslararası arenada bu durumdan en çok Çarlık Rusya kaygılıydı. Çünkü Rus devlet sınırında Ermeni ve Kürt ayaklanmaları meydana geliyor ve Çar'ın çıkarlarını etkiliyordu. Ayrıca Rusların kendi yanında kullanmak istediği Ermenilere karşı Osmanlı yine kendi tarafında görmek istediği Kürtleri, Hamidiye Alayları ile öne sürmüştü.

Ayrıca Rus sınırları içerisinde yaşayan Kürtler içerisinde panislamist söylemler ortaya çıkmış, Rus karşıtı propagandalar başlamıştır. Bütün bunlar Rusların Kürt sorununa daha dikkat göstermesi hususunu zorunlu hale getirmiştir.

19. yüzyıl boyunca özellikle Osmanlı-Rus ve Rus-İran muharebelerinde Rusya, bu iki devlet hudutlarında yaşayan ve kısmen otorite boşluğu bulunan bölgelerdeki Kürt aşiretlerini, askeri amaçları için kullanmışlardır. Osmanlı'ya bağlı aşiretlerin yanı sıra İran topraklarında yaşayan aşiretleri de kendi emelleri için kullanmaktan çekinmeyen Ruslar özellikle İran sahasında etkili bir konumda bulunmaktaydı. İran'ın içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlık ve otorite boşluğunu değerlendiren Rusların, bölgede hem ekonomik hem de siyasi bakımdan yerleştiğini görmekteyiz. 1907'de İran'daki meşrutiyet hareketinde hem İngilizler hem de Ruslar, İran içişlerinin baş aktörleri olmanın yanı sıra bölgeyi kendi aralarında nüfuz alanlarına ayırmışlardır. İç mücadeleler esnasında askeri kuvvetleri de harekete geçiren Ruslar, 1909'da işgal faaliyetlerine girerek Tebriz, Hoy, Dilman ve Urmiye'ye askeri kuvvetlerini yerleştirmişlerdir.¹³⁵

Rusya, Erzurum bölgesinde ve Kürtlerin yaşadığı diğer bölgelerde daha aktif davranması gerektiğini fark etmiş ve bölgedeki askeri ve diplomatik yetkililere istihbaratı arttırmasına yönelik emir vermiştir.¹³⁶

¹³⁵ Fatih Ünal, "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.139; Hüseyin Baykara, **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1978, s.74-81.

¹³⁶ M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001, s.166

20. yüzyılın başlarında Türkiye ve İran'da gelişen Kürt ayaklanmalarından, Rusya'nın kimi zaman çıkarı olsa da yine de sınırlarına yakın bölgede oluşan gerginlikten kaygılıydı. Rus-Türk sınırında Hamidiyelilerle Ermenilerin çatışması Çarlık Rusya'nın çıkarlarına tersti. Ayrıca Rusya'nın Kafkas eyaletlerinde yaşanan Rus uyruklu yaklaşık 130 bin Kürdün idaresi, panislamist Türk ajanlarla zorlaşmaya başlamıştı. Bu durumlar da Rusların, Kürtler üzerinde daha özenli ve dikkatli bir politika belirlemesini sağlamıştır. Kafkasya'daki Rus yönetimi, Kürt bölgelerindeki özellikle İran bölgelerindeki Rus askeri temsilcileri ve diplomatları, Kürt halkını Rusya'nın tarafına çekmek için çabalarını arttırmaya başladılar.¹³⁷

O yıllarda bölgede yaşayan Kürt aşiretleri, büyük oranda merkezi hükümete bağlıydı. Ancak sosyal yapı ve aşiret hayatının bölgedeki en etkin güç olması, dağlık ve yolsuz yerlerde bulunmaları dolayısıyla hükümetten çok bölgedeki ağa ve şeyhlerin nüfuz ve etkisi altındaydılar. Bölgede çapulculuk ve eşkıyalık da eksik olmamaktaydı. Ermenilerin başta Ruslar olmak üzere bazı devletler tarafından kışkırtılmaları bölgede huzursuzluk kaynağıydı. Ermeniler, bir Rus askeri hareketinin Doğu Anadolu'daki gönüllü ve doğal askerleri konumundaydılar. Ayrıca bölgede Süryani, Keldani, Nasturi ve Ezidi gibi unsurlar da vardı. Bunların çoğu Rusya hesabına faaliyet göstermekteydiler.¹³⁸

1878 Berlin Kongresi ile istediklerinin tamamını alamayan Rusya, gözünü Uzakdoğu'ya çevirir. Fakat 1905 Japonya savaşındaki yenilgisinden sonra, Doğu Anadolu ve Balkanlarda amaçları uğruna daha da bir gayretlenmiştir. O dönem yaşananlar, 1878 yılından beri devam eden Balkan krizi ve doğu sorunun Rusya için çözülmesinin vakti gelmişti. Japonya yenilgisiyle kaybettiği prestijini kazanmak için harekete geçmiştir. Çarlık, Kafkasya, İran ve Osmanlı'ya daha fazla insan gönderip, Kürtleri kendi tarafına çekmek için gayret göstermiştir. Bu dönemde Ruslar, özellikle İttihad Terakki'nin politikalarından etkilenen, Abdürrezzak Bedirhan, Şeyh Taha ve

¹³⁷ A.e., s.166

¹³⁸ Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığı Altında II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, Orkun Yayınlar, 1983, s.23-26

Simko Ağa'dan faydalanmıştır. Bölgelerdeki Rus diplomatlar aracılığıyla Kürt-Rus ilişkisi daha da yakınlaşacaktır.

Berlin Anlaşması ile Doğu Anadolu'da Osmanlı'ya reform yaptırma gayreti hızlanmıştı. Rusların, Berlin Anlaşması'na dayanarak Ermeniler üzerinde ayrıcalık isteği, bölgede yaşayan ve daha öncesinde daha fazla yetkileri olan Kürtler arasında Ermenilere karşı anlaşmazlıklar meydana getirdi. II. Abdülhamit döneminde ortaya çıkan Aşiret Mektepleri ve Hamidiye Alayları bölgede kısmen asayiş sağlasa da İttihat Terakki Cemiyeti Hamidiye Alaylarını tasfiye yoluna gidince Kürtler itibarlarının zedelendiğini düşünerek Osmanlı'ya karşı ayaklanmalara başvurdular. Ayaklanmalar çeşitli küçük çaplı olsa da bu ayaklanmalar genel bir isyana dönüşmemiştir. Ne var ki, bölgedeki İngiliz-Rus hâkimiyet mücadelesi bitmemiş olup, Kürtler bu mücadeledeki piyonlardan biri olmuştur. Nitekim bazı Kürtlerse bağımsızlık hayaliyle ve Ermenilerden gördükleri zulüm nedeniyle Rusların ve İngilizlerin kışkırtmalarına kulak asacaklardır.

Kürtler, Rusya'ya büyük umutlarla yaklaşırken, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında Rusya'nın Kürt politikası, Osmanlı'nın Kürtlerin yaşadığı doğu bölgelerinin ve İran'ın batısının, Osmanlı ve Batı müttefiklerinden gelebilecek saldırılarına karşı cephe oluşturma ve bu bölgede etkinliğini arttırma stratejisine dayanıyordu.¹³⁹

1904 yılında Sason, Muş ve Van'da bir isyan çıktı. Bu isyanda Ruslar, Ermeniler ve Kürtlerle bir anlaşma sağlayarak onları birleştirmişler ve bir Ermeni ve Kürt devleti kurdurmak maksadıyla destek vermişlerdir.¹⁴⁰

1905 Rus devrimi tüm kolonyal Doğu'ya etki etmiştir. Devrimden etkilenen ilk ayaklanmalar ise Osmanlı Kürtleri arasında gerçekleşmiştir. 1905 yılının sonbaharında Dersim, Bitlis ve Bayezid Kürtleri ayaklanmış, ayrıca Ermenilerle ortaklaşa Türklere başkaldırmışlardır.¹⁴¹

¹³⁹ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 160.

¹⁴⁰ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.65.

¹⁴¹ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.167.

1905 yılında özellikle İran Kürtleri arasında bir ayaklanma başlamıştı. Ayaklanmayı Kürt muhalefet önderi Herki aşireti reisi Cafer Ağa'nın öldürülmesiyle başladı. Bu hükümet karşıtı hareketin başında öldürülen Cafer Ağa'nın babası Muhammed Ağa ve kardeşi İsmail Ağa Simko vardı. Daha sonra baba-oğul Osmanlı'ya kaçtılar ve Kotur'u dayanak noktası yaparak, İran topraklarına düzenli baskınlar yapmaya başladılar. Bu süreçte İran Kürt önderlerinin çoğunluğu Rusya'ya yönelmişlerdir. Kürt Şeyh Muhammed Sadık, *“Beyazıt'tan Kirmanşah'a kadar tüm Kürdistan, baskı ve haraç altında inlemektedir, halkın arzusu, Rusya'nın himayesi altına girmektir”*¹⁴² demektedir.

1906'da başlayan ve üç yıl devam eden Güney Kürt bölgelerindeki bağımsızlık hareketi, Baban aşireti reisi Abdurrahman Paşa'nın yönetiminde, Süleymaniye'de başladı. Osmanlı'nın sürekli hücumları ile geri püskürtüldü. Fakat Kürt liderler arasına giren fesat ve kişisel rekabetler sonucunda bu isyan hareketi başarıya ulaşamamıştır. Bunu takiben Revanduzlu Mehmet Paşa tarafından başlatılan hareket, Mezopotamya'nın güney kısmı, Erbil ve Kerkük'ün işgali ile sonuçlandı. Buralar uzun zaman Kürtlerin yönetiminde kaldı. Osmanlı'nın, İngiltere ve Çarlık Rusya ile yaptığı savaşlar sebebiyle askerlerini bu bölgeden çekmesi bu başarıya yardımcı olmuştur.¹⁴³

1907 yılında Dersim bölgesinde meydana gelen ve Osmanlı Devleti'ni uzun süre uğraştıran Dersim isyanına, Ermeniler bütün güçleri ile destek vermişlerdir. İsyancıların ihtiyacı olan silah ve cephaneler Ermeniler ve Ruslardan sağlanmaktaydı. İsyanı bastırmakla görevli Müşir Zeki Paşa, Ermenilerle Dersimlilerin birleştiğini ve Rusya'nın da isyan hareketinin içinde olduğunu belirtir.¹⁴⁴

Rusya, İngiltere ile yaptığı 1907 anlaşması ile Ortadoğu üzerinde yeni bir politika oluşturmaya başlamıştı. Bu anlaşmaya göre İran'ın kuzeyi Rus, güneyi ise İngiliz hâkimiyetine alınacaktı. Böyle bir durum Osmanlı'nın doğu bölgesini tehdide açık bir hale sokmaktaydı. Ruslar bu anlaşma sonrası İran'ın itirazına rağmen Kuzey

¹⁴² A.e., s.170.

¹⁴³ Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.29-30.

¹⁴⁴ Burhan Özkök, **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyancıları**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937, s.8.

ve Kuzeybatısına asker yığmaya başladı ve özellikle Nahcivan üzerine yoğunlaştı.¹⁴⁵ Rusların nihai amacı ise, Osmanlı'nın yıkıntıları üzerinde Boğazlara hâkim olmak ve Basra Körfezi'ne çıkış elde etmektir.¹⁴⁶

Bu amaçla Kuzey İran ve Doğu Anadolu'da konsolosluklara bağlı okullar ve misyoner kurumları, matbaalar, bankalar ve ticari şirketlerin şubeleri peş peşe faaliyete başladı. Bütün bu görevlerde gizli veya açık ajanlar, diplomatik ve askeri yetkililer net olarak belirlendi. Bazıları Ermeni zihniyetini isyan için hazırladı, diğerleri Asurileri Ortodoksluğun kucağına çekmek için çalışmalar yaptı. Kürt aşiret reisleriyle ilişki kurarak sık sık onların anlaşmazlıklarına müdahale etmekte ve toprak sorunlarını kendi dostları lehine çözülmekteydi. Yolların ve dağ geçişlerinin ölçümlerini yapılmakta, Osmanlı ve İran'a karşı isyan hazırlıkları kapsamında Ermeni ve Kürtlere silah dağıtılmaktaydı.¹⁴⁷

Bunların dışında Rus konsoloslarının gizli tertipleriyle bazı Osmanlı ve İran'da bulunan Kürt aşiret liderleri kışkırtılmaya başlandı. Kışkırtmayı yapanlar; Karani Ağa, Ağapetros, Simko ve Abdürrezzak Bedirhan'dı. Ruslar bu kişiler vasıtasıyla Kürtleri ve Musul sınırına kadar uzanan sarp arazide yerleşmiş bulunan Nasturileri külliyetle paralar ve çeşitli vaatlerle kandırarak ayaklandırıdılar.¹⁴⁸

1910 yılından sonra, hangi partiye bağlı olduğuna bakılmaksızın Osmanlı yönetimi ile Kürt liderleri, dolayısıyla Kürt halkı arasında bir kopma yaşanmıştı. Kürtler, hiçbir biçimde Osmanlı yurtseverliği göstermemeye başlamışlardı. 1912 yılının Şubat'ında rusofil Abdürrezzak Bedirhan'ın genel ayaklanma çağrısına uydular. Böylece Kürtler arasındaki Rus yanlısı eğilim artmıştır.¹⁴⁹

1911 sonbaharında Osmanlı'da ittifakçı rejim derin bir kriz yaşamıştı ve 1912 Haziran ayından 1913 Ocak ayına kadar iktidar değişimi yaşanmıştı. Bu dönemde bazı

¹⁴⁵ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.66.

¹⁴⁶ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 428

¹⁴⁷ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 428-429

¹⁴⁸ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:1488, Dosya:32, Fihrist:3/1 ve 3/14

¹⁴⁹ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.179.

Kürtlerin hiçbir biçimde Osmanlı yurtseverliği olmadığından, kopmalar yaşanmıştır. Ayaklanma amacıyla Erzurum, Bitlis, Muş ve Beyazıt bölgelerinde 70.000 silahlı asinin harekete geçirilmesi hesapları yapılyordu. Komitenin başkanı Hayrettin Bey yardım için Rusya'ya başvurdu. Kürt önderlerden biriye;“Ruslar daha erken gelseydi, bu yeteneksiz, aciz ve töresiz hükümetten (Osmanlı) kurtulurduk”. demiştir. O dönemde genel bir ayaklanma mümkün olmadı. Rusya'da Kürtlere destek vermedi. Çünkü bu doğrudan Osmanlı'nın iç işlerine karışmaktı ve bunu göze alamadı.¹⁵⁰

1911 Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren bazı Kürt aşiretlerinin İttihat ve Terakki yönetimine karşı hoşnutsuzlukları hat safhaya çıkmışken, Rusya fırsattan istifade etmiştir. Rusya, dağınık görünen Kürtleri bir araya getirmek görevini Abdürrezzak Bedirhan'a verdi. 1912 Şubat'ında, Erzurum'da, Rusya'nın güdümünde bazı Kürt aşiret reislerinin katıldığı bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda herhangi bir ortak karar alınamamasına rağmen bazı Kürt aşiretleri ile Ezidilerin, Rusların tarafında faaliyet gösterecekleri ortaya çıktı. Rus diplomatı Alfreyev; Kürt Ezidilerin, Rusların dostu olduklarını ve bunların çoğunun Rusça konuştuğunu, evlerine Rus Çarı'nın resimlerini astıklarını, Ruslarla beraber Türklere karşı savaşmak istediklerini ve Rus Çarı'nın emrinde olduklarını, belirtmiştir.¹⁵¹

Rus etkisi Irak'a kadar ulaşmıştı. Rusya'nın Bağdat Başkonsolosu, Talabani aşiretinden Muhammed Ali ile görüştü. Bu görüşmede bazı aşiret reislerin Rus hâkimiyeti altına girmek istediklerini belirten Muhammed Ali, hatta Şemdinan bölgesindeki Muhammed Sıddık ve Musa Bey'in de Rusya'nın himayesini kabul ettiklerini belirttiler. Osmanlı hükümeti durumu önlemek için birtakım faaliyetlerde bulundu. Özellikle Rusya hesabına çalıştığı bilinen Şeyh Taha ve Abdürrezzak Bedirhan'ı şartlı olarak affedebileceğini bildirdi. Fakat sonrasında Osmanlı yetkilileri bu kişilerin girişimlerinden vazgeçmeyecekleri anlayınca bu affı kaldırdılar. Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinin Rusya'ya olan ilgisi artmaktaydı. 1912 Kafkas Rus askeri yetkilileri, Kürtlerden bazılarının Rusya'ya sempati duyduğunu, Rusya'ya karşı

¹⁵⁰ A.e., s.179.

¹⁵¹ Suat Akgül, “Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.72-73. ; M.S. Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, Moskova, 1972, s.201-202.

gelmeyeceklerini ve Caf aşireti reisinin Rusya'ya bağlanmak istediğini öğrenmiş bulunuyorlardı.¹⁵²

Öte yandan Barzani Şeyhi Abdüsselam da Rusya ile ilişki kurmak ve Rus himayesine girmek istediklerini ve eğer bazı istekleri yerine getirilirse Rusya tarafında yer alacaklarını söylemekteydi. Rus Albayı Andiyevski'nin belirttiğine göre, "Van bölgesinin güneyindeki ve Musul vilayetinin kuzeyindeki çoğu şeyhler ve Barzani Şeyhi Abdüsselam, Rusya himayesine girmeye hazırды." Beyazıt'taki Rus Konsolos Yardımcısı bazı Kürt gruplarının Rusya tarafına geçebileceklerini belirtmekteydi. Bu gelişmeler ışığında Alfreyev, bölgesinde genel bir Kürt isyanının olabileceği ihtimali üzerinde duruyordu. Muhtemel bir isyanı kendi çıkarlarına çevirmeye çalışan Ruslar, Kürtlere giden yolun, molla ve hocalardan geçtiğini anlayıp onların üzerine yoğunlaşmaya başlamıştır. Bitlis Konsolos Yardımcısı Çirkov, Bitlis'teki bazı Kürt aşiret liderlerinin Rusların topraklarına gelmeyi dilediklerini belirtiyor, ayrıca Kürt aşiretlerinin gizlice Ruslara yanaştığını hatta haç bile sipariş verdiklerini bir yazı ile Rusya'ya bildiriyordu. Bedirhan oğullarından Hüseyin ve Hasan Beyler de bağımsız Kürt Beyliği olarak Rus himayesine girmek şartıyla Rusların yanında olacağını belirtiyorlardı.¹⁵³

Ayrıca bu yıl Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Voronsov Daşkov, Erivan Valisi ve Makü Han'ın yardımıyla Doğu Anadolu'daki Kürt aşiretlere el attı. Voronsov-Daşkov kendilerinin Osmanlı ile savaşmaları halinde aralarında Kör Hüseyin Paşa'nın da bulunduğu bazı Kürt aşiret liderlerine silah ve para yardımı yapacağını, Kürtlerinde kendilerini desteklemelerini istemiştir. Rusya, Kürtlerin sadece savaş zamanında değil barış zamanında da desteklenmesi gerektiğine inanıyordu. Bu nedenle Rus Dışişleri Bakanı Sazanof, İstanbul, Van, Urmiye, Beyazıt ve Savaşbulak'taki elçilerine gönderdiği mektupta, Kürtlerin desteklenmesini ve Osmanlı hükümetinden uzaklaştırılması için çalışmalar yapılmasını istiyordu. Sazanof ayrıca Kürt-Ermeni ilişkilerinin ve Kürt birliğinin önemli olduğunu belirtiyordu. Sazanof'un bu faaliyetleri sonucunda Yakındoğu'daki Rus diplomatları etkin bir şekilde kullanılmaya devam ettirildi ve yeni konsolosluklar açıldı. Bunlar Harput, Diyarbakır, Sivas, Musul'da konsolosluk, Adana, Kars ve Erzincan'da konsolos

¹⁵² A.e., s.73-74.

¹⁵³ A.e., s.73-76.

yardımcılıkları açıldı. Van'da bulunan konsolos yardımcılığı da konsolosluğa dönüştürüldü. Bunların hepsi Rusya'nın bölgedeki politikalarını daha etkin hale getirmek amacıyla gerçekleştirilmişti. Buradaki hedef her ne kadar Ermenileri gözetmek olarak görülebilirse de Ruslar, Kürtlerin destek avantajından her zaman yararlanmak istemişlerdir.¹⁵⁴

İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde Kürtlerin örgütlü çalışma çabalarının dışında, dış temaslarını daha çok bazı Kürt milliyetçisi kimselerin kişisel girişimleriyle sağladıkları görülüyor. Özellikle Bedirhan ailesinden gelen Kürt milliyetçileri, Ruslarla birtakım kişisel dostluklar kurarak ilişkilerin gelişmesine çalıştılar.¹⁵⁵

1913 yılının ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı bölgeler kaynıyordu. Doğu Anadolu'da Abdürrezzak Bedirhan, Şeyh Taha ve diğerleri Van ve Erzurum çevresinde yoğun propagandaya başladılar. Ancak Kürt liderlerin bir bölümü Abdürrezzak Bedirhan gibi rusofil, diğerleri angofildi. Bu fikir ayrılıkları sebebiyle tam bir örgütlenme yaşayamadılar. Umutlarını İngiltere'ye bağlayan Mustafa Berzenci aynı zamanda Irak'ta bir Kürt devleti kurulması hasebiyle Ruslarla görüşüyordu.¹⁵⁶

1913-1914 yıllarında umutlarını İngiltere'ye bağlayan ama aynı zamanda Irak'ta bir Kürt devletinin kurulması önerisiyle Ruslarla görüşme masasına oturan Şeyh Mahmud Berzenci'nin etki ve otoritesinin büyük oranda güçlendiği güney Kürt bölgelerinde ciddi olaylar meydana geliyordu.¹⁵⁷

1914 yılının baharında, Musul vilayetinin tamamı ve Bağdat vilayetinin büyük bir bölümünü kaplayan Şeyh Abdüsselam önderliğinde bir isyan patlak verdi. İttihatçıların, hareketi bastırmak için büyük çaba sarf etmeleri gerekmiştir. İsyan sonrasında Şeyh Abdüsselam Rusya'ya kaçmıştır.¹⁵⁸

Kürdistan'ın en nüfuzlu ailelerinden olan “Bedirhani” ailesinden Abdürrezzak ve Kamil Beylerin Rus saflarında olduğunu görüyoruz. Botan'ın ünlü beyi Bedirhan

¹⁵⁴ A.e., s.69-70

¹⁵⁵ Erol Kurubaş, **Başlangıcından 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997, s.28.

¹⁵⁶ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.181

¹⁵⁷ A.e., s.181.

¹⁵⁸ A.e., s.181.

Bey'in torunu olan Abdürrezzak Bedirhan, Rus egemenliğinin Ruslar ve Kürtler açısından Osmanlı egemenliğinden daha iyi olacağı düşüncesiyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, 1910 yılında Tiflis'e gitmiş, İran Kürt bölgelerinde ve Osmanlı-Rus sınırındaki Kürt aşiretlerinde çalışmalar yürütmüştür. Osmanlı'nın geleceği belirsiz olduğunu gören Abdürrezzak Bedirhan, Kürt ve Ermeni milletlerinin Rus İmparatorluğu çatısı altında barış içinde yaşayabileceklerini ve Kürtlerin haklarının korunacağını düşünmüştür. Abdürrezzak, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Rusların da desteğiyle Şemdinanlı Seyyid Taha, Şikak aşireti lideri Simko ağa, Mir Mihê Said Bey gibi Osmanlı-İran sınırında etkin Kürt liderleri ile ilişki kurmuş hatta Güney Kürt bölgelerindeki Kürt reisleri ile mektuplaşmıştır.¹⁵⁹

Ruslar ve Ermeniler, bölgeyi işgal sürecinde Kürt aşiretlerinin Osmanlı'dan yana tavır almamaları için çaba sarf eden Abdürrezzak, Rus işgalinden sonra Van'a gelmiştir. Amacı Rus-Ermeni desteği ile Van'ın Çatak bölgesinin güneyindeki Xomar ve Hêşet bölgesine kadar ilerlemek, Giravi, Ertoşi, Ervari gibi çeşitli aşiretlerle irtibat kurup Botan bölgesine geçerek oradaki aşiretleri ayaklandırmak ve Bitlis'e yönelmektir. Abdürrezzak Bedirhan, bu dönemde hazırlanan Osmanlı raporlarında da zikredildiği üzere, Kürt reislerin Rus ordusuna destek vermelerini öğütlemiştir:

“Dedem nasıl sizin komutanınız idiyse, bende aynı esaslarla sizi Osmanlı Devleti'nin egemenliği ve esaretinden kurtarmak istiyorum. Çünkü onların komutanlığı haklılığa karşıdır. Benim Ruslarla birlikte hareket etmem Türklerin anlattığı gibi değildir. Ben ülkemi Ruslara kurban etmeyecek kadar gururlu bir insanım. Ruslarla birlikte olmamın nedeni onların silahlarının bizim zorbalara yönelmiş ve Osmanlı kovmayı amaçladığı içindir. Ermenilerle ilgili olarak da şunu belirteyim bizim Van dışındaki Ermeni yönetiminden korkmamamız gerekir. Özellikle Botan'daki Ermenilerden hiç korkmamamız gerekir.”¹⁶⁰

¹⁵⁹ Sinan Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s.20-21.

¹⁶⁰ A.e., s.21.

Yine Rus saflarında bulunan Kamil Bedirhan da Osmanlı saflarında Rus ve Ermenilere karşı savaşan Kürt reislerine bu tür mektuplar yazmıştır. Bu dönemde Bitlis bölgesi ileri gelenlerinden Şeyh Ziyadeddin, Şeyh Alaeddin, Mutkili Hacı Musa Bey ve Kaymakam Vekili Halef Efendilere, Kamil Bedirhan tarafından gönderildiği ifade edilen ikisi Arapça ve ikisi Türkçe dört mektup Osmanlı yetkililerin eline geçmiştir. Bitlis vali vekili bu mektuplar üzerine Dâhiliye'ye verdiği raporda Kamil Bedirhan'ın mektup gönderdiği bu isimlerin Osmanlı Devleti'ne sadık olduğunu, özellikle Hacı Musa Bey'in harbin başlangıcından beri cihattan feragat etmediğini rapor etmiştir.¹⁶¹

Bedirhanilerin bu faaliyetlerine rağmen Kürt bölgelerinde karşılaştıkları manzara bekledikleri gibi olmamıştır. Abdürrezzak Bey, gerek kendi sözlerine gerek Rus yetkililerin vaatlerine inanarak Osmanlı Devleti'nin çekildiği bölgelerde kalan savunmasız pek çok Müslüman Kürt sivilin, Ermeni çeteleri tarafından katledildiğini detaylı bir biçimde anlatmıştır.¹⁶²

Abdürrezzak Bey'in bölgedeki Kürt aşiretlere mektuplar göndererek savaşa ve kaosa rağmen Kürtleri, Ermenilerle birlikte Rus egemenliğine davet etmesine karşı en sert tepki, Bedirhanilerin doğal nüfuz alanı sayılabilecek Şırnak bölgesinden gelmiştir. Şırnak aşireti ağaları, 1916 yılının Şubat ayı başında Ermeni fedailerin Çatak'ta toplanarak civara saldırdıklarını ve Bedirhani Abdürrezzak Bey'in halkı isyana teşvik etmek için mektuplar gönderdiğini bildirerek Bitlis valisinden silah talep etmiş aksi takdirde göç etmek zorunda kalacaklarını belirtmişlerdir.¹⁶³ Bitlis Vali Vekili Memduh Bey ise Müks Müdürü Mutiullah Bey'in yaptığı araştırmayı değerlendirdiği 21 Şubat 1916 tarihli telgrafında, Abdürrezzak Bedirhan'ın bu bölgeye geleceğine dair 5-6 ay önce, yani 1915 sonbaharında ortaya atılan rivayetin doğru çıkmadığını bu nedenle Şırnak aşiretine silah verilmeyeceğini Dahiliye Nezareti'ne bildirir.¹⁶⁴ Valinin raporunun aksine bölgede süre gelen olaylar, Şırnak ağalarının

¹⁶¹ A.e., s.22.; BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:519 Gömlek No:106 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 2 Mayıs 1332 (15 Mayıs 1916) tarihli şifreli telgraf.

¹⁶² A.e., s.22.

¹⁶³ BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:507 Gömlek No:101 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunisanı 1331 (2 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

¹⁶⁴ BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:510 Gömlek No:43 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916) tarihli şifreli telgraf.

şikâyetlerini doğrulamış, Bitlis'inde Rusların eline geçmesi üzerine Bedirhanilerin çalışması bölgede yankı bulmaya başlamıştır. Bitlis valisinin 6 Nisan 1916 tarihli raporunda, Bedirhanilerin bölgedeki aşiretler üzerindeki nüfuzları şu şekilde özetlenmiştir: “Eruh reisleri Bedirhanilerin muvafığı, Şırnaklılar muarızı, Batuvanlılar ise mütemayili addedilmektedir.”¹⁶⁵

Kürtlerle Ermeniler, Rus egemenliği altında birlikte yer almalarına yönelik planın başarıya ulaşmamasının sebeplerinin şöyle özetleyebiliriz: Abdürrezzak Bey, Rus saflarındayken Kürtlerin ekseriyetinin yanı sıra, Norşinli Şeyh Hazret, Gaydalı Şeyh Selahaddin, Küfrevi Şeyhi Şeyh Abdülbaki, Mutkili Hacı Musa Bey, Bediüzzaman Said Kürdi, Mükslü Mutiullah Bey gibi pek çok Kürt önderi cephede gönüllü teşkilatlanıp Rus ve Ermenilere karşı savaşmıştır. Rusların Ermeni hamiliğine yönelik geleneksel politikalarını sürdürmeleri, Kürtlerin tepkisine yol açmıştır. Öte yandan bazı Kürt liderlerinin, Abdürrezzak'ın “Rus devleti himayesinde Kürt-Ermeni birlikteliği” planına sıcak bakmadıklarını, Abdürrezzak'a Botan'a geçmek için destek vermediklerini, bölgenin işgalinden sonra Rusların hak-hukuk meselesinde Kürtlere destek vermediğini ve Abdürrezzak Bedirhan'a sunduğu imkânları geri çektiğini anlıyoruz.¹⁶⁶

Abdürrezzak, Botan bölgesine geçiş planı için Çatak'taki Ermeni yöneticilerden ve Van Valisi Ermeni Aram Paşa'dan destek alamayınca Rus General Nikolayev'e gitmiş ve Generalin tüm vaziyeti özetleyen sözleriyle karşılaşmıştır. “Artık karar aldık, senin Rus güçlerinin içinde işin kalmadı. Özgürsün. İstedğin yere gidebilirsin.”¹⁶⁷ Kürt Ermeni birlikteliğinin teşkil edilmesi halinde Kürt halklarının, Ruslar tarafından korunacağı düşüncesiyle yıllarca uğraş veren ve pek çok Kürdün hayatını kaybettiği süreçte bölgenin Rus egemenliğine girmesi için Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden Abdürrezzak Bedirhan, Ekim Devrimi öncesinde Ruslar ve Ermeniler tarafından yüzüstü bırakılmış, çaresizce Tiflis'e dönmüştür.¹⁶⁸ Fakat 1917 yılında Rusların Doğu Anadolu'yu işgali sırasında Abdürrezzak Bedirhan ve Kamil Bedirhan sırasıyla Bitlis

¹⁶⁵ BOA Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:516 Gömlek No: 77 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne çekilen Rumi 6 Nisan 1332 (19 Nisan 1916) tarihli şifreli telgraf.

¹⁶⁶ Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, s.29.

¹⁶⁷ Abdürrezzak Bedirhan, **Otobiyografya**, İstanbul, Peri Yayınları, 2000, s.74

¹⁶⁸ Hakan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, s.29-30.

ve Erzurum Valisi olarak atanmışlardır.¹⁶⁹

15 Ocak 1915 günü Osmanlı, Tebriz ve sınır boyu bölgelerini işgal etti. Bölgeden Rus birlikleri çekildi. Birçok yerde ise Çarlık konsolosları ve ajanları etkisiz hale getirildi. Böylelikle bölgede Ruslar ile Kürtlerin bağlantısı geçici olarak koptu ve daha öncesinde yerleştirilen Rus istihbarat şebekesi felç edildi. Ancak 1915 sonlarına doğru Simko Ağa ile irtibata geçen Ruslar aylık 5.000 altın ruble ile anlaşma sağladılar. Fakat Rusya'nın Ermeni ve Kürt politikaları çakışmaya başladı. Ermeni Taşnak örgütü ile Kürtler arasında çatışmalar yaşandı.¹⁷⁰

Rusya, Almanya'nın Osmanlı üzerindeki etkisini azaltmak için Osmanlılara karşı oldukça anlayışlı davranmaya başlamıştı. Bu nedenle de Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Kürtlerle aleni bir şekilde faaliyet göstermemeye dikkat etmiştir. Sovyetler Birliği de aynı kaygıları Cumhuriyet döneminde dikkate aldı. Türkiye'nin İngiltere ve ABD'ye daha fazla yaklaşmaması için, Kürtlere ilişkin tavrını sürdürdü.¹⁷¹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın elinde kalan topraklar; Anadolu, Irak, Suriye ve Arabistan Yarımadasıydı. Bu topraklardan Arabistan Yarımadası etrafını İngilizler çevirmiş, Suriye ve Irak, bağımsızlık sevdasına düşseler de, Balkanlardaki gibi bir isyan hareketi başlanamamıştı. Kürtler de ayrılık düşüncesinde değildi. Ermeniler ise gerek Ruslardan gerekse İngiltere ve ABD tarafından desteklenerek ayrılıkçı harekete kışkırtılıyorlardı.

1.2.8.1. Bitlis İsyanı

Bitlis, o dönem Osmanlı sınırları içerisinde ve nüfusu çoğunlukla gayrimüslim olan insanlar yaşırdı. Bu sebeple Bitlis, emperyalist devletler için önemli bir yerdir. Önemi kürdolojinin babası sayılan İtalyan rahip Maurizio Garzoni'nin burada 18 yıl

¹⁶⁹ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, s.258

¹⁷⁰ Perinçek, *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)*, s. 432.

¹⁷¹ Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Ankara, Beybun Yayınları, 1992, s.354.

yaşamamasından da anlayabiliriz. Bitlis ayrıca 1683'te Cizvitlerin misyonerlik teşkilatını kurduğu yerlerden birisidir. 1858 yılında ise Amerikalılar burada Protestan misyonunu oluşturmaya başlamıştır. Rusya içinse Bitlis, Van'dan sonra güneye inebilmek için bir geçiş noktasıdır. 93 Harbi ile Van içerisindeki Kürtler ve Ermenilerle yaklaşan Rusya, gözünü Bitlis'e çevirmiştir. 1878 Berlin antlaşmasıyla Rusların, Ermenileri aslında Doğu Hristiyanları üzerindeki koruyuculuk refleksi ile Osmanlı iç işlerine karışabilmesinin yolu açılmıştı. Ermenilerin, Doğu Anadolu bölgesinde bulunması Rusya'nın daha fazla işine gelecek ve hem Ermenileri hem de Kürtleri Yakındoğu oyununda amaçları uğruna kullanacaktır.

1878 Berlin Kongresi'nde alınan kararlarda adı geçen ve içerisinde Bitlis'in de olduğu altı şehirde, 1914'te Ruslarla Osmanlıların yaptığı ıslahat projesi ortaya konulmuştur. Böylece 1905 yenilgisiyle içine kapanan Rusya, Doğu Anadolu'daki faaliyetlerine hız vermiştir. Islahat çalışmalarıyla Ermenileri, kendi tarafına çeken Ruslar, Kürtleri de bu aşamada ihmal etmediler. Amaçları Ermeni ve Kürtler arasında birliktelik sağlayıp Doğu Anadolu'da daha fazla etkin olmak istiyordu. Fakat daha sonra birliktelik sağlayamayan Rusya, Ermeni ve Kürtler arasında kaos oluşturarak, Ermeniler üzerindeki hamiliğini kullanıp Doğu Anadolu'ya müdahale etmek isteyecektir.

1913 yılında gerçekleşen ilk Bitlis isyanındaki Rusların amacı, Kürtleri Ermenilerin üzerine gönderip, daha sonra Ermenilere zarar vermelerini sağlamak ve Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi uyarınca, Ruslar isyana müdahale ederek, bölgeyi kontrolü altına almaktı. Anlaşmadan doğan haklarını kullanmak için Rusya, Hoy Rus konsolosu Çirkov ile Kürtlere talimat vermiştir. Verdiği talimatlarda;

“Osmanlı toprağında Ermeni, Müslüman, Nasturi, memur, zabıt kim olursa olsun öldürünüz, yakınız, yıkınız. Ancak o zaman bir Kürdistan teşekkül edebilir.

Ağustos nihayetinde mutlaka Van'a, Bayazıt'a, Makü'ye Rus askeri girecektir. Fakat siz verdiğim programı takip ediniz”¹⁷²

diyordu.

1912 sonbaharında Rus ve Avrupa basınında Kürtlerin, Ermenilere zulmettiklerini söyleyen birçok yazı yayımlanmıştı. Ayrıca 7 Ekim 1912'de Tiflis'te konu ile ilgili Ermeni Papazı Katagikos, Rusya'dan yana tavır alarak, Rusların Ermeniler lehine hamle yapmasını beklemiştir.¹⁷³ Bunun için Bitlis'te Ermeni-Kürt çatışması sağlanıp, Rusların Bitlis'e müdahale etmesinin yolunu açmaya çalışıyorlardı.

Osmanlılar, Rusya'nın bu siyasetini fark edip, bölgede yürüttükleri politikanın tehlikeli boyutlara ulaşmasını engellemek amacıyla İngiltere'den 24 Nisan 1913 tarihinde bölgeye müfettiş ve subay göndermesini talep etmiştir. Ayrıca Ermeni ıslahatlarını hızlandıracağını belirtmiştir. Ancak İngiltere, olaylar Rusya'nın sınırında olduğu için Rusya'nın müfettiş göndermesinin daha doğru olduğunu düşünerek, Doğu Anadolu'yu Rusların kucığına itmiştir. Öte yandan Sadrazam Şevket Paşa'nın bölgede Rusların lehine tavizlerde bulunması Rusların elini rahatlatmıştır.¹⁷⁴ Böylece Doğu Anadolu, Rusların tehdidine açık hale gelmiştir. Ruslar da Hristiyan-Müslüman halkı birbirlerine karşı kışkırtarak, Doğu Hristiyanlarının hamisini olma vasfını kullanarak, bölgeye etki edecektir.

Ruslar ayrıca bu dönemde bölgedeki Nasturilerle de ilgilenmiştir. Ruslar 1914'te Urmiye'de Nasturiler için okullar açmıştır. Bu okullarda Ortodoksluk öğretilmekte ve 1945 öğrenci eğitim görmektedir. Ruslar, İran ve Türkiye'deki Nasturileri Ortodoksluğa döndürebilirse, onların üzerlerinden daha fazla hak iddia edebileceğinin farkındaydı ve sonucunda Nasturilerin lideri Marşamun Bünyamin,

¹⁷² Fatih Ünal, “Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları”, **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: 5, Sayı: 17, Bahar 2008, s.134 ; BOA. BEO., 322594.Van Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre.

¹⁷³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt 2, Kısım 3, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.25-26.

¹⁷⁴ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, s.54.

Rusya'dan yetmiş bin kişinin ortodoksluğa alınmasını istedir. Rusya da bunu seve seve kabul etmiştir. Rusya ayrıca daha güneyde olan Filistin bölgesinde, Rus Şam Konsolosu Knyaz Boris Şakovsky aracılığıyla Yakubileri Ortodoksluğa çekme amacıyla Filistin Derneği kurmuş fakat bu girişim Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla yarım kalmıştır.¹⁷⁵

Ermeniler, sadece Bitlis'te değil Van'da da karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Bir grup Taşnak örgütüne bağlı Ermeni, silahlanıp Kürtlere karşı harekete geçmişti.¹⁷⁶

1913 ayaklanması sırasında Bitlis'teki Rus Konsolosundan emir alan Kürtler de Ermenilere mürettep bir katliam hazırlığına teşebbüs etmişlerdir. Bu katliamlar başlar başlamaz Çarlık Rusya müdahale etme planı yapılmıştır. Fakat oyunu sezinleyen Babiali, kuvvetli birlikler gönderip ayaklanmayı bastırmıştır.¹⁷⁷ Böylece Ruslar, oldubittiye getirip Ermeni-Kürt çatışmasından faydalanarak, Doğu Anadolu'ya hâkimiyet sağlayamamıştır. Daha farklı bir yol izleyerek, Ermeni-Kürt birlikteliğine dayalı isyanla hamle yapmaya hazırlanmıştır.

Ermeniler, daha fazla Kürdü Rusya tarafına çekmek için Kürt liderlerle görüşmeler yaptılar. Bu görüşmeler kimilerince olumsuz karşılanırken, kimileriyle olumlu yaklaşmıştır. Olumlu yaklaşanlardan biri olan Kör Hüseyin Paşa, Türklere karşı Ermenilerle ittifak yapacağını belirtmiştir ve Beyazıt'taki Rus konsolosu ile gizli planlar yapmıştır.¹⁷⁸

Şeyh Seyid Ali, 1913 yılında Vaspuran ve Daron'daki Taşnak Komitesi ile görüşmeler yaparak Kürt-Ermeni ittifakına yönelik çalışmalar yapmıştır. Şeyh Seyid Ali, Çarlık Rusyası ve İngilizlerle de görüşmüştür. Şeyh Seyid Ali'nin ilişkileri ile Bitlis'te isyan hazırlıklarına başladı.¹⁷⁹ Aynı tarihlerde Molla Selim de Taşnak komite üyeleriyle görüşmeler yapmıştır. Molla Selim, Şeyh Said adına Ermenilere iş birliği

¹⁷⁵ Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, s.230-233.

¹⁷⁶ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, s.25-26.

¹⁷⁷ Edgar Granville, **Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları**, Ankara, Yarı Yayınları, 1967, s.66

¹⁷⁸ Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, s.244-245.

¹⁷⁹ Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, s.156.

teklif etmiştir. Molla Selim, Ermenilerin ileri gelenleriyle yaptığı bu görüşmeler sonrasında, Taşnak liderlerinden V. Varaber, Görün ve Rupen ile bir görüşme daha yaparak şu tekliflerde bulunmuştur;

1. Bu ülke Kürtlere ve Ermenilere aittir.
2. Bu ülkenin geniş özerkliğe sahip olması şarttır.
3. Ülkeyi Ermeniler ve Kürtler idare etmelidirler.

Bu noktalarda her iki tarafta anlaşmaya varmışlardır. Daha sonra Ermeni liderlerinden Vramyan, Şeyh Seyid Ali'nin yanına gelerek yeni bir görüşme yapmışlar ve yukarıda belirtilen maddelerde kesin bir anlaşma sağlamışlardır.¹⁸⁰ Bu anlaşmanın sağlanmasında Rusya tarafından bölgedeki bazı Kürt aşiret liderlerine gizlice dağıtılan paraların ve yapılan vaatlerin büyük bir etkisi olmuştur.¹⁸¹

1914 yılındaki Bitlis isyanının hazırlayıcılarının başlıca liderleri, Abdürrezzak Bedirhan, Yusuf Kamil Bedirhan, Simko Ağa, Molla Selim ve Şeyh Taha Rus desteğine güvenmektedirler. Özellikle Abdürrezzak Rusların kontrolünde Erivan ve Hoy'da bulunmuş, Rusların Kürtlerle ilişkisine aracı olmuştur. Ruslar da Abdürrezzak'ı Ermeni-Kürt birlikteliğinin oluşumu için araç olarak kullanmışlardır.¹⁸²

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere'nin Van'daki Konsolos Yardımcısının verdiği rapora göre; Kürt liderlerinden Abdürrezzak Bedirhan'ın Rusya'nın himayesinde bir otonom Kürt yönetimi için faaliyetlere ve propagandaya başladığı yazmaktadır.¹⁸³ Abdürrezzak Bedirhan'ın bu faaliyetlerine kendi otobiyografisinden görebiliriz;

¹⁸⁰ A.e., s.157.

¹⁸¹ Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, s.188.

¹⁸² Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı 1914", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 208, 2011, s.7.

¹⁸³ Bayram Bayraktar, "1914 Bitlis Ayaklanması", **V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I.**, Ankara, 1996, s.219.

“Tiflis’te Sayın Stolis’in yardımlarıyla Kafkasya birliklerinden sorumlu General Vurdeniç ile karşılaştım. Bu karşılaşmada; benim Botan’a gidip, ailemle ilişkiler geliştirerek, güçlerimle Bitlis’e saldırıya geçmemi istedi.

Bana lazım olabilecek tüm ihtiyaçları birlikte değerlendirdik. Belirlediğimiz planı iki ayda hayata geçirmemizin imkânı yoktu. Çünkü Nisan ayına kadar yollar tamamen karla örtülüdür. Sohbet ederek, bu konuyu sonra ele almamız gerektiğinin kararına vardık. Ancak şimdi bu planı kaleme almam lazım. Kolontayevskiy’e vererek hazırlıklarını tamamlamasını sağlamamız lazım.

Onlardan, 500 süvarinin tüm ihtiyaçları devlete (Rusya’ya) ait olacak. Ayrıca 1000 Kürt savaşıncısının da beslenme, erzak ve silah ihtiyacı ilk etapta karşılanacak. Ayrıca iki top, iki makineli tüfek ile birkaç Rus subayını da emrime verecekler. Bu gücümle Hakkâri, üzerinden Botan’a gidecektim. Halkı burada ayaklanmaya hazırladıktan sonra Musul, Mardin Sancağından giderek Bitlis’i ele geçirecektik. Oradan da Dersim’e geçecektik. Bu şekilde düşman güçleri bizim ile Rus askerleri arasında kalacaktı.”¹⁸⁴

Abdürrezzak ve Simko Ağa Rus kontrolündeki İran’dan, Molla Selim ve Şeyh Şahabeddin gibi diğer liderler ise Osmanlı üzerinde, Bitlis’te isyan hazırlıklara başlamışlardır. Bazı kaynaklarda Molla Selim’in öncelikle İngiltere’den yardım talep ettiğini, oradan ret cevabı gelince, Rusya’ya yöneldiğini belirtmektedir.¹⁸⁵

Bu liderlerin isyan hazırlıkları iyice ortaya çıkmıştır. Molla Selim, Şeyh Taha ile irtibatı arttırma gayretine girmişti. Fakat Şeyh Taha o sıralarda Rusya’daydı. Bölgedeki gelişmeleri öğrenir öğrenmez isyana kendi adamlarıyla birlikte katılmak üzere İran’a gelmiştir. Molla Selim için Abdürrezzak, Rusya’dan bir miktar para ve silah ile gelmiş ayrıca Molla Selim’e Rus yardımlarının en kısa sürede ulaşacağı bilgisini vermiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Bedirhan, **Otobiyografya**, s.57-58.

¹⁸⁵ Tibet Abak, “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı 1914”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 208, 2011, s.7-8.

¹⁸⁶ Michael Reynolds, “The Mullah Selim Uprising and Imperial Russian Designs in Anatolia”, **Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan: Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, Da Yayıncılık, 2003, s.550

Molla Selim isyanı başlatmak için fırsat kollarken, 8 Şubat 1914 tarihli Osmanlı-Rus antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla bölgede Rus yanlısı Molla Selim gibi rusofiller cesaretlenmiştir. Bu ortamı değerlendirmek isteyen Molla Selim, faaliyete geçti fakat olayları takip eden Osmanlı, Molla Selim'i tutukladı. Bu olay Ruslar tarafından planlanan Bitlis isyanının bir ay erken başlamasına yol açtı.¹⁸⁷ Tutuklanan Molla Selim Bitlis'e götürülürken yandaşları tarafından kaçırıldı.

İsyanın sebepleri arasında Kürt bölgelerinde Osmanlı idarecilerinin varlığı ve Ermenilere yapılan reformlar vardır. Çünkü bu reformlar, Kürtlerin reaya olarak gördükleri Ermenileri, kendileri ile eşit tutacak hale getiriyordu. Halk bu şekilde kandırılrsa da isyan liderlerinden Abdürrezzak, Rusları kurtuluş umudu olarak gördüğünden, Ermenilerle birleşmek istiyordu.

Ermeniler ve bölgedeki Rus konsolosları, Rusya'nın Bitlis bölgesiyle ilgili girişimlerde bulunurken, Ermeniler Bitlis'teki bazı Kürt liderlerle temasa geçti. Bu liderlerden biri olan Şeyh Said Ali, Taşnak adı altında örgütlenen Ermenilerle yakınlık sağladı ve Ermenilerle Kürtler arasında ittifak yolları arandı.¹⁸⁸

Molla Selim'in o dönemde Kürtler arasında etkili bir isim olan Şeyh Taha ile bağlantısı vardır. Bu ilişkiden dolayı, Şeyh Taha'nın yandaşları (yaklaşık 300 aşiret) Molla Selim'e bu isyanda destek vermiştir.¹⁸⁹ Ermeniler de Molla Selim'in hareketine silah yardımında bulunmuşlardır.¹⁹⁰

Molla Selim, 10 Mart'ta, Kürt ayaklanmacıları adına özel bir mektupla Bitlis şehrindeki Ermenilerin dini liderine seslenerek; Kürtlerin Ermenileri koruyup savunacaklarının ve Kürt müfrezelerinin, Ermeni köylerinden geçişleri sırasında, ahaliden ancak para karşılığı ekmek alabileceklerinin güvencesini vermiştir. Molla Selim, Türkiye'deki Ermeni Patriği'ne göndermiş olduğu başka bir mektupta da

¹⁸⁷ Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s.204

¹⁸⁸ Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, s.156.

¹⁸⁹ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 106. ; ATASE Arşivi Klasör: 2806, Dosya: 1 Fihrist:1

¹⁹⁰ Celil, XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler, s. 205

ayaklanmanın tamamıyla Jön Türklere karşı yöneleceğini belirtmekte ve Ermenileri, Kürtlerle iş birliği yapmaya çağırıyordu.¹⁹¹

İsyan devam ederken, Osmanlı'nın isyanı bastıracağı haberini alan Rus konsolosu, bölge valisi Abdülhalık Bey'e haber göndererek, tarafların uyuşmasında aracı olabileceğini bildirdi. Fakat Abdülhalık Bey, Rus konsolosun teklifini reddederek, konsolosun olduğu yerden çıkmaması için haber gönderdi.¹⁹²

İsyan Osmanlı tarafından bastırıldıktan sonra, Molla Selim ve beraberindeki 3 kişi Bitlis'teki Rus Konsoloslugu'na sığınmışlardır. Bunun üzerine Osmanlı, bu kişilerin kendisine teslim edilmesi için Rusya'ya baskı yapmaya başlamıştır. Ancak her defasında Ruslar reddetmiştir. Rusya reddetme sebebini, isyanın politik bir anlam kazanmasına bağlamıştır. Osmanlı, asilerin kaçmasını önlemek için konsolosluğun etrafını askerle çevirmiş. Bir süre sonra Ruslar, asilerin konsolosluktan ayrıldığına dair bir beyanat verilmiştir. Amaç konsolosluktaki Osmanlı askerlerinin ayrılması ve asilerin Ruslar tarafından başka bir bölgeye kaçırılmasıdır. Nitekim Osmanlı takibe devam etmiştir. Molla Selim'in Rusya'ya sığınmak istemesi üzerine Ruslar bunu reddetmiştir. Çünkü pek çok Kürt isyancıyı ve politik şahsiyeti destekleyen Rusya, böyle bir hamle karşısında Osmanlı ile arasını daha fazla germek istememektedir.¹⁹³

İsyanın bastırılmasından sonra Gayda köyünde, Şeyh Said Ali ayaklanmada yer almış olduğu iddiasıyla tutuklandı. Evinin aranması sırasında, Molla Selim tarafından Rus Konsolosuna yazılan ve binlerce Kürdün imzalamış bulunduğu bir dilekçe ele geçirildi.¹⁹⁴

Rusya'ya sığınmak maksadıyla Van üzerinden Kafkaslara doğru yola çıkan isyancıların elebaşlarından bazıları emellerine ulaşamayarak Van yolunda

¹⁹¹Celile Celil, "1914 Bitlis İsyanı", (Çevrimiçi) <http://www.bitlisname.com/2015/11/18/bitlis-ayaklanmasi-arastirma/>, 29.05.2016.

¹⁹²Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, Sayı 49, 2013, s.318.

¹⁹³Tibet Abak, "Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı 1914", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı 208, 2011, s.9

¹⁹⁴Celile Celil, "1914 Bitlis İsyanı", (Çevrimiçi) <http://www.bitlisname.com/2015/11/18/bitlis-ayaklanmasi-arastirma/>, 29.05.2016.

yakalanmıştır.¹⁹⁵ Ayrıca İhsan Paşa'nın hükümete gönderdiği bilgilerden de Rusya'nın isyana destek verdiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve savaşta Osmanlı ve Rusya'nın taraf olması, Rus hükümetinin, konsoloslğun basılma ihtimaline karşılık Molla Selim ve yandaşlarını Osmanlı'ya teslim etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın bölgedeki konsolosu Çirkov, askeri mahkeme yargılamalarını yakından takip ederek gelişmeler hakkında ülkesini bilgilendirmiştir.¹⁹⁷ Asiler Divan-ı Harbi'nin kararları doğrultusunda idam edilmiştir.¹⁹⁸ Böylece Rus konsolosluğunda başlayan bu isyan yine Rus konsolosluğunda sonuçlanmış oldu.¹⁹⁹

1.2.8.2. Barzani İsyanı

Güney Kürt bölgelerinde, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce hareketlenmeler başlamıştı. Bu hareketlenmenin adı, günümüzde de hala canlılığını koruyan Barzani hareketi adıyla yayılmaktaydı. Dönemin Barzani lideri, Kızıl Molla diye bilinen Mustafa Barzani'nin abisi Abdüsselam Barzani'dir. Kendisi Rusya tarafından komiteler kurarak Kürt bağımsızlık düşüncesine destek veren bir Kürt lideridir. 1909 yılında ilk isyan hareketlerine başlasa da en etkili ayaklanmasını Bitlis isyanı sırasında Kuzey Irak'ta çıkarmıştır.

İsyan kısa sürede Kuzey Irak'ta yayılmıştır. Abdüsselam Barzani'ye Hemavend, Caf ve Dizeyi aşiret reisleri destek vermiştir. İsyancıların en büyük beklentisi, kendilerine Rusya'nın yardım edeceği düşüncesiydi. Bu konuda Musul Rus Konsolosu'ndan yardım beklediler fakat bu yardım umdukları gibi

¹⁹⁵ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 110.

¹⁹⁶ Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, s. 211.

¹⁹⁷ İsmail Arar, **Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Mentеше'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, s.176

¹⁹⁸ Erdal Aydoğan, "Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, sayı 49, 2013, s.320.

¹⁹⁹ Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, s.217.

gerçekleşmemiştir.²⁰⁰ Bunun üzerine Barzani Simko Ağa ile birlikte Tiflis'e giderek Kürtleri desteklemesi için Rus Çarı'nın temsilcisi ile görüşmüştür.²⁰¹ Ayrıca Abdüsselam Barzani, Osmanlı Dâhiliye Nezaretine isyanla ilgili olarak, kendilerine Rusya'nın yardım ettiğini ve Musul'daki Rus konsolosundan destek aldıklarını belirten bir telgraf göndermiştir.²⁰²

İsyan Osmanlı tarafından bastırıldıktan sonra Abdüsselam Barzani Nahcivan'a gelerek Rusya'nın himayesine girdi. Abdüsselam Barzani, Rusya tarafından aylık 150 ruble maaşa bağlandı. Buradan Tiflis'e geçen Abdüsselam Barzani, Rus Kafkas yetkilileriyle gizli görüşmeler yapıp, çeşitli planlar hazırlamışlardır. Bu planlara göre Abdüsselam Barzani, Türk-İran sınırına saldıracaktır. Rusya da askeri kuvvetlerle olaya müdahale edecektir.²⁰³

Bunun üzerine Abdüsselam Barzani, İran sınırı üzerinden Osmanlı sınırındaki insanlara zulmetmeye ve katletmeye başlamıştır. Abdüsselam Barzani, Şeyh Taha ile de irtibat kurarak isyanı genişletmeye çalışmıştır.²⁰⁴

Rus ordusu ile harekete geçen Abdüsselam Barzani, Bacerki civarında Osmanlı tarafından yakalandı. Bunun üzerine Ruslar kendi hesaplarına çalışan Abdüsselam Barzani'nin yakalanması üzerine büyük bir infiale kapıldılar. Çünkü yıllardır yetiştirdikleri, üzerinde planlar yaptıkları Barzani yakalanmıştı. Bu da Rusya'nın bölgedeki aşiretlerden intikam almasına yol açarak, kendi tarafına çekemediği bir Kürt aşireti olan Kârdâr aşiretini katletmiştir. Aşiretin erkeklerini süngülerle katlederken kadınlarının ırzına geçmişlerdir. Bununla yetinmeyen Ruslar, Henârililer, Beyzadeler ve Herbeyiler aşiretlerine de aynısı yaptılar. Merkevâr, Terkevâr nahiyelerini ve Beradost ve Somay nahiyeleri köylerinden birçoğunu talan edip yaktılar. Buralardaki

²⁰⁰ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.113.

²⁰¹ Mehmet Yardımcı, **6000 Yıllık Kürt Direniş Tarihi**, Adana, Karahan Kitabevi, 2012, s.242.

²⁰² Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, s.217.

²⁰³ A.e., s.238.

²⁰⁴ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.113-114.; ATASE Kalsör:2806, Dosya:1, Fihrist: 1-125.

Müslüman halkı katletmeye başlamaları üzerine birçok aşiret 21 Ekim 1914'te Osmanlı sınırlarına kaçmışlardır.²⁰⁵

1.2.8.3. İsyandar Sonrası Kürt-Rus İlişkisi

Bu isyanlar tam olarak başarıya ulaşmasa da bölgedeki birçok Kürdü bağımsızlık veya özerk devlet olma umuduyla isyanlara katılımları arttırmış ve büyötmüştür. İsyandar arkasındaki Rus parmağını bilen bazı Kürtler, umutlarının Ruslarla gerçekleşebileceğine daha fazla inanmışlardır.

1914 Haziran ayında Yusuf Kamil Bedirhan, bazı Kürtler adına İstanbul Rus Elçisi Yakuşev ile görüşmelere yaparak özellikle Doğu Anadolu'nun Rus hâkimiyetine girmesini istediklerini belirtmiştir. Yusuf Kamil Bedirhan, Rus elçisine bu minvalde bölgedeki ileri gelen Kürt aşiretlerinin adreslerini Rus elçisine vererek, elçiden bu Kürtlerle irtibat kurmasını istemiştir.²⁰⁶

Aynı zamanlarda Hayderanlı Kürt liderlerden Abdölaziz ve Abdölhamit, Erzurum'daki Rus Başkonsolosu Adamov'u herhangi bir başkaldırmada kendilerine yardım etmeleri konusunda ziyaret etmişlerdir. Abdölaziz konsolosa, kendisinin Molla Selim'in emirlerine göre hareket ettiğini belirterek, Ermenilerle anlaşacağını ve beraber Osmanlı'ya başkaldıracaklarını belirtmiştir. Ayrıca eğer Rusların yardımı olmazsa bölgedeki birçok Kürdün, Rusya'ya göceceğini ifade etmiştir. Öte yandan Abdölhamit de Rus yanlısı olarak bilinen Ağa Petros ile irtibat kurmak istediğini belirtmiş ve Rusya için Ağa Petros'un Irak Kürtleri üzerinden etkisi olduğundan bahsetmiştir. Fakat Ağa Petros'un İstanbul'da oluşu ve bölgeye gelemeyişi ile planlar uygulanamamıştır. Kuzey Irak'ta bulunan Caf aşireti reisi Mahmut Paşa, Rusya'nın himayesine girmeyi istediğini belirtmişlerdir. Savaşbulak'taki Rus konsolosu ise, bazı Kürt liderlerinin hep birlikte hareket ederek isyan etme girişimlerinin bulunduğuna ve bunun için Rusya'dan yardım istediklerini belirtmiştir. 1914 Ağustos'unda Kürt bölgelerinde isyan komiteleri oluşturulmaya başlandı. Bu komiteler Osmanlı eğer

²⁰⁵ A.e., s.114. ; ATASE Klasör:1488, Dosya:32, Fihrist: 3/1-2, 3/2.

²⁰⁶ Lazarev, **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, s.219.

savaşa girerse, Rusya tarafında yer alacakları kararına varmışlardır. Ayrıca dönemde çıkan Osmanlı ve Alman gazetelerinde Kürtlerin bu ayrılıkçı hareketlerinin arkasında Rusya'nın olduğunu ve Kürtler içerisindeki Abdürrezzak Bedirhan, Şeyh Taha ve Simko Ağa'nın Rus ajanı olduğuna dair yayınlar çıkmıştır.²⁰⁷

1.2.9. Birinci Dünya Savaşı'ndan Bolşevik Devrimi'ne

Türkiye ve İran'ın formel bağımsızlığı, 19. yüzyılın hemen hemen tamamı boyunca, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki, özellikle de İngiltere ve Rusya arasındaki çelişkiler sayesinde korunabilmiş ve ayakta kalabilmiştir. 19. yüzyılın sonunda bu durum değişime uğramıştır. Eski düşmanlar (İngiltere, Rusya ve Fransa) gittikçe büyüyen Alman tehlikesi karşısında bir araya gelmeye ve birleşmeye başlamışlardır. Bu sürecin bir sonucu olarak, Yakındoğu'da çelişkiler yumuşamış, Rusya'nın yayılmasının önünde kaleler olarak görülen Osmanlı ve İran toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Londra ve Paris, bu görüşünden vazgeçmiştir.²⁰⁸

Yakındoğu, bütün büyük devletlerin, özellikle İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın rekabet ve sürtüşmelerine sahne oldu. Kürt toprakları da bu bölgenin bir parçası ve stratejik bakımdan önemli bir yer olarak, büyük devletlerin gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi gerek sonrası, savaş planlarında önemli bir yer almıştır. Bahsi geçen bu devletler bölgede konumlarını sağlamlaştırmak ve bu topraklardaki zenginlikleri elleri altında tutarak kendi pazarları ile birleştirmeye çalışmışlardır. Bunun da saklı tutulan en büyük nedenlerinden biri petroldür.²⁰⁹

20. yüzyılın başlarında Rusya'nın Kürt politikasında pozitif değişiklikler görmek mümkün. Yakındoğu'ya iyice yerleşmeye başlayan Rusya, Kürtler olmadan bölgede rahat hareket edebileceklerini düşünmüyorlardı. Bölgedeki konsolosluklar yardımıyla Kürt aşiret liderleriyle ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalıştılar. Özellikle bazı Kürt liderleri, Abdüsselam Barzani, Şeyh Mahmut Berzenci, Şemdinanlı Şeyh

²⁰⁷ A.e., s. 220-221.

²⁰⁸ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.157-158.

²⁰⁹ Kemal Mazhar Ahmet, **Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan**, Ankara, Berhem Yayınları, 1992, s.17.

Taha, Simko Ağa ve Bedirhan ailesinden birçok kişi Rusya'ya sığınmak istemişlerdir. Bu dönemde Rusya'nın Kürtler arasında prestiji artmıştır. Çünkü Kürtler, İran ve Osmanlı'nın kendi üzerlerindeki siyasetlerinden bunalmış, Rusya'nın sıcak yaklaşımı karşısında onlardan taraf olmaya meyletmişlerdi. Ruslarsa, bu ilgiyi çıkarlarına uygun görmüş ve kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Kürtler ile ilgili hedeflerinden birisi, Kafkas sınır bölgesinde emniyet ve asayişin sağlanmasıydı. Ruslar, Almanların ve Türklerin Kürtleri yanlarına çekmemesi ve Kürtlerin Rus lehine çalışması için büyük uğraş vermekteydiler. Ruslar etkili Kürt önderlerini kendi tarafına çekerek Rus himayesinde özerk bir Kürt devleti kurma düşüncesine bu Kürt liderlerini inandırmıştır. Kürt bölgelerindeki Rus konsoloslarından gelen bilgilere göre bazı Kürt bölgeleri Rus işgaline hazırды. Örneğin, İran Meşrutıye Devrimini fırsat bilerek 1909 yılında İran'ı işgal girişiminde bulunmuşlardır. Bu dönemde Kürt bölgeleri ile yapılacak tüm faaliyetleri belirlemesi için Şam eski konsolosu Şahovski'yi atayarak bu bölgelerdeki ekonomiyi yönetmeye ve kendisine bağlamaya çalışmıştır. Diğer devletlerin Rusya'nın Kürt bölgesinde gelişen bu otoritesinden rahatsız olarak hareket geçmişlerdir. Fakat sonuç olarak Rusların söz konusu Kürt politikası olan Kürtler ya yanımda olsunlar ya da tarafsız olsun isteği gerçekleşmiştir.²¹⁰

Kars'ın Rusların elinde bulunması, Rusya'ya stratejik bir avantaj sağlıyordu. Bu sayede Eleşkirt Ovası üzerinden Van Gölü ve güneyindeki bölgeye ulaşması da mümkün olabilecekti. Buradan da dönemdeki en büyük dostlarından biri olan Ermenilerin ve bazı Kürt aşiretlerinin yaşadığı bölgeye, Diyarbakır-Adana-Tarsus'a ulaşabilecekti. Ve nihai hedef olan İskenderun Körfezi'ne.²¹¹

Rusya'nın idare sistemi içine dahil edilen Kars ve Çıldır sancaklarının Müslüman nüfusundan -çoğunlukla Kürtlerin- yaklaşık 80 bin civarında bir kitlenin Rus kaynaklarının da teyit ettiği üzere bölgeyi terk ettiğini görmekteyiz. Bu göç olayında Rusların taşınmaz malların satın alınacağına ilişkin teşviki kadar Rus

²¹⁰ A.e., s.23-25.

²¹¹ Hüsamettin Yıldırım, **Rus-Türk Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara, Kök Yayınları, 1990, s. 43

idaresinin milli ve dini kimliklerini sürdürmelerine izin vermeyeceği düşüncesi, ahalinin göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca burada bir Ermeni devleti kurma hayalinde olan Ermeni kilisesinin, Müslümanların bu bölgede yaşamalarına şiddetli itirazlarına konu olmaktadır. Farklı bahanelerle kuzey Kafkasya Müslümanlarının bölgeden çekilmesi için Ruslara baskı yapmış ve başarılı olmuşlardır.²¹² Yerli Müslüman ahalinin zorunlu göçe tabi tutulduklarını, devam eden I. Dünya savaşı boyunca da Kars ve Ardahan'da kalan Müslüman ahalinin Ermenilerin zulmüne maruz kalmışlardır.²¹³

Bu dönemde Rusların Kürtler arasında en fazla yararlandığı isimler, Bedirhaniler, Simko, Kör Hüseyin ve Mahmut Berzenci gibi aşiret liderleri Rusya tarafında olacaktırlar. Bu isimlerin faaliyetleri, Rusya'nın Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde daha etkin olmasını sağlayarak bazı Kürtleri, Rus lehine çevirmeyi başarmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında yer alan aşiretlerden biri de Bedirhan Aşiretidir. 1916'dan itibaren Tiflis üzerinden Rusya'yla iletişime geçen Bedirhanlar koşulsuz bir şekilde Rusya saflarına geçmiştir. Kürt aşiret reisi Seyit Taha ise Kuzey İran'daki faaliyetleriyle Rus desteğini sağlamaya çalışmıştır.²¹⁴

1916 yıllarında Seyyid Taha, Ruslarla temas halindeydi. Kendisi Rusya'da geziler yapmış ve çok iyi Rusça öğrenmiştir. Novorossisk'te bir süre kaldıktan sonra Rus himayesinde bir kişi olarak Osmanlı-İran sınırındaki Rojan kentine yerleşmiştir. İngiliz resmi raporlarına göre Seyyid Taha Rusların sadece dostu değil aynı zamanda Rus himayesinde kurulması planlanan Kürt devletinin de bir kuklasıydı. Fakat Seyyid Taha, Almanlarla görüşmeye başlayınca, sadakatten şüphe eden Ruslar, Seyyid Taha'nın Nehri'de bulunan evini tahrip etmişlerdir.²¹⁵

²¹² Levent Küçük, "Kars Vilayetinin Rus İdare Döneminde Etnik ve Dini Yapısı (1877-1917)", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 60, s. 7. ; Georgi Çoçiyev, Bekir Koç; "Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu'ya İskan edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler", **Journal of Asian History**, Sayı: 4011, Yıl, 2006, s.4.

²¹³ A.e., s. 12.

²¹⁴ Sinan Meydan, "Seyid Rıza Rusların yanındaydı", (Çevrimiçi) <http://odatv.com/n.php?n=seyid-riza-rusların-yanındaydı-1309141200> , 20.07.2016.

²¹⁵ W.R. Hay, **Two Years in Kurdistan; Experiences of a Political Officer (1918-1920)**, London, Oxford University Press, 1938, s.130.

“Kafkasya valisinin inzımanı muvaffakatiyle Ermenilerin isyanını tehiyye etmek ve sadık Kürtlerle, Süryanilerden mürekkeb çeteler teşkil eylemek için şimdiden tedabir ittihazı derece-i vücubda görülmüştür. Konsoloshane ile “Veveropanof” un teftiş ve nezareti tahtında olarak Hoy ve Dilman’daki küçük çeteler teşkili mutasavver olup “Veveropanof” a bunların her biri için 2000 adet tüfenk verildi.

Dilman’a anasır-ı ecnebiyye dahi celb edebilir. Bunların iaşesi için ufak bir tahsisat ita kılınacaktır. Maku Han nezdinde Abdürrezzak dahi olduğu halde delege Orfeliyef’in nazar-ı dikkatini münhasıren Türklere hasım olan Kürtlere tevcih edecek fakat onlara silahlarımızı tevdi etmeyip yalnız kendilerine icraat-ı nakdiye ve hediye ita edilecektir. Rumiye’de çetelerin teşkili ile Kürtlerin celbi hususu “Vedoneski” ile “Andriyevski” ye tevdi kılınmıştır. Bunun için onlara 2000 adet “Berdanka” ile ianat-ı nakdiye gönderilecektir. Tarafımızda bir karar ittihaz edilmezden evvel çeteler icray-ı faaliyet etmemelidir. Her güne tedarikatın İran idare-i hükümetinin iştiraki olmaksızın gayet hafı surette icra edilmesi kazımdır ki, Türkiye ile münasebat-ı mesalemet-i perveranenin idamesi ihtimalatı hergün azalmaktadır.”²²⁰

Savaşın başlaması ve Türklerin İtilaf Devletleri tarafında yer almasıyla, Ruslar Kürt liderler irtibata geçtiler. Şeyh Abdülkadir Şemzini, Rusların çağrısına yanıt vermiş ve Kürtlere otonomi verilmesi şartıyla Ruslarla anlaşmıştır. Bununla ilgili olarak Kürt bölgelerine özel bir mektup dağıtılarak Kürtlerin, Rus kuvvetlerine karşı savaşmamaları istendi. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Kürtler Türk mevzilerini terketmeye başlamışlardır. Örneğin 3. Ordu’nun 18.000 kişilik süvarisi, Kürtlerin ayrılmasıyla 2800 kişiye düşmüştür. Ayrıca Kafkas cephesindeki Kürt komutan ve askerler taraf değiştirerek Rusların yanında Türklere karşı savaş açmışlardır.²²¹ Kürtlerin taraf değiştirerek Rus yanlısı hareket etmeleri konusunda en fazla uğraş verenler Abdürrezzak ve Yusuf Kamil Bedirhan’dı.²²² Kürtlerin Rus lehine hareket etmesi, Rusların Doğu Anadolu’da ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

²²⁰ Suat Akgül, “Rusya’nın Doğu Anadolu Politikası (1918’e kadar)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.126-127. ; ATASE Klasör:1488, Dosya: 32, Fihrist: 3/5

²²¹ Ahmet, **Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan**, s.37.

²²² Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.186.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Abdürrezzak Bedirhan İran'daydı ve aralıksız bir şekilde Osmanlı karşıtı fikirlerini Kürt kitleler arasında yaymaya çalıştı. 500 kişiden oluşan silahlı ekibiyle, İran'da General Çernazubov komutasındaki Rus birliklerine yardımcı oluyordu.²²³ Savaş sırasında oluşan düzensizlikten yararlanmak isteyen, Şikak aşiret reisi İsmail Ağa Simko, İran'a karşı, bazen Rusya'dan ve bazen de Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya'dan yana tavır alarak, başkaldırıda bulundu. Amacı, İran Kürdistanı'nı bağımsızlaştırıp kendi egemenliğine almaktı. Sonraları bu minvalde Mahmut Berzenci ile iyi ilişkiler kurdu.²²⁴

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 1915 Ermenilerin tehciri sırasında bazı Ermeniler, Dersim bölgesinde saklanmışlardır. Bölgedeki Kürt aşiretleri de buna kolaylık sağlamıştır. Saklanan Ermeniler, 15 Haziran 1915'te Dersim'in Bahtiyaruşağı ve Kırganlı aşiretlerine sığınarak birlikte Türk birliklerine saldırılar düzenlemişlerdir. Rusların Dersim'e yaklaşması ile birlikte, bölgedeki Ermeniler kıpırdanmaya başlamışlardır. Ruslar bazı Ermenileri ve Rusya'ya kaçarak Ermenilerin lehine çalışan Binbaşı Mustafa Vefa'yı Dersim'e göndermiş ve bölgedeki Kürtler arasında Rus propagandası yaptırmak istemiştir. Bu propagandaya göre, Dersim Kürtlerinin Rusya yanlısı bir isyan hareketinde, Ruslar Dersim Kürtlerine bağımsızlık verecektir. Bu propaganda sonucunda Balabanlı ve Kureyşanlı aşiretleri Türk birliklerine saldırmışlardır. Ayrıca Koçgirili Ali Paşa da Rusların kendisine verdiği silah ve cephaneyi, Koçuşağı aşiretine götürerek, herhangi bir Türk-Rus çatışmasında Rus lehine kullanılmak üzere saklamışlardır.²²⁵

1916 Mayıs ayı sonunda Dersim'de Türk harekâtı sonucunda genel olarak bölgede sükûnet sağlansa da Rusların bölgede ilerlemesi, bölgedeki Rus tarafında olan Ermeniler ve Kürtlerce Türk hâkimiyeti karşıtı propagandanın artmasını sağlıyordu. Özellikle Dersim'e sığınan Ermeniler Kürtlerle iyi ilişkiler kurarak Rus hâkimiyeti için çaba sarf ediyorlardı.²²⁶

²²³ Celile Celil, **Kürt Aydınlanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2013, s.131.

²²⁴ Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1991, s.100.

²²⁵ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.149.

²²⁶ ATASE Klasör:2950 Dosya: 60, Fihrist: 1-201, 204.

Rusların Erzincan'ı toprakları içerisine almasıyla Dersim ile daha iyi ilişkiler kurmalarını kolaylaştırmıştır. Koçgirili Alishir ve Mustafa Vefa, Erzincan'a gelerek Ruslarla anlaşma sağlamış ve Dersim'e dönerken Ruslardan hediyeler, müdürlük ve kaymakamlık gibi rütbe vaatleri almışlardır.²²⁷ Ayrıca Koçgiri Alishir ile Rus kumandanı Lahor görüşme yapmış ve Koçgiri ile beraber Dersim bölgesine Rus subaylar göndermiştir. Dersim ileri gelen Kürt aşiret reisleri ile görüşen bu kumandanlar, görüşmeleri Türk hükümeti fark edince Kürt liderlerle bir müddet görüşmemişlerdir.²²⁸

Ermeni çetelerle birlikte hareket eden bazı Dersim aşiret liderleri genel bir karar almak maksadıyla Tekepınar civarında Rus komutanı liderliğinde toplanmışlardır. Bunu fark eden Türkler, isyancılara karşı harekete geçmiştir. Karakoç deresi mevkiinde çarpışan taraflarda, Kürt ve Ermenilerin hareketine paralel Ruslar da ilerlemeye başlamışlardır. Türk birliklerinin kendi aralarında irtibatını kesmek isteyen isyancılar telgraf tellerini kesmişlerdir. İsyancılar ve Ruslar aynı bölgede ilerlemeye başlamışlar ve Ruslar bu ilerlemede Dersimli Kürtlerden fayda görmüşlerdir.²²⁹

Kendilerine destek veren Kürtlere Ruslar, nişanlar ve hediyeler dağıtmışlardır. Hediyeler dağıtıldığı esnadan Dersimliler bölgelerini Ruslara teslim edeceklerini açıkça beyan etmişlerdir.²³⁰

Bazı Dersimli Kürt liderler, Rus komutanı Lahof ve Ermeni Komutanı Murat Paşa ile bir anlaşma sağlamışlardır. Bu anlaşmaya göre Fırat'ın doğu ve güneyi ile doğu ve batı Dersim -özellikle Ovacık- Kürtlerin hâkimiyeti altında olacak şekilde taraflarca tanınmıştı. Bu anlaşmadan sonra Koçuşığı aşireti lideri İbrahim, Rus askerlerine bölgedeki Türk hükümet konağını teslim etmiştir. Ruslar bir beyanname dağıtarak, Türklerin Dersim'den ayrılmasını yoksa Dersim'i işgal edeceklerini bildirmişlerdir.²³¹

²²⁷ Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.149.

²²⁸ M. Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.112-115

²²⁹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı 1916-1918**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, 1978, s.133.

²³⁰ A.e., s.175.

²³¹ A.e., s.151.

Bunun üzerine Türk hükümeti ordu komutanlarından Mustafa Kemal Paşa bölgeye göndererek asayiş kontrol altına almak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bölgedeki bazı Kürt liderlerini kendi tarafına çekmesi, Rusların kendi topraklarındaki iç karışıklık sebebiyle daha önceden para vererek Kürtlerden aldığı ihtiyaçlarının parasını ödeyememesi ve Ermenilerin Erzincan civarında halka yaptığı tecavüz olayları Dersim liderlerini huzursuzlandırmıştır.²³²

Rusların 1917 sonbaharında geri çekilmeye başlamaları üzerine Türk birliklerine, Dersim bölgesi aşiretleri de dahil olmak üzere birçok Kürt aşireti yardımcı olarak Rusları takip işine koyuldular. Fakat Rusların Dersim-Bingöl muharebelerindeki başarısından sonra tekrar Osmanlı aleyhine dönmüşlerdir. Dönen bu aşiretler Türk askerlerini katletmişlerdir. Uzun süre Ruslar aleyhine bir faaliyet göstermeyip, gidişatı görmek için beklemişlerdir. Daha sonrasında Dersim Kürtlerinin yaşadığı yerleri, ilerleyen Rusların Ermenilere verdiğini görmeleri üzerine, Kürtler Ermenilere karşı saldırıya geçmişlerdir.²³³

Ruslar için Dersim önemliydi ve uzun yıllardır bu topraklarda etkin olabilmek için uğraşmışlardı. Birinci Dünya Savaşı da Rusların bu planlarını uygulamak için güzel bir ortam sağlıyordu. Savaş başladığında, bazı Kürt liderler Rus yanlısı hareket etmekteydiler fakat daha sonrasında bölgeye gelen bilgili komutanlar ve bölgedeki halkın bir kısmının Türk hükümetine olan bağlılığının canlanmasıyla 1916-1917 Dersim isyanı bastırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra, İran Kürt bölgelerinde bir kaos ortamı oluşmuştu. Bu kaos ortamı, Almanlar tarafından kışkırtılan Türkler ile Kuzey ve Batı İran'da egemenlik talep eden Rusların arasında gidip gelen ve zikzak çizen Kürt aşiret liderlerine bağımsız hareket etme imkânı sağlamıştır. Savaşın ilerleyen evrelerinde Türkler, İran'ın Kürt bölgelerinde ilerleseler de General N.N. Baratov'un Rus ordusuyla 30 Ekim 1915 günü Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli Limanına

²³² Suat Akgül, "Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 152.; ATASE Klasör: 2904, Dosya 431, Fihrist: 8

²³³ A.e., s.136,

çıkmasıyla, durum Rusların lehine tamamen değişmiştir. General Baratov 1916 yılının baharında İran’da bulunan Kürt bölgelerinin tamamını ele geçirmiştir.²³⁴

Güney Kürt bölgelerinin etkin liderleri, Kürdistan Kurtuluşu adında bir komite kurmuşlardır. Bu komite adına Seyyid Abdullah, Seyyid Taha ve Mustafa Berzenci, İran ve Irak’taki Rus komutanlarına, Türk ordusun karşı Güney Kürt bölgelerinin kurtuluşu için başvurular yapıyorlardı. Ruslar, Irak’tan ziyade İran Kürt bölgelerinde daha etkindiler. 4 Eylül 1917 günü General Baratov ile Kürt liderler arasında Rus-Kürt dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu olay Rusya’nın Kürt çalışmalarındaki en büyük başarısıydı. Fakat Bolşevik Devrimi ile çok uzun süreli olmamıştır. Devrim sonucu Rus orduları, İran’dan çıktı ve Kürt bölgelerinde politik hava değişmiştir.²³⁵

Rusların bölgeden çekilmesiyle oluşan vakumdan yararlanmak isteyen İngilizler, Kürtlerle ilişkilerini arttırmaya başladılar. Rusofil olan Kürt milliyetçileri ile temasa geçerek, kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. İngilizler daha çok İran Kürt bölgeleri ile ilgilendiler ve tarihin de bize göstereceği üzere bunda başarılı olmuşlardır.

1916 yılı sonlarında Türk-Rus savaşları durma noktasına gelmiştir. Çünkü Rusya’da halk ayaklanmaya başlamış ve 12 Mart 1917’de ihtilal olmuştur. Sonucundaysa Türk-Rus barış görüşmeleri başlamıştır. İhtilal sonrası kurulan Kerenskiy hükümeti Kafkaslar Ötesi Komiserliği kurarak bölgede Çarlık dönemi politikaları devam ettirmişlerdir. Daha sonra 25 Ekim (7 Kasım) 1917’de Lenin liderliğinde Bolşevikler, Kerenskiy hükümetini devirmişlerdir. Bolşevikler, Almanya ile görüşmelere yapmaya başlamış ve 15 Aralık 1917’de Brest-Litovsk Anlaşması imzalanmıştır.

Brest-Litovsk Anlaşmasına göre Rus-Türk savaşlarındaki Kafkas bölgesindeki her iki tarafın komutanları anlaşarak Rus-Türk sınırı çiziceklerdir. Türk tarafından III. Ordu Kurmay Başkanı Albay Ömer Lütfi Bey, Rus tarafından Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral Vişinskiy başkanlığında heyetler toplanmıştır. Bu heyetler 18

²³⁴ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.189-190.

²³⁵ A.e., s.192-193.

Aralık 1917 tarihinde Erzincan’da 14 maddelik bir anlaşma imzalamışlardır. Aynı gün iki ülke arasındaki sınır çizilmiştir.²³⁶

I. Dünya Savaşı Kürtler için de bir yıkımla sonuçlanmıştı. Savaş sonrasında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ciddi ekonomik sıkıntılar baş göstermeye başladı. Dört yıl süren savaş boyunca Kürtler, halife cihat çağrısı yaptığından savaşa katıldılar. Ancak Kürtlerin bir kısmı, özellikle güneyde yaşayan Kürtler ve Dersim Kürtleri savaştan uzak durmuştur. Kuzeyde bulunan bazı Kürt aşiretleri ise, Osmanlı’ya karşı Rus tarafında yer almışlardır. Bazıları askere gitmemek için bahaneler bulmuş, bazılarıysa Rusya’nın yanında kendilerini güven altına almışlardır. Özellikle bu savaş sırasında Çarlık Rusya’nın Kürtleri yanına çekebilmek için çok çaba harcamıştır.

Rusların bu çalışmalarına ve kışkırtmalarına rağmen Kürt aşiretlerinin bir kısmı Osmanlı’ya sadık kalmışlardır. Hatta Abdürrezzak’ın kendi aşireti bile bir süre sonra onu aşiret mensubiyetinden reddetmiştir. Yine bunun gibi, Dersim’de Rusların teşviki ile çıkan Kürt aşiretlerinin ayaklanmasında, o dönemde 2. Ordu Komutan Vekili olan Mustafa Kemal Paşa, bizzat aşiret reisleriyle temasa geçerek onları kendi tarafına çekmiş ve Rus propagandalarına kanmamalarını istemiştir. Buna rağmen bazı aşiretler özellikle 1915-1918 yılları arasında Rusya’nın teşviki ve desteği ile Osmanlı karşıtı faaliyetler gösterdiği olmuştur. Bu yıllarda Kürtleri, Osmanlılara karşı kışkırtanların başında, daha sonra Kürt tarihçiliğinin bilimsel babası sayılacak olan ve Urmiye’de Rus konsolosluğunda görev yapan Vladimir Minorsky’nin olması oldukça manidardır.²³⁷

Rusya, Kürt bölgelerinde koşulsuz olarak dominant bir ülke konumundaydı ve Kürt aşiret liderlerinin uzak geleceğe ait siyasal hedeflerini, Yakındoğu’daki Rus plan ve çıkarlarına bağımlı kılmak amacıyla Kürt elitin üzerinden kendi denetimini kurmak istiyordu ve döneme genel olarak baktığımızda bu isteğini büyük ölçüde başarmıştır.²³⁸

²³⁶ Yıldırım, **Rus-Türk Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, s.105

²³⁷ Mahmut Rışvanoğlu, **Saklanan Gerçek: Kurmanclar Ve Zazalar’ın Kimliği**, Ankara, Tanmak Yayınları, s.653.

²³⁸ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s.184.

İKİNCİ BÖLÜM

1917-1947 YILLARI ARASI SOVYET RUSYA’NIN KÜRT POLİTİKASI

2.1. Sovyet Rusya’nın Dış Politikası Ve Kürtler

Bolşevikler liderliği alınca Mart 1918’de I. Dünya Savaşı devletleriyle Brest-Litovsk Anlaşmasını imzaladılar. Savaş boyunca kazanılan birçok toprağı sahiplerine geri verdiler. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Rusya’da iç savaş başladı. 1921 yılına kadar süren bu iç savaşa yabancı güçler de müdahale etmiş ve Sovyet rejimi iç savaşı bastırmıştır. Ancak bu süreçte Finlandiya, Polonya ve Baltık ülkeleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ukrayna, Belarus, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan ettilerse de 1921’de Kızıl Ordu tarafından itaat altına almışlardır. 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği ilan edilmiştir.²³⁹

Lenin’in iktidarlığı döneminde Sovyetler Birliği, Kurtuluş Savaşı içerisinde olan Türkiye’ye yardım etmiş ve dostluk antlaşmalarıyla bunu pekiştirmiştir. Ancak Yakındoğu bölgesinin bir diğer etkin ülkesi olan İran’ın zaman zaman içişlerine karışarak ülkede etkinlik aramaya devam etmiştir. Buna en güzel örnek Gilan Sovyet Cumhuriyeti’dir. Sovyetlerin İran ile ilgilenmesinin nedenlerinden biri güneyde bulunan İngiltere’ye karşı tampon bir devlet olarak İran’ı görmesi ve İran’ın İngiltere tarafında yer almasını önleyerek güney sınırlarının güvenliğini sağlaması olarak düşünebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı’na kadar Kürtlerin yaşadığı bölgede İngiliz ve Rus rekabeti dikkat çekmektedir. Bu iki devlet, Osmanlı ve İran topraklarını işgal etmek için Kürt kartını kullanmaya çalışmışlardır. Zamansal olarak bu kart kimi zaman Ruslarda kimi zamansa İngilizlerin elinde olmuştur. 19. yüzyıl sonrasındaki Kürt isyanlarında Çarlık Rusya ciddi bir rol oynamıştır. Savaş sonrası, Rusya ve

²³⁹ Ahmet Kanlıdere, “Rusya Tarihinin Ana Hatları”, *Türk Dünyası Kültür Dergisi*, Sayı 19-20, 2010, s. 75.

Türkiye'nin zayıf düşmesiyle, Kürtlerin yaşadığı bölgede İngilizler daha etkin olmaya başlamış ve kendi himayesinde Kürdistan devleti kurmaya çalışmıştır. İngilizlerin bunu yapmaktaki amacı, Mezopotamya topraklarına yerleşmek ve bu toprakları Türkiye ve Rusya'dan koruma düşüncesidir.

Birinci Dünya Savaşı, İngiltere-Rusya ilişkilerinde Kürt sorununu daha da alevlendirmişti. Hasta adamın ölümü sonrasında oluşabilecek Kürdistan devleti, Ruslarla sınır olduğundan, Batılı devletler bu ülke üzerinde Rusya'nın hakları konusunda sessizdiler. Yalnız Bağdat demiryolunu kurmuş olan Almanya, Ruslara rakip olarak görülmekteydi. Savaş sonunda Türkiye ve Almanya'nın çökmesi, Rusya'nın da savaştan çekilmesiyle, İngilizler Kürtler üzerine politikalarını yoğunlaştırmışlardır.²⁴⁰ Bu politikalarla İngilizler, Rusların yayılmasını tampon bir Kürt devleti ile kapatmanın yollarını arayacaklardır.²⁴¹ İngilizler daha önce dünya savaşında Araplar için yaptıkları gibi o zaman da Kürtler için "Kürtler bağımsızlığınızı kazanmak için İngiliz himayesinde mücadele ediniz" şeklinde bir slogan ortaya atmışlardır. Bu, İngilizlerin Ön Asya'da Sovyetler Birliği'ne karşı bir savaş üssü kurmak, Musul petrol bölgesine hâkim olabilmek ve Arapların hürriyet mücadelesine karşı Kürtleri kullanabilmek için başvurdukları bir oyundan başka bir şey değildir.²⁴² İngilizlerin bu politikalarına karşı Sovyetler de İran üzerinde etkinlik mücadelesi vermiştir. İran'da sosyalizmi yaymak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Ayrıca İngilizlerin petrol konusunda uyguladığı politikalara ilerleyen süreçte Sovyetler de katılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, İngiltere'nin başını çektiği blok tarafından Yakındoğu'nun yeniden düzenlenmesi, Kürtlerin yaşadığı tarihi toprakların bir kısmında Kürdistan devleti oluşturmayı gündeme getirdi. 1920 yılındaki Sevr Antlaşması ile Kürtlere devlet öngörülmesiyle, Rusların Kürtler üzerinden yeni bir politika geliştirmesine neden oldu. Kafkasya'da oluşturulabilecek bir Sovyet Kürdistan'ı, Sovyetlere sempati ile bakan Yakındoğu Kürtlerini etkileyebilirdi. Bu sebeple Batılı güçlerin oluşturmayı planladığı Büyük Kürdistan sınırına yakın bir

²⁴⁰ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 198-199.; Boris Şahovskiy, *Rusya Toplumsal Siyasal Tarih Devlet Arşivi*, Fond 544, Liste 3, Dosya 122, Yaprak 34-84.

²⁴¹ A.e., s. 206.

²⁴² Internationale Presse-Korrespondenz, 1930, Sayı 65, s. 1595-1596

Sovyet Kürdistan'ı, diğer Kürtlerin etki merkezi olabilirdi. Ancak sonraki gelişmeler ve Türkiye ile olan iyi ilişkiler sonucunda, o dönem Sovyetlerin Kürt sorununu geçici kullanma siyasal mantığı içerisinde değerlendirmiştir.²⁴³

Zarya Vostoka adlı Sovyet Gürcistanı'nda çıkan bir gazetede, Kürt isyanları hakkında haberler çıkmıştı. Bazı Kürt aşiret liderleri Ekim Devrimi'nden önce Rusya ile iş birliği yapmıştır. Rusya himayesindeki büyük Kürdistan düşüncesini, İngilizler devralmış ve bu idealdeki Kürt liderler, İngiliz görevlisi Soane aracılığıyla İngilizlerin tarafına geçtiği ifade edilmekteydi.²⁴⁴

Diğer taraftan İngiliz yanlısı ayrılıkçı Kürt hareketleri, Sovyetler ile Kemalistlerin yakınlaşmasından korkmuşlardır. Kürtler, İngilizlerden kendilerine devlet talep ederken, bunu İngilizleri, Sovyet ve Türklerden korumak adına tampon devlet olarak istemişlerdir. Kürt liderler Sovyet-Türk dostluğunun ilerlediğini görünce İngilizlerden tehlikeye karşı silah ve para yardımı talep etmişlerdir.²⁴⁵

Türkiye'nin ilk kuruluş zamanlarında, Kemalistlerle Lenin arasında dostluk rüzgarlarının esmesiyle Rusya, sadece Türkiye ile sınırlı kalmayıp diğer ülkelerdeki Kürtlerin üzerinden elini çekmiş ve dostluk süresince Türkiye içinde çıkan Kürt isyanlarında Türklerin tarafında yer almıştır. Ayrıca Sovyetlerin Kürt ayaklanmalarına olan yaklaşımı, ayaklanma yapan aşiret reislerinin batılı emperyalist güçlerle ilişkisi olduğundan, destek görmemiştir. Bu politika, her ne kadar Sovyetlerin halklara özgürlük prensibi ile teorik olarak çelişse de Kürt aşiret liderlerinin emperyalist devletlerle olan ilişkilerinden dolayı reddedilmiştir. Fakat, Rusya'nın düşmanının düşmanı dostumdur aklı ile hareket etmesinden dolayı, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi ve Sadabad Paketi'nda yer almasıyla Sovyet Rusya'nın gözü tekrar Kürtlere kaymıştır.

Ekim Devrimi'yle oluşmuş uzun süreli sosyal ve ideolojik-politik faktörler oldukça büyük öneme sahipti. Bu devrim ile Çarlık Rusya'nın yerini güçlü bir sosyalist

²⁴³ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 47.

²⁴⁴ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 51.

²⁴⁵ S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967, s.118.

devletin alması gerçeğini sadece ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda her ulusun gerçekte kendi kaderini tayin etme hakkını iç ve dış politikasında prensip yapmış, Kürt sorununu bütünüyle farklı bir temele koymuş, Kürtlere tarihlerinde ilk defa ulusal özgürlüğün gerçek perspektifini vermiştir. Onların önünde mücadelenin ana yolunu açmış, bu yoldaki ulusal doğuş organik açıdan toplumun sosyal yenilenmesiyle birleşmiştir. Bu yüzden 1917 yılı, Kürt tarihinde önemli bir tarihtir.²⁴⁶Fakat Sadabad Paktı ve Hitlerin yükselişine kadar Kürtler için Sovyet yardımı bir hayalden ibarettir.

Lenin'in ölümünden sonra Stalin'in liderliği eline almasıyla, Sosyalist hareket ekonomik reformlarla anti emperyalist duruşunu kuvvetlendirmeye başlamıştır. Her ezilen millete özgürlük sloganıyla hareket eden Sovyetler 1930'ların ortalarına kadar kendi ülkesi dışındaki etnik azınlıklarla pek ilgilenmediğini görmekteyiz. I. Petro'dan miras kalan dış politika çizisi bu dönemden itibaren tekrar şekillenmeye başlamıştır. Ayrıca Hitlerin kurulmasıyla güvenliği için endişelenen Sovyetler, kendi içerisinden milletler için bazı önlemler almış ve Sovyet sınırları içerisinde birçok halk sürgün edilmiştir.

Türkiye ile olan iyi ilişkiler çerçevesinde Türkiye'nin arkasında duran Sovyetler, 1936 yılında Montrö, 1937 yılında Sadabad Paktı'nda yer almasıyla Sovyetlerle arası bozulmuştur.

II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanlarla 1939 yılında imzalanan Nazi-Sovyet Paktı anlaşması ile Stalin Polonya'nın yarısını, Baltık devletlerini, Romanya ve Finlandiya'nın bir kısmını ele geçirmiştir. Stalin Nazilerle olan iş birliği havasından faydalanmak istemiş ve Basra Körfezi doğrultusunda İtalya ve Japonya'nın da katılacağı Bakü ve Batum'u da içine alan bir etki alanı paylaşımı teklif etmiştir. Bu teklif Hitler için cazip olmakla birlikte, Sovyetlerin Balkanlarda çok şey istemesinden dolayı anlaşmaya varılamamıştır. Bunun üzerine Hitler, 1942 yılında Sovyetlere karşı saldırıya geçmiştir.²⁴⁷

²⁴⁶ M.S. Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt sorunu (1917-1923)**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1989, s.15.

²⁴⁷ Tayyar Arı, **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999, s.85.

Hitler Almanyası'nın 1939 yılında Polonya'ya askeri müdahale bulunmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı, 1941 yılında Hitlerin, Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla Sovyetleri de içine almıştır. Hitlerin karşıdaki devletlerle iş birliği yapan Sovyetlere, müttefik devletlerin yardım edebilmesi için Basra Körfezi yolunun güvenli olması gerekmektedir. İran Şahı'nın Hitler yanlısı politikaları üzerine, yardım yolu tehlikeye giren Sovyetler, İngiltere ile savaş sonuna kadar İran'ı işgal etmişlerdir. İşgal sırasında Sovyetler bölgede etkinliğini uzun süreli koruma adına, etnik azınlıklarla iş birliği yapmışlardır. Kürtler de bu azınlıktan biridir. Sovyet destekleri sonucunda Kürtler, İran'ın Mahabad şehri merkezli bir Kürt Cumhuriyeti kurmuştur. Ancak Sovyetlerin savaş sonucunda İran'dan çekilmesi üzerine, İran yönetimi bu cumhuriyete son vermiştir.

Kızıl ordunun İran'a girmesiyle Sovyetler, Kürt milliyetçiliğinin kahramanı rolünü oynamaya başlamıştır. Suriye, Irak'taki Kürtlerle temas kuramayan Sovyetler, ilk kozunu işgal zamanında İran Kürtlerine karşı kullanmıştır. Bu politika ile dört ülkedeki Kürt azınlığın dostluğunu sağlayarak Kürtler, barış zamanında ülkelerinde baskı unsuru, savaş zamanında ise Sovyetler için güçlü bir silah olacaktı. Ayrıca böyle bir dostluğun gelişmesini isteyen sadece Ruslar değildi. İngilizlerin yardımından umudunu kesmiş Kürtler de yeni bir efendiden medet ummaya hazırды.²⁴⁸

Rusların, Kürtlere gösterdiği bu ilgi ve alakanın sebeplerinden biri, o yıllarda, Rusya'nın zamanın Büyük Britanyası ile güney sınırlarındaki hakimiyet kavgası karşında bölgenin yoğun nüfusunu oluşturan Kürtleri kullanabilmektir. Nitekim yapılan bu çalışmalar meyvelerini vermiş, İran Azerbaycanı'nı işgal eden Rusların isteğiyle Kürtlerde İran hükümetine karşı silaha sarılmış ve Sovyet Rusya destekli Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulmuştur.

Batı'nın hayal kırıklığına uğrattığı Kürtler, umutlarını artık Ruslara bağlamışlardı. Sovyetlerin, Mahabad Cumhuriyeti'ni desteklemesi, sonrasında etkili Kürt lideri Mustafa Barzani ve taraftarlarına Sovyetler Birliği'nde sığınma hakkı verilmesi, yakınlık uyandıran Sovyet propagandası ile birleşince Kürtlerin, Sovyetler

²⁴⁸ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 476-477.

yönelmesini kolaylaştırdı. Mahabad'ın çökmesinden sonra hem Kürt komünizmi hem de Kürt milliyetçiliği yer altına inmiş ve birbirine karışmıştır.²⁴⁹

Rusların uzun soluklu Kürtçülük çalışmalarıysa, Sovyet döneminde de hiç şaşmadan devam etmiş ve Sovyetlerin, İkinci Dünya Savaşı'nda işgal ettikleri Kuzey İran'da, Kürdistan Demokrat Partisi'ni kurdurup, örgütlemeleri ve Mahabad kasabasında yoktan bir Kürt Cumhuriyeti yaratmalarıyla sonuçlanmıştı. Sovyetler, kurdurdukları bu cumhuriyeti yaşatamamışlarsa da Kürtçülük çalışmalarını yine sebatla sürdürmüşlerdir.²⁵⁰

Savaş sonrası dönemde ise İngiltere ve Fransa'nın savaş nedeniyle uğradığı yıkım, ABD'nin kendi kabuğuna çekilme isteği, Almanya ve Japonya'nın hezimetle uğraması, Rusya'yı bir anda öne çıkarmış ve Rusya; Baltık Devletleri, Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve İran'a yayılmış Kızıl Ordu birliklerini bu topraklardan bir süre geri çekmemiştir. Stalin, Japonya'yı da baskılamak amacıyla Shalin ve Kuril adaları ile Kore yarımadasının önemli bir kısmı işgal etmiştir. Bir anlamda Sovyetlerce hedeflenen coğrafi bütünlüğe ulaşılmıştı. Churchill'in söylediği gibi, II. Dünya Savaşı'nın gerçek anlamda tek bir galibi vardı. O da Sovyetler Birliği idi. Artık Sovyetlerin karşısına çıkabilecek hiçbir güç kalmamıştı. Bu gerçeği fark eden Stalin, Tahran ve Yalta Konferanslarında müttefiklerine kabul ettiremediği isteklerini, Potsdam Konferansında ileri sürdü. Bu isteklerin başında Türk Boğazları geliyordu.²⁵¹ Fakat istediği sonucu bu konferansta da alamamıştır.

Çok iyi niyetli bir yaklaşım görünümünde olan bu isteklerin altında yatan gerçek, I. Petro'nun vasiyetinde bulunmaktadır: Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek, Türk Boğazlarını denetim altına almak ve sıcak denizlere ulaşmak. Ancak, Türkiye'nin ve müttefiklerin kararlı tutumu Rusların bu konuda daha somut adımlar

²⁴⁹ A.e., s. 513.

²⁵⁰ Bilal Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 207.

²⁵¹ M. Sadık Atak, **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayına Siyaseti**, Ankara, Ankara Basımevi, 1964, s.127.

atmasına engel olmuştur. Bunun üzerine Rusya ilgisini Hint Okyanusu'na yöneltmiş ve öncelikle İran ile ilgilenmiştir.²⁵²

SSCB zamanında her ne kadar seküler bir devlet anlayışı benimsenmişse de ateizmin uygulanması tam olarak gerçekleşmemiştir. Kiliselerde dini faaliyetler devam etmiştir. Ortodokslar ibadetlerini yapabilmıştır. Şu anki Rus devlet arması olarak belirlenen iki başlı Bizans kartalı arması, Çarlık'ın uzun bir süre devlet simgesi olarak kullanılmıştır. Rusya, bu hareketiyle halen gelenekselciliği ve muhafazakâr devlet yapısı modelini benimsediğini göstermektedir.²⁵³

Genel olarak baktığımızda, başlangıçtan 1947 yılına kadar, Çarlık döneminde oluşturulan politikaların tam olarak olmasa da yansımalarını Sovyetlerde de görmekteyiz. Ruslar, I. Petro'nun oluşturduğu Rusya hayalini uygulamadaki kararlılığı, her ne kadar devrim olmuş ve yönetim şekli tamamen değişmiş olsa bile devam etmiştir. Bu çizgi günümüzde de devam etmektedir.

2.1.1. Rusların Kürtlere Bakışı

Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla, Türkiye ile ilişkilerini geliştiren Ruslar, Türkiye'de var olan ayrılıkçı Kürt hareketinden dolayı, Kürtlerden uzak durmuşlardır. Hatta kendi içindeki Kürtlere de kurdukları özerk bir şehir olan Kızıl Kürdistan'ı feshetmişlerdir. Ancak zamanla Türkiye ile olan ilişkilerin bozulması ve Hitler tehdidi üzerine çıkarları doğrultusunda Kürtlerle irtibata geçmişlerdir.

Özellikle 1930'un ikinci yarısından sonra Stalin, İran Kürtleri ile temas kurmuş, Azerbaycan'ın himayesinde yaşamalarını talep etmiştir. Bunu kabul etmeyen Kürtlere karşı, çıkarları doğrultusunda isteklerini kabul etmiş ve bağımsız bir devlet kurmalarına yardım etmiştir. Başlayan İkinci Dünya Savaşı sırasında İran ve

²⁵² Onay, **Rusya ve Değişim**, s. 71.

²⁵³ Elnur Hasan Mikail, **Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2007, s. 18-19.

Türkiye'nin tarafsız olması, Irak ve Suriye'ninse İngiliz ve Fransızların himayesinde olması nedeniyle Sovyetler sadece işgal ettiği Kuzey İran Kürtleri ile ilgilenebilmiştir.

1950 ve sonrasında Irak ve Suriye'nin tam bağımsızlığa kavuşmasıyla, bu bölgelerdeki Kürtlerle ilişkiler artmıştır. 1947 yılına kadar Sovyetlerin, Kürtlerle ilgili düşünceleri kendi politikalarını uygulamak içindir. Bu süreç içerisinde yayılma politikasını işletebilmek için Kürtlerle görüşen Ruslar, daha çok kendi içerisindeki Kürtlerin gelişimini sağlamak amacıyla onların eğitim ve öğretimini geliştirmiştir. Bunu da komünizm propagandasını daha geniş kitlelere yaymak için yapmıştır.

2.2. 1917-1947 Yılları Arası Sovyet Rusya- Kürt İlişkileri

2.2.1. Sovyet Rusya'nın Sovyet Kürtleri Politikası

Rus İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında kapitalizmin gelişmesi, burjuvaların ve toprak sahiplerinin halka eziyet etmesiyle, ezilen sınıfların mukavemeti artmıştır. 1917 devrimi de bu mukavemetin sonucudur.

1917 yılındaki devrim diğer etnik kimlikleri etkilediği gibi Kürtleri de etkilemiştir. Bu bakımdan Kürtler, toprak için gönüllü mücadele etmişlerdir. Kuşkusuz bu devrimde egemen Kürt liderleri özel mülkiyetlerini kaybetmemek için Çarlık'ın yanında olup, Bolşeviklere karşı gelmişlerdir. Kürtlerin fakir tarafı ise Bolşeviklerden yana olup, Sovyet iktidarını kabul etmiş, yeni sisteme entegre olmaya gönüllü olmuşlardır.²⁵⁴

Rus iç savaşı sırasında karşı devrimcilere karşı bazı Kürtler, Bolşeviklerin yanında durmuş ve mücadele etmişlerdir. 1918 Mayıs ayında Türklerin, Ermenistan'ın Sardarabad bölgesine yaptığı baskında, Bolşevik savunmasında 700 Kürt süvari yer almaktadır.²⁵⁵

²⁵⁴ İsmet Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, Almanya, Imperessum Yayınları, 2014, s.53-54.

²⁵⁵ A.e., s. 52.

Devrim çalışması ve propagandası yapan Kürtler hakkında etraflı ve derin bir bilgi olmamakla birlikte öne çıkan Kürtlerden biri Fedor Likitin, diğer adıyla Ferik Polatbegov'dur. Polatbegov, 1897-1918 yılları arasında Çarlık rejimine karşı verilen mücadelede yer almıştır. Nitekim bu mücadele esnasında devrim karşıtları tarafından öldürülmüştür. Bolşevikler pratikte ve teoride destek veren bir diğer öne çıkan Kürt ise Arab Şamilov'dur. Bu şahıs Kürtler arasında önemli bir yere sahipti.²⁵⁶

Aynı zamanda devrim karşısında Çarlığın yanında olan Kürtler de vardır. Bu kişiler Kafkas Kürt liderlerinden bazıları Egüt Bey, Cihangir Bey ve Sadık Paşa'dır. Sadık Paşa, Rus ordusunda görev almış olup, generalliğe kadar yükselmiştir. Bolşeviklere karşı mücadele eden Sadık Paşa devrimin gerçekleşmesinden sonra Uzakdoğu üzerinden Bağdat'a kaçmıştır. Sadık Paşa, 1922 yılında Irak'ta Kürt egemenliği için Şeyh Mahmut Berzenci'nin yanında çarpışmıştır.²⁵⁷

1917 devrimi sonrasında ulusal politikanın oluşturulması en önemli işti. Sovyetler Birliği'nde ulusal politika resmi olarak Lenin tarafından belirlenmişti. Ancak pratikte Stalin tarafından uygulanmıştır.

Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da halkların özgürlük süreci başlamıştı. Bu bağlamda yeni sosyalist iktidarın ilk belgesi 15.11.1917 tarihli "Rusya Halklarının Hakları Deklarasyonu" adlı belgedir. Bu belgeye göre Sovyetler yapacakları faaliyetlerin temeline;

1. Rusya halklarının eşitliği ve egemenliği,
2. Bağımsız devletlerin oluşması ve ayrılmasına kadar Rusya halklarının kendi geleceğini belirleme hakkı,
3. Tüm ulusal ve dinsel ayrıcalıklar ve sınırlamaların iptal edilmesi,
4. Rusya içinde barınan ulusal azınlıkların ve etnografik grupların özgürce gelişimi.²⁵⁸

²⁵⁶ A.e., s. 51.

²⁵⁷ A.e., s.53.

²⁵⁸ A.e., s.55.

prensiplerini yerleştirmişlerdir.

Ekim Devrimiyle ilan edilen Rusya Halklarının Hakları deklarasyonu ile Kürtler de diğer halklar gibi kendi geleceklerini inşa etme imkânı buldular ve bu imkân Kürtlere özgürlük umudunu yeniden vermiştir.

Osmanlı'nın dağılmasından sonra Kürtler, yaşadıkları bölgenin Türkiye, İran, Irak, Suriye ve Sovyet Rusya arasında bölündüğünü gördüler. Bu beş kısımdan en eskisi Sovyetlerde kalan kısımdır. Sovyet lideri Stalin, kendi coğrafyasındaki Kürtlerin, dil, milli refah ve adetleri konusunda müsamaha gösterirken, Kürt asilere karşı da büyük bir şiddet ile müdahalede bulunmaktaydı.²⁵⁹

Kürtler, Sovyetler Birliği içerisinde; Azerbaycan, Türkmenistan, Ermenistan, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Baltık Cumhuriyetleri ve Orta Asya'da yaşamışlardır.²⁶⁰

Rusya'da Kürtlerin sayısı kaynaklara göre farklılık göstermektedir. 1897 ilk genel nüfus sayımına göre Müslüman ve Ezidi Kürtler 99,9 bin kişidir. Bu nüfus sayımına göre Erivan eyaletinde 49389, Tiflis eyaletinde 2538 ve Elizabetpol eyaletinde 3042, Kars ve çevresindeyse 45000 kadar Kürt bulunmaktaydı. Devrim öncesi Rusya'daki Kürt nüfusu 132 bindi. Bu da üçte birlik bir artışı göstermektedir. Kürt Profesör Nadir Nadirov'a göre ise bu sayı 500 bin kadardır. 1927 yılında yapılan sayıma göre, SSCB'de Müslüman ve Ezidi Kürt sayısı 69 bindi. Bunun yaklaşık 67 bini Kafkas ötesinde, diğerleri Orta Asya'daydı.²⁶¹

Genellikle fakir tabakadan olan Ermeni Kürtleri, Sovyet hükümetine sıcak yaklaştı. Fakir halk, 1920'de Ermenistan'a giren Kızıl Ordu'yu heyecanla karşıladı. Kürt Şamil Teymurov başkanlığında bir Kürt askeri birlik Kızıl Ordu ile birlikte Sovyet hükümetinin kurulmasına yardım etmiştir.²⁶² Ermenistan SSC'de 1918-1920

²⁵⁹ Tuğba Yıldırım, **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2011, s 115.

²⁶⁰ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 15.

²⁶¹ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.27-28.

²⁶² Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 90.

yılları arasındaki Daşnaktsutyun partisi iktidarı döneminde, 1869 yılında Çar hükümetinde Kürt ahalinin askıya alınmış siyasi hakları, kendilerine devredildi. Bir Kürt temsilci Ermenistan SSC Parlamentosu'na seçildi ve birçok Kürt yüksek subay rütbesi aldı. Oluşturulan gönüllü Kürt askeri birlikleri Kürtlerin komutasına verildi.²⁶³

20. yüzyılın başında Azerbaycan içerisinde Kürtlerin varlığı yadsınamazdı. 1918'de kurulan Azerbaycan Müsavat Cumhuriyeti'nin, 1920 yılında Kürt Atıcı Taburu ve Kürt Süvari Alayı oluşturma kararı vardır. Bu kararda Atıcı Taburu 1280 Kürt'ten oluşmaktaydı.²⁶⁴

Esasen Rusya'da bütün Sovyet idaresi zamanında Ruslar, Kürtlere karşı eski Çar idaresinin gösterdiği sert ve haşın çehre ve muamelelerden büsbütün başka bir çehre göstermişler ve birçok ahvalde, Kürtleri idarelerinde yaşayan Türklere tercih etmişlerdi. Bütün Şimali Kafkasya bölgelerinde ve Za Kafkasya havalisindeki Kürtleri, yer yer iskan ederek, bunların iskan edildikleri köylerde hususi mektepler açmalarına ve bu mekteplerde kendi ana dilleriyle diledikleri şekilde tedrisat yapmalarına müsaade etmişlerdi. Ruslar, ilk zamandan beri idarelerindeki Kürtlere, Ermeni ve Gürcülerin cumhuriyetlerini göstererek, gelecekte Kürtlerin de Sovyet Rusya himayesinde bunlar gibi müstakil bir cumhuriyet tesis edebileceklerini ve bu hususta Ruslar tarafından her türlü yardımın ve müsaadenin gösterileceği telkin ediliyordu. Sovyet Ermenistanı'nın merkezi olan Erivan'da daha 1930 tarihinde kurulmuş ve o zamandan beri Rusça, Ermenice, Kürtçe tedrisat yapan Marksizm ve Leninizm Enstitüsü, Kürt lisanının inkişafında günden güne müessir olmakta ve rol oynamaktaydı.²⁶⁵

Rusya'da Kürtler için diğer azınlıklar gibi eğitim, sağlık, konut, sanat ve diğer alanlarda sosyalist sisteme entegre olmuşlardır. Lenin ve Stalin öncülüğünde Kürtlerin sorunlarına çözüm bulmaya çalışarak, ulusların kendi kaderini tayin hakkı düşüncesi pratiğe dökülmüştür. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gibi üç Sovyet ülkesinde, sovyetizasyona uğrayan Kürtler için 1920'li yıllarda somut adımlar atılmıştır.

²⁶³ A.e., s. 89.

²⁶⁴ A.e., s. 44.

²⁶⁵ Yıldırım, **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, s.122

Kürtlere özerklik verme adına yapılan ilk adımlar, Lenin'in 17 Kasım 1921'de, Azerbaycan Kürt bölgesine kırk milyon ruble bağış yapması ve bu bağışı aldırıldığı kararda ilk defa bölgeyi Kürdistan diye adlandırılmasıyla atılmış oldu.²⁶⁶

Azerbaycan SSC Merkez Komitesi'nin 21-22 Ekim, 30 Aralık 1922 ve 13 Şubat 1923 tarihli 4 genel kurulunda Kürtler için özerk bir bölge oluşturmaya yönelik çeşitli tartışmalar olmuştur. Ancak bu tartışmalarda sınırlar konusunda bir anlaşmaya varılamamıştı. Çünkü Kürtler, Azerbaycan'da dağınık halde yaşamaktadırlar. Sovyet mantığına göre, ekonomik, kültürel ve sosyal reformların sağlıklı uygulanması açısından Kürtler bir bölgede toplanması gerekiyordu. 7 Temmuz 1923 tarihinde sınırları dağlık Karabağ bölgesi içerisinde belirlenen otonom bir Kürdistan kazasının oluşturulması için karar alındı. 16 Temmuz 1923 tarihinde S.M. Kirov'un başkanlığında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi'nin aldığı kararla Kürdistan kazası resmen ilan edilmiştir. Bu kaza daha çok Kızıl Kürdistan (Kürdistana Sor) olarak anılmaktadır.²⁶⁷

Dağlık Karabağ'ın batısında ve Ermenistan sınırına yakın bir alanda kurulan Kızıl Kürdistan, coğrafi olarak Azerbaycan'ın en büyük kazalarından biriydi. Merkezi ilk zamanlar Pirçahan Köyü olan bu kaza daha sonra merkezini Laçın'e taşımıştır. Kızıl Kürdistan'ın demografi yapısına baktığımızda 1921 yılında yapılan sayıma göre 30 bin Kürt bulunmaktayken, 1927 SSCB genel sayımında Kızıl Kürdistan'da 37470 Kürt, 13520 Türk, 256 Ermeni yaşamaktadır.²⁶⁸

Kürt tarihinde ve Rus-Kürt ilişkilerinde önemli bir yere sahip olan Kızıl Kürdistan, 1929 yılında Azerbaycan MYK'sının bölgesel yapılanmada Kürtlere karşı duruşunun değişmesiyle durumu tehlikeye girmiştir. Nitekim 8 Nisan 1929 yılında 6. Genel Kongre kararıyla Kızıl Kürdistan kaldırılmıştır. Bu kaldırma işlemi idari ve bölgesel reformlardan kaynaklanmaktaydı. Yeni yapılanmaya göre kazalar (uyezd) kaldırılarak sancaklara (okrug) bağlanmıştı. Bu reformun sonucunda Kızıl Kürdistan, Karabağ Sancağına bağlandı. Daha sonra Azerbaycan MYK'sı 25 Mayıs 1930 yılında

²⁶⁶ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 49.

²⁶⁷ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.81.

²⁶⁸ A.e., s.82-83.

Kürdistan Sancağı oluşturma kararı olsa da Ağustos 1930'da tekrar yapılan bir bölge yapılanması reformu ile Kürdistan Sancağının oluşumu tamamıyla ortadan kalkmıştır. Birçok kürdolog, Kızıl Kürdistan dönemini Kürt tarihinin en parlak sayfaları olarak görmüştür.²⁶⁹

Aslında Sovyetler Birliği'nde Kızıl Kürdistan'ın kurulumu, 20. yüzyılın başlarında Anglosakson İngiltere'nin, Irak'ta merkezi bir Kürdistan kurulmasına verdiği yanıttır. Çünkü Sovyetler, Çarlık zamanında emekle kazandığı Kürt kartını kaybetmek istememiştir.²⁷⁰

Kızıl Kürdistan'ın meydana geliş süreci, varlığı ve ortadan kaldırılış tarzı birçok araştırmacı arasında görüş ayrılıkları meydana getirmiştir. Bu bağlamda N.F. Bugay ve Brojev kardeşler, Kürt otonomisinin formaliteden kurulduğu ve SSCB için bir önem arzetmediğini belirtmiştir. Bazı Kürt yanlısı araştırmacılar ise, Sovyetler Birliği'nin İran ve Türkiye ile Kürtler konusunda yapılan anlaşma sonucunda Kızıl Kürdistan'ın kaldırıldığını düşünmektedir. Bu düşünceye sahip olanlar özellikle Türkiye'de gerçekleşen Şeyh Sait ayaklanması ile Türkiye ve İran'ın, topraklarında yaşayan Kürtlerin, Sovyetler Birliği içerisindeki otonom Kürt bölgesinin varlığından destek alarak, aynı hakkı istemelerinin endişesiyle SSCB'ye otonominin kaldırılması için baskı yapmışlardır. O dönem yeni bir rejimle devlet olan ve Yakındoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Sovyet Rusya, İran ve Türkiye ile anlaşarak Kürtlere verdiği bu imtiyazı kaldırmıştır.²⁷¹ David Babayan'ın yazdığı makaleye göre ise, Kızıl Kürdistan kazasının iptal edilmesi Kafkas ötesi jeopolitik yapıya bağlanmıştır.²⁷²

Özellikle Şeyh Sait isyanından sonra Ruslar, dost Türkiye'de yasa dışı ilan edilmiş bir halka, kendi ülkesinde milli-inzibatı esaslara dayalı haklar tanımakla Kemalistlerin tepkisini çekmeyi anlamlı bulmasalar da etnik yakınlığı olan Azerbaycan'da Kızıl Kürdistan'ın olması, Türkiye ile ilişkileri germesi üzerine Kızıl Kürdistan feshedilmiştir.²⁷³

²⁶⁹ A.e., s.84-86.

²⁷⁰ Ezize Ziyö Bedirxan, **Kızıl Kürdistan**, İstanbul, Peri Yayınları, 2010, s 113.

²⁷¹ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.86-87.

²⁷² A.e., s.19.

²⁷³ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 55.

1920'li yıllarda uygulanan olumlu ulusal politika, Sovyet sisteminin başarılı şekilde entegre olması için Kürtlere olanak sağlamıştır. Bu sayede Kürtler, siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamdaki fiili eşitsizliği kısmen de olsa ortadan kaldırmıştır. 1930'lu yıllarda ise Sovyet yönetiminin farklı etnik kimliklere karşı mesafesi artmıştır. Olumlu Sovyet politikası özellikle 1936'dan sonra son bulmuştur. Bu minvalde 1923-1936 yılları arasını Kürtlerin Sovyetler içerisinde entelektüel bir tabakasının oluştuğunu söyleyebiliriz.²⁷⁴

Devrimle birlikte entelektüel olarak ilerleme fırsatı yakalayan Kürt kadınları ise serbestçe eğitim alarak, Sovyet çalışmalarına katılmışlar. Azerbaycan'da yapılan işçi toplantılarında 1927 yılında 37 kadın Kürt delege vardır.²⁷⁵

1930'lu yıllarda Sovyet yönetiminin ulusal politikasındaki değişim, Kafkas ötesinde hayat süren farklı kimliklere olumsuz yansımıştır. Moskova'nın baskıcı politikası ile 1937 yılında birçok Kürt aydını tutuklanmıştır. Tutuklanma sebepleri ise, Batılı devletler adına casusluk yapmak ve anti-sovyetizm olarak görülmüştür. Kürtler bu dönemde güvenilmeyen halklar kategorisine girmiştir. 7 Temmuz 1937 tarihinde alınan karara göre Azerbaycan'ın sınır bölgelerinde yaşayan Kürtlerden 1325 kişi, ülkenin iç kesimlerine gönderilmiştir. Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın verilerine göre 1325 kişinin 812'si Kırgız SSC'ye, 512'si ise, Kazakistan SSC'ye gönderilmiştir. Bu rakam Kamp Genel Müdürlüğü İşçi Sürgünleri Daire Başkanlığı'na 553 aile (3101 kişi) olarak belirtilmektedir. 19 Ocak 1938 tarihinde ise 2 bine yakın İran Kürdü Azerbaycan'dan Kazakistan'a nakledilmiştir.²⁷⁶

Bu konuda yapılan akademik çalışmalar sürgün edilen kişi sayısında belirsizdir. Akademisyen Knyaz Mirzoyev'e göre sadece Kazakistan'a 2000 Kürt ailesinin sürüldüğünü belirtmiştir. Sürgün Kürtleri bu rakamı on binlere çıkarmaktadır.²⁷⁷

²⁷⁴ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.91.

²⁷⁵ A.e., s.79.

²⁷⁶ A.e., s.101-103.

²⁷⁷ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 121-122.

1944 yılında gerçekleştirilen sürgünde, sürgün edilen Kürtlerin sayısı 1937 sürgünü gibi rakam ifade edilmemiştir. Fakat Orta Asya Kürtlerin sayısının artışına bakacak olursak, bu sürgünde otuz-kırk bin Kürdün sürgüne maruz kaldığı tahmin edilmektedir.²⁷⁸

2.2.2. Sovyet Rusya'nın İran Kürtleri Politikası

Sovyetler Birliği'nin 1947 yılına kadar olan Kürt politikası, İran'daki çıkarları üzerine değerlendirilmelidir. Çünkü diğer ülkelerde yaşayan Kürtlerle o yıla kadar çok fazla temas içerisinde olmadığı görülmektedir. Türkiye ile anlaşma sağlayan Sovyetler, İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşmaya ve bölgedeki çıkar çatışmalarında etkin güç olan İngilizlerle denge kurmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda İran ile sınır güvenliğini de korumak istemektedir. Devrimden itibaren İran'da sol görüşleri desteklemiş ve Mayıs 1920'de bu destekle İran toprakları içerisinde Pers Gilan Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Eylül 1921 yılında yıkılmıştır. 1921 yılında İran ve Sovyetler Birliği arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Sovyetler, İran'a yabancı bir müdahale durumunda Sovyetler, İran'a asker gönderme yetkisini kazanmıştır. 1927 yılında imzalanan saldırmazlık paktına rağmen İran-Sovyet ilişkileri hiçbir zaman dostluk ilişkisini yakalayamamıştır. 1930 sonlarına doğru İran Şahı'nın, Nazi Almanyası'na sempati duymaya başlamasıyla İran, Sovyetler ve İngilizler İran'ı geçici süreyle işgal etmiştir.

Sovyetler Birliği 1939 yılındaki Hitler-Stalin saldırmazlık paktına güven duyamayacaklarını anlayınca, yeni ittifaklar aramaya başlamıştır. Böylece içinde ABD, İngiltere ve Fransa'nın yer aldığı müttefik devletler safına katılmıştır. Sovyetler Birliği ile diğer devletlerin irtibatın Yakındoğu'dan geçmesi gerekiyordu. Burada Sovyetler Birliği ile sınır iki ülke vardı; Türkiye ve İran. Türkiye bu irtibata tarafsızlığı gereği müsaade etmiyordu. Geriye İran kalmıştı. Müttefik devletlerin İran'a verdiği notalar sonuç vermeyince, İngiltere ve Sovyetler İran'ı işgal kararı aldılar.

²⁷⁸ A.e., s. 125.

Tarihin bize gösterdiğine göre Ruslar, İran toprakları üzerinde nüfuz sahibi olma politikası gütmüşlerdir. Ruslar bu politikayı Basra Körfezi'ne ulaşmak ve İngiltere'nin ticaret yollarını etkisi altına almak için planlamıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nde hâkim olan bir diğer fikir ise, Türkiye'yi doğuda çemberlemektir. Sovyetlerse, İran Azerbaycanı'nda kurulacak bir Kürt devletine, Türkiye'deki Kürtlerin de katılacağı düşüncesi ve bu gerçekleşirse Doğu Anadolu'nun da Sovyet nüfuzuna girmesi umundadırlar. Bu umut İskenderun Körfezi'ne inme düşünceleri için de olumlu bir yol olacaktır.²⁷⁹

İngiltere ve Sovyet Rusya arasında 3 Temmuz 1941 tarihinde imzalanan karşılıklı yardım anlaşması 25 Ağustos 1941 tarihinde İran topraklarını birleştirdi. Böylece İran toprakları muvafakat şartıyla iki ülkenin orduları tarafından işgal edilmişti.²⁸⁰

İran'ın Tiflis ve Delhi yolları arasında stratejik bir mevkide bulunmuş olması, batı ve güney taraflarında zengin petrol kaynakları içeren Musul ve Kerkük bölgelerine yakın oluşu, İran'ın çifte işgaline sebep olmuştur. Kuzey ve Batı tarafları, İran Azerbaycan'ı Sovyetlerce, Basra Körfezi'nden güney petrol bölgelerine kadar uzayan sahayı da İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ruslar bu işgalleriyle belki öteden beri hayal ettikleri, hatta asırlardan beri düşünüp durdukları bir neticeye de kolayca kavuşmuşlardı; sıcak denizler ve Hindistan'a giden yol.²⁸¹

Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile paylaşımından payına düşen Kuzey İran'ı işgal ederken bölge halkına iyi davranmıştır. Sovyetler için birinci planda, Almanların batı cephesinden kendisini sıkıştırmasına karşılık, körfezden gelecek ABD savaş malzemesinin yolunu garanti altına almak istemiştir. Ayrıca Mihver devlet ajanlarının, bölgedeki halkın kışkırtmasından çekindiğinden onların gönlünü hoş tutmak için elinden geleni yapmıştır.²⁸² Bu nedenle Sovyetler kurulduğundan beri Çarlık dönemine nispeten uzaklaştığı Kürtlerle de yakınlaşmaları başlamıştır.

²⁷⁹ Yıldırım, **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, s. 125.

²⁸⁰ A.e., s. 113.

²⁸¹ A.e., s. 120.

²⁸² M. Sıraç Bilgin, **Barzani**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1992, s.65.

Sovyetlerin İran'ı işgal hareketi başladığında, Sovyetler Kürt bölgelerinde çikolata dağıtmış ve üzerlerinde “Korkmayın, biz arkadaşız” yazan Kürtçe yazılar vardır. Bu yazılı kağıtlar uçaklardan atılmıştır.²⁸³

Sovyetler Birliği, İran'a askeri birliklerini yerleştirdikten sonra kendi topraklarında yaşayan bazı Kürtleri, Sovyet işgal bölgesine yerleştirme kararı almıştır. Bu iş için, Sovyet ordusu içerisinde bulunan rütbeli subaylardan faydalanılmıştır. Bu rütbeli subaylar, Sovyet Kürt bölgelerine gelerek, İran'da Sovyet destekli otonom bir Kürt bölgesi oluşturulacağını ve bu otonom bölgede Sovyetlerin güvenebileceği kişiler olması gerektiğini belirterek, nüfuzlu Kürtleri bölgeye götürmüşlerdir. Bölgeye giden Kürtlerin, geride kalan ailelerinin geçimini Sovyet Devleti karşılamıştır.²⁸⁴

İran Azerbaycanı'nda bulunan Sovyet orduları yönetimindeki bölge, çoğunluk olarak Kürtlerden oluşmaktaydı. İran'ın İngiliz-Rus işgalinden sonra 15 Ekim 1941 tarihinde birçok Kürt aşireti Muhammet Reşit liderliğinde Tahran hükümetine karşı isyan hareketine geçmişlerdi. Bu isyanda yüksek rütbeli bir İran generali öldürüldü ve İran Azerbaycanı valisi isyancılar tarafından esir edildi. İşgal sebebiyle dağılan İran ordusu, bu isyana gerekli tepkiyi gösteremedi. İsyana Urmiye'ye doğru yayıldı.²⁸⁵

İran'da bu dönemde gerçekleşen Kürt isyanında her ne kadar Rıza Şah'ın şiddetine karşı bir reaksiyon olarak görülse de burada iki noktayı gözden kaçırmamak lazım. Biri, isyanın her sahada Ruslar tarafından tertip ve tahrik hatta yönetiliyor olması, diğeri de -bazı görüşlere göre- Rus işgaline geçen sahada süratle bolşevikleştirme faaliyetlerine girişilmiş olmasıdır. 17 Mayıs 1942 yılında Bükreş'te yayınlanan Universal gazetesine göre, İran'da olan Kürt isyanının sebebi, Sovyetlerin bolşevikleştirme politikalarından kaynaklanmaktadır.²⁸⁶

Ruslar, İran Azerbaycanı'nı geniş bir şekilde işgal edince, ilk iş olarak buralardaki İran yönetimini felce uğratmak amacıyla bölgedeki bazı Kürt aşiretlerini

²⁸³ Carol Prunhuber, **Kürdistan'ı Düşlerken, Kürt Rahman'ın Tutkusu ve Ölümü**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2009, s. 184.

²⁸⁴ Hejare Şamil, **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2007, s. 14.

²⁸⁵ Yıldırım, **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, s. 114.

²⁸⁶ A.e., s. 116.

İran hükümeti aleyhine ayaklandılar. İran hükümetiyse mevcut şartlarında bu isyanlara engel olamamıştır. 1936 istatistiklerine göre nüfusunun %15'ini teşkil eden Kürtler, İran'ın bu durumundan istifade ederken, onları isyana teşvik eden, gizliden gizliye destek olup yardım eden Sovyetlerdi.²⁸⁷

İran Azerbaycanı'ndaki Kürtlerin bir kısmı Rusların, Kürtlere karşı uyguladığı müsamahalı davranışın farkındaydı. Bu sebeple bu toprakları işgal eden Rusların ufak bir işareti ile Kürtler, İran aleyhine silaha sarıldılar. Rusların emellerine bilerek veya bilmeyerek, isteyerek veya istemeyerek alet olmuşlardır.²⁸⁸

3 Nisan 1942 yılında Alman radyosunda saat 09:00 yayınında, Yakınoğu'da Rusların giriştikleri bolşevikleştirmeye İran Azerbaycan'ında bir Kürt Cumhuriyeti kurulduğu belirtilmiştir. 5-6 Nisan 1942 tarihinde Alman radyosunda Türkçe yapılan yayındaysa;

“Yetkili bir makamdan alınan habere göre; Sovyetler bütün İran'ı işgal etmektedir. Sovyetler İran'daki Kürtleri ayaklandırmışlardır. Maksatları Sovyetlere bağlı bir İran Kürdistanı kurmaktır. Bunun için şimdiden Şam'da, Beyrut'ta, Bağdat'ta komiteler kurmuşlardır.”²⁸⁹

denilmektedir. 1941 Ağustos'unda Sovyet ordularının İran Kürt bölgelerini işgal etme planı, Alman kaynaklara göre bu bölgede bir Kürt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluşturmak istemesidir.²⁹⁰

İran işgalinden sonra Sovyetler Birliği bölge ve İran politikasında değişikliğe gitmiştir. 1942'de Sovyet yönetimindeki İran'da yapılacak olan seçimde Sovyet yanlısı Hezbe-e Tudeh-ye İran Partisinin (İran Emekçiler Partisi) iyi bir sonuç alacağını düşünen Sovyetler, meclise 8 üye sokarak umduğunu bulamamıştır. Bu olay

²⁸⁷ A.e., s. 120-121.

²⁸⁸ A.e., s. 123-124.

²⁸⁹ A.e., s. 118.

²⁹⁰ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 163.

1940'lı yılların ortasında kurulacak olan Azerbaycan Demokrat Partisi'ne giden yolu daha önemli hale getirmiştir. Çünkü bu partinin egemen olacağı bir Azerbaycan, İran merkez yönetimini pro-Sovyetik olmaya zorlayabilirdi. Özellikle bölgedeki Kürtleri, Sovyet tarafına çekmek bölgenin sovyetizasyonu için çok önemliydi. Sovyetlerin İran Kürtleri politikasını şekillendiren, dönemin Azerbaycan SSC lideri Bakırof'tu. Fakat Kürtlerin, Azerilere olan milli ve mezhepsel duruşları, Sovyetlerin Kürtleri Azerilere yakınlaştırmasını engelliyordu. Bilhassa Azerilere komşu olan Şıkakan, Celali ve Herki aşiretleri durmadan Azeri köylerine saldırıyorlardı. Sovyetler Birliği işgal sonuna doğru, bölgede yaşananlar sonucunda Kürtleri olduğu gibi kabullenme eğilimi göstermişlerdir.²⁹¹

Kızıl Ordu subayları ve siyasi komiserleri Kürtlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışıyorlardı. Bunun için Celaliler, Herkiler ve Şıkakilerle iyi ilişkiler kuran Sovyet görevlileri, bu aşiretlerden Kızıl Ordu için buğday alıyorlardı. Ayrıca Kızıl Ordu için at satın almakla görevli Abdullahof'un, Kürtler ile Sovyet subayları arasında bağ kurmak gibi görevleri de vardı.²⁹² Bölgedeki Sovyet görevlileri, Kürtlerle iyi iletişim kurabilmek için her yolu deniyorlardı.

İran'ın küçük bir bölümü olan Mahabad ve çevresi ne İngilizlerin ne de Sovyetlerindi. Kürtler bu yörede, diğer yörelere göre daha bağımsız hareket edebiliyorlardı. Fakat bu bölgedeki Kürtlerde çok seslilik hâkimdi. Şehir okullarında okuyanların aşiret ilişkisi çözülmüş aydınların çoğu bölgede etkin olan Sovyet taraftarıydı. Sovyet etkisine girenler sol görüşleri kabullenmiş ve 1942 yılında kurulan Je-Kaf (Komela) Kürt örgütünün içinde yer almışlardır. Kürtlerin sol görüş kesimi Sovyet yardımı ve iradesinin amaçlarını gerçekleştireceğine inanıyorlardı. Je-Kaf'ın etkisi Kuzey İran ile kalmayıp, Batı Kürdistan'a kadar ilerlemişti.²⁹³

İran Kuzey Kürt bölgesinde, Sovyetler ticari yönden Kürtlerle ilişki kurması amacıyla Abdullahof ve Hacıyof adındaki kişilere görev vermişti. Bu kişiler Je-Kaf örgütü ile ilişki kurmasından sonra bunun sürdürülmesi amacıyla Kürt irtibat

²⁹¹ Bilgin, **Barzani**, s.66.

²⁹² William Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, İstanbul, Koral Yayınları, 1976, s. 66.

²⁹³ Bilgin, **Barzani**, s.69.

subaylarının tayin edilmesi kararını aldılar. Sovyetler Birliği ayrıca direkt ziyaretlerle aşiretlerin eğilimlerini ölçmeye de çalışıyordu. Yapılan bu çalışmaların sonucunda, Kürtlerde, ne yaparsa Sovyetler yapar, algısı oluşmuştu. Fakat bazı Kürt aydınları -ki sonrasında kurulacak Kürt hükümetinde görevli kişiler- dengeli bir siyaset gütmek için halka çağrı yapmaya başlamıştır. Kuzey Kürt bölgesinde bunlar olurken, güney İran'da Kürtler üzerinde İngilizlerin nüfuzu belirginleşiyordu. Güneydekiler Mahabad'da olanlarla hiç ilgilenmiyor, ayrıca Sovyet etkisinden ürküyorlardı.²⁹⁴

Sovyet siyasi komiserleri Kürt bölgelerindeki nüfuzlarını pekiştirmek amacıyla, geçmiş dönemlerde yaptıkları politikalar sonucunda Hristiyanlığın koruyucusu rolünü ve Ayrıca Çarlık Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptıklarını Kürtlerin hafızasından silmesi gerekmektedir. Fakat zaman ve Rusya'nın yönetim sistemi değişmişti²⁹⁵ Kürtler de bunun farkındaydı.

Sovyetler Birliği'nin bölge halkına iyi davranması bazı Kürtleri cesaretlendirmiş ve Sovyetler ile olan ilişkilerinde güven ortamı oluşturmuştur. Bu güveni pekiştirmek için 1941 yılının sonlarında 30 kadar Kürt ileri geleni Sovyetler Birliği'ne çağırılmıştır. Bu heyette ileride Mahabad'ın başkanı olacak olan Kadı Muhammed, Başbakanı olacak Hacı Baba Şeyh, Çarlık döneminde Ruslarla iyi ilişkileri olan Seyyid Taha'nın oğlu Seyyid Muhammed Sıddık da vardır. Kürt heyeti Sovyet Azerbaycanı'nın Bakü şehrinde karşılanmış, Azeri-Kürt kardeşliği öne çıkarılarak bölgedeki sanayi, tarım ve kültür kurumları gezdirilmiştir.²⁹⁶

Emperyalizm çağında Avrupa devletlerinin, zengin hammadde kaynaklarına sahip bu bölgede ekonomik ve politik hegemonya amacıyla yaptıkları savaşları yoğunlaştırmaları üzerine, Rusya da Yakındoğu için uyguladığı dış politikada değişiklikler yaptı. 1900'lü yıllarda Kürtlerin yoğun bir şekilde yaşadığı şehir olan Mahabad (İran sınırları içerisinde), Rus mallarının satıldığı ticaret merkezi durumuna gelmiş ve yöre Kürtleri Rusya ile sistemli ilişkiler kurmuştu.

²⁹⁴ A.e., s.72.

²⁹⁵ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 49-50.

²⁹⁶ Bilgin, **Barzani**, s.65.

Sovyet işgal yönetimi Mahabad'daki her gelişmeyi takip ediyordu. Sovyetler Je-Kaf'ın yaptığı çalışmalarla, o bölgeye bir vali tayin etmeye karar verdiler. Bakü ziyaretine de katılan Qaraneyi Axa rais el Aşairi'yi bölgeye emir sıfatıyla tayin ettiler. Sovyet yanlısı bir Azeri olan Aşari, Kürtler arasında bir yankı bulmaması bir yana, büyük bir tepkiye yol açmıştı. Sonrasında İran'ın büyük Kürt aşiretlerinde Şıkakan aşiretinden, Büyük Şeyh ünvanlı Ömer Han Şerifi denediler. Bu kişinin de var olan Azeri düşmanlığı Sovyetlerin yararına olmadığından vazgeçildi. Üçüncü kişi olarak, Kürt aşiretlerinden Dehborki aşireti lideri Asad Dehborki'yi emir tayin ettiler. Bu şahsında İran hükümeti ile çok yakın ilişkiler içinde olması nedeniyle, Sovyetler Dehborki'yi bölge Kürtlerine kabul ettirememiştir. Bu durumda Sovyetlerin tek seçeneği kalıyordu; Je-Kaf'ın da saygı duyduğu Kadı Muhammed.²⁹⁷

Kürt aşiretlerinin liderlerinin ilk Sovyetler ziyaretinden bu yana, Sovyetler Birliği'nin İran Kürt bölgeleri konusundaki politikalarında, Kürtlerin lehine değişme meydana gelmiştir. 1945 yılında Sovyetler artık Nazilere karşı zafer kazanmış bir devletti ve kartları daha güçlüydü ve savaşın oluşturduğu istikrarsızlıktan olabildiğince kazanç elde etmek istiyordu. İşte bu amaçla organize edilen ikinci ziyarette Sovyet yanlısı bir Kürt hareketi ile bölgede Kürtlerin isteklerinin sağlanacağı, Kürt heyetine bildirilmişti.²⁹⁸

Kürtleri kendi yanına çekme konusunda faaliyetlerini sıklaştıran Sovyet işgal yönetimi, Kürtleri daha fazla umutlandırmak ve Azerilerle iş birliğine teşvik etmek için Bakü'ye bir Kürt heyeti daha davet edildi. Heyeti oluşturma görevi Kadı Muhammed'e verilmişti fakat kişi seçiminde Sovyetler müdahale edecekti. Heyet oluşturulup, Bakü'ye giden Kürt heyeti Bakırof'a bağımsız yaşama arzularını dile getirdiler. Bakırof ise, Kürtleri Azerbaycan'a bağlama niyetindeydi. Kürtlerin isteklerine tam olarak evet demeyen Bakırof, Sovyetlerin Kürtlerin özgürlüğü konusunda mutlaka yardımcı olacağı sözünü verdi. Kadı Muhammed ise, yardıma muhtaç Kürt halkının kendisine uzanan eli sevinçle karşılayıp, sıkacağını belirtmiştir. Bakırof, Kürtlerin ihtiyaçlarını tespit etti. Onlara kendilerini savunacakları tank, top,

²⁹⁷ Archie Roosevelt, Jr., 'The Kurdish Republic of Mahabad' **Middle East Journal**, Cilt I., Sayı III.,1947, 247-269, s.252-253.

²⁹⁸ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 108-109.

makinalı tüfek ve savaş araçları gönderileceği vaat edildi. Öğrenci kontenjanı verilmesi ve matbaa makinası gönderilmesi kararlaştırıldı.²⁹⁹

İranlıların hiddetinden çekinen, geziye katılan Kürtler her ne kadar Sovyet makamlarının kendilerine muhtemelen ve arzulanan bağımsız bir Kürt devleti kurulmasından söz ettiklerini yalanlamış olsalar da büyük bir ihtimalle bu mealde konuşmalar cereyan etmiş ve Sovyetler kendilerine manevi destek ve dolayısıyla maddi destek vaat etmişlerdi. Eğer Ruslar, bu mesele üzerinde daha aleni faaliyet göstermedilerse buna sebep, İngiliz-Sovyet anlaşmasına göre, Sovyetlerin İran'ın iç işlerine resmen karışmayacağını taahhüt etmiş olmasından ileri geliyordu. Rusların Kürt misafirleri çoğunlukla doktrin yönünden güvenilecek kimseler olmayan aşiret reisleri ile toprak sahipleri idi ve Ruslar o zamanlar herhangi bir İran vilayeti üzerinde toprak iddiaları varmış gibi görünmek istemiyorlardı. Heyet iki hafta kadar sonra İran'a döndükleri zaman Rusların kendilerine yardım etmeye hazır olduklarına inanıyorlardı.³⁰⁰

1945'te Sovyetler Birliği Mahabad'da Kürdistan Sovyet Kültürel İlişkiler Cemiyeti'ni kurdu Cemiyet bir lokal açtı ve Je-Kaf'ın hizmetine sunuldu. Bu lokalle örgüt gizliliği terk etti. Açılışta Urmiye Sovyet temsilcisi ile dış propaganda (VOKS) temsilcisi de şeref misafiri olarak hazır bulunmuştur.³⁰¹ Açılan lokale karşı hediye olarak Kürtler de Sovyet askerlerine 10 sandık sigara göndermişlerdir.³⁰² Sovyetler Birliği yeni bir tavır belirliyordu ve Ağustos ayında Mihver Devletlerinin çökmesiyle, dünya haritasının yeniden belirlenmesi çalışmalarını hızlandırmıştı. İran da bu satrancın parçasıydı ve herkes kartlarını açmıştı.

1945 yılının Temmuz ayında Kürt operası Mahabad'da Sovyetler denetiminde gösterilmeye başladı. Ancak Sovyetler operanın içeriğine müdahale etmişlerdir. İran'ı yeren sözler yerine Nazileri yeren sözler konulması istenmiş ayrıca Sovyetler kendisinin, Kürtleri kurtaran devlet olarak lanse edilmesini istemişlerdir. Kürtlere

²⁹⁹ Bilgin, **Barzani**, s.74.

³⁰⁰ Arfa, **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, s.71

³⁰¹ Bilgin, **Barzani**, s.73-74.

³⁰² Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 142.

verilen mekân, daha çok bu operanın oynatılması ve Sovyet propagandasının yapılması içindir.³⁰³

1945 yılında Rusların Kürt meselesine karşı politikaları henüz kesin bir şekil almamıştı. Zaten bu konuda ihtilaflı görüşlerin olması da muhtemeldi. Genel politika yönünden bakılacak olursa Sovyet Hükümeti İran, Türkiye ve Irak Kürtlerinden müteşekkil bir Kürt devletinin kurulmasını istiyordu. Böyle bir devlet Rusya'ya dost, belki de bağlı olacaktı. Dolayısıyla Batı tesiri altında olduğu kabul edilen Irak ve Türkiye'nin, Komünist ve Sovyet aleyhtarı rejimleri hissedilir şekilde zayıflayacak ve Sovyetlerin Yakındoğu'ya sızma yolları açılacaktı. Diğer taraftan ise; Sovyet kuvvetleri tarafından işgal edilmemiş böyle önemli toprakları kaplayan bir devlet, Sovyet politikasıyla bağdaşmayan bağımsızlık emareleri gösterebilir ve hatta sonunda Batı tesir sahasına girebilirdi. Buna sebep Kürt bölgelerindeki siyasi kuvvetin büyük toprak sahipleri, reisler, dini liderler gibi muhafazakâr ve hatta gerici fikirli şahısların elinde olmasıydı. Bu insanlar Sovyetlerin niyetlerinden şüphelenebilirler ve Komünist fikirlerin yayılmasına düşmanlık gösterebilirlerdi.³⁰⁴

Irak'ta direniş Kürtlerin aleyhine gelişmesi ve kışın gelmesi üzerine, Barzani birliklerini İran sınırına çekmiştir. Bu sırada Je-Kaf örgütü ile Sovyet yetkilileri, Barzani'nin durumu için görüş alışverişinde bulunuyordu. Her iki tarafta savaşabilen bu gücün korunabilmesi için Barzani'nin İran'a nakledilmesi konusunda hemfikir oldular.³⁰⁵

11 Ekim 1945 yılında yürüyüşe başlayan Barzaniler, Sovyet işgal yönetimi bölgesine geldiler. Barzani bir kısım Sovyet komutanı ve Je-Kafçılarla görüşerek maiyetindeki dokuz bin sivil, bin iki yüz silahlı insanı bölgeye yerleştirdi. İşgal komutanlığı, Barzani'nin Kadı Muhammed'in yanında yer almasını tavsiye etti. Barzani'nin de gelmesiyle bölgedeki silahlı güçlerin sayısı üç bini buldu. Barzani, Kadı Muhammed'e gelerek emrinde olduğunu belirtmiştir.³⁰⁶

³⁰³ A.e., s. 101.

³⁰⁴ Arfa, **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, s.72

³⁰⁵ Mesud Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, İstanbul, Doz Yayınları, 2006, s. 131.

³⁰⁶ Bilgin, **Barzani**, s.75-76.

Barzani ve yanındakiler İran'a geldiğinde Sovyet yetkilileri, Barzani'nin bir süre gözden uzak bir yerde saklanmasını istediler. Çünkü İngiliz ve Irak hükümeti Barzani'nin geri verilmesi konusunda Sovyetlere yoğun baskı uyguluyorlardı.³⁰⁷

Sovyetler, Yakındoğu'da aktif olan Kürt liderlerinin genel olarak İngiliz yanlısı olabileceğini düşünmüştür. Bunun en büyük nedeni o tarihlerde bölgede İngilizlerin uzun süren siyasi hâkimiyetidir. İşte bu nedenle Sovyetler ve bazı öncü Kürt çevreleri ister Barzanilerin giriştiği bir harekete ister Hevi örgütünü, isterse Hame Reşid Han tarafında yapılan girişimlere hep bir İngiliz parmağı olduğu kanısındaydılar. Bu sebeple Sovyetler başta Barzanilerin İngiliz aktörü olduğu düşünmekteydi. Fakat daha sonraları bu kanı değişecek, Barzaniler Sovyetlerin güvenini kazanacaktır.³⁰⁸

Stalin, Lenin'in yolundan giderek Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde sözde Moğolistan deneyini tekrarlamak istedi. Bunun için Moğolistan'da Lenin'in yaptığı gibi, Kürtlere demokrat parti kurmalarını teklif etti. Böylece Sovyet destekli Kürt hareketi daha fazla kitleselleşecekti. Kürtlerde Sovyetlere olan güven fazla olduğundan, bu teklifi hemen gerçekleştirdiler. 25 Ağustos 1945'te Kürdistan Demokrat Parti, Je-Kafçıların da katılımıyla, kalabalık bir kitle tarafından kuruldu. Kuruluş bildirisini 105 kişi imzalamıştır. Partinin kurulmasından sonra Je-Kaf dağıldı. Öte yandan bazı Kürt liderleri, partinin pro-komünistliğinden kaygılıydı. Sovyetlerinde Kürtler arasında etkinliğini arttırması bunu ispatlar nitelikteydi. Bu durum Kadı Muhammed'in etkisini azalttı, fakat Irak ihtilalcileri Barzanilerin Kadı Muhammed'e desteği tamdı ve bu destekle 12 Aralık 1945'te Kürtler özerkliklerini ilan ettiler.³⁰⁹

17 Aralık'ta Mahabad'da İran bayrağı indirildi ve yeni Kürt bayrağı armalarıyla birlikte Mahabad, Ushnu ve Maqadeh'deki hükümet binalarına çekildi. İran ordusunda askeri hizmet görmüş olan herkes seferber edilerek Rus silahları ve üniformaları ile donatıldılar. Bu bölgelerden toplanan üç yüz kişi, eski Irak subayları tarafından idare edilen bin iki yüz kişilik muntazaman ve kuvvetli Mahabad ordusunun

³⁰⁷ Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, s. 175.

³⁰⁸ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 136.

³⁰⁹ Bilgin, **Barzani**, s.77.

nüvesinin teşkil ediyorlardı. Fakat askeri yönetim oldukça karışıktı. Askerler İran askeri eğitimi almış, subaylarsa Irak-İngiliz askeri eğitimine göre yetişmişlerdi. Bu arada Ruslar da onlar Ruslaştırmak için, Rus askeri talimatları Kürtçeye tercüme ettiriyorlardı.³¹⁰

Kurulan Kürdistan Demokrat Partisi ile birlikte, Kürt hareketi artık daha örgütlü ve canlı bir nitelik kazanmıştı. Bu gelişmeler Sovyetlerin ışığı altında ve Sovyet liderlerinin öğütleri üzerine gelişme gösteriyordu. Kadı Muhammed de Sovyet öğretilerinin Kürt halkının nihai zafere ulaştıracağına güveni tamdı.³¹¹

Sovyetler bu esnada, İran Azerbaycanı'nın İran'dan ayrılmasını ve Azerbaycan SSC ile birleşmesini hızlandırmak istiyorlardı. Batı tipi bir demokrasiye meyleden Kürtlerinse, İran Azerbaycanı'na bağlı ve daha sonra Sovyetlere bağlı bir devlet olmalarından yanaydılar. Bu sebeple Sovyetler, Kadı Muhammed'i ve bir grup Kürt lideri tekrar Tebriz'e topladılar. Müzakereler Azerbaycan SSC Eğitim Bakanı Mirza İbrahimov başkanlığında gerçekleştirildi. Sovyetlerin düşüncesi, Irak ve Türkiye Kürt bölgeleri kendilerine katılınca kadar, İran Kürtlerinin, İran Azerbaycan Cumhuriyeti içerisinde bir muhtariyet olarak kalmalarından yanaydı. Kürtlerse muhtariyet olacaksa bunun İran Azerbaycan'ından yana değil, İran devletinden yana bir muhtariyet olmasını talep ettiler. Sovyetlerin bu teklifi kabulü söz konusu bile değildi. Bu sebeple bağımsızlığı kabul etti.³¹² Bu ziyaret sırasında Kadı Muhammed'e siyah renkli özel bir araba hediye edilmiştir. Ayrıca daha sonra Sovyetler Kürtlere, Sovyet yapısı 10 kamyon, eski Amerikan yapısı 10 kamyon ve 10 tane de cip yardım niyetiyle gönderildi.³¹³

Sovyetlerin gönderdiği matbaa makinesi ve radyo vericisini faaliyete geçiren KDP, birçok yayın yaparak ihtilal hareketini hızlandırdı. Halkın da destek verdiğini gören Kürtler, 22 Ocak 1946'da Mahabad aşiret liderleri, KDP yöneticileri ve üç Sovyet subayının da bulunduğu halka açık bir toplantı gerçekleştirildi. Bu brifingde Mahabad Kürt Cumhuriyeti ilan edildi ve bayrakları göndere çekilmiştir. Daha sonra

³¹⁰ Arfa, **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, s.86

³¹¹ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 145.

³¹² Arfa, **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, s.88.

³¹³ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 182-186.

30 üyeli bir parlamento, 13 üyeli bakanlar kurulu oluşturularak 11 Şubat 1946'da Kadı Muhammed Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin başkanı olarak yemin etti.³¹⁴

Kadı Muhammed'in cumhuriyeti ilan konuşması 15 dakikadan fazla sürmemiştir. Konuşmasında Sovyetler Birliği'nin, Kürtlere sağladığı maddi ve manevi destekten dolayı teşekkür ederek, yeni bağımsızlıklarını gerçekleştirmiş olan Azerbaycan'ı kutlamıştır. Sovyetlerin istediği gibi, Azerilerle Kürtlerin birbirlerini destekleyeceklerine de değinmiştir. Kadı Muhammed konuşmasını bitirdikten sonra üzerindeki cübbesini çıkarmış ve cübbenin altına giydiği Sovyet askeri üniformasıyla mitinge devam etmiştir.³¹⁵

Şunu da belirtmek gerekir ki, Sovyetlerin diğer ülkelerde yaptığı gibi Mahabad'da sosyalist bir devrim yoktu. Marksist kavramlar, gizli polis örgütü, Sovyet sistemi ile eğitilmiş siyasi kadrolar da yoktu fakat ciddi bir nüfuz etkisi vardı. Ancak bu nüfuzun derecesi, Kürt liderlerinin yaptıkları hesaba bağlıydı. Kürt liderleri, Sovyet isteklerini olumlu karşılamadıkça ve Sovyet görevlilerinin öğütlerine uymadıkları takdirde başarısız olacaklarına inançları tamdı. İki tarafın işbirliği kendi istekleri ile karşılanıyordu. Örneği matbaa makinası Kürtlere geldiğinde, bu makineden basılan her yayında Sovyet savaş gücü övülüyor ve resmi dairelerde, evlerde Stalin'in resimleri asılıyordu.³¹⁶

Kürdistan Demokrat Partisi yetkililerinin konuşmalarında ve parti tarafından yürütülen propagandalarda ilerici sloganlar ve Sovyetler Birliği'ne övgüler yer almakla birlikte, sosyalizme yöneliş, toprakların yeniden dağıtılması, köylülerle toprak ağalarının eşit olması gibi Sovyet eksenli konular gündeme gelmiyordu. Bu rağmen Mahabad'da her yerde Stalin'in resimleri, Kadı Muhammed'in kadar vardı. Birçok aşiret lideri Sovyetleri açıkça övmekten geri durmuyordu.³¹⁷

Cumhuriyet kurulduktan sonra Savunma Bakanı Seyfi Kadı, cumhuriyetin geleceği için kalıcı orduyu inşa işine girişti. Sovyetler de söz verdiği silahlardan hafif

³¹⁴ Bilgin, **Barzani**, s.78.

³¹⁵ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 154.

³¹⁶ A.e., s. 157-158.

³¹⁷ A.e., s. 238-241.

olanlarını iki parti halinde Mahabad'a gönderdi. Birinci parti 1200 parçadan oluşan makinalı tüfek ile tabancadan oluşuyordu ve 1945 yılının güz mevsiminde teslim edilmişti. Aynı türden 6000 silah ise Şubat 1946'da büyük bir gizlilik içerisinde cumhuriyet yetkililerine teslim edildi. Yeni ordu bu silahlarla donatıldı.³¹⁸ Sovyetler gönderemediği ağır savaş malzemeleri yerine zırh deliciler ve fitilli gaz lambaları göndermiştir. Bu Sovyet silahları Kürt ordusu tam olarak kuruluncaya kadar Mahabad Tütün Tekel Dairesi depolarında saklanmıştır.³¹⁹

Silah gönderiminden bir ay sonra Sovyetler, Mahabad'a Kürt ulusal marşını ve diğer askeri marşları çalmak üzere kurulan bando takımı için askeri müzik aletleri göndermiştir.³²⁰

Mahabad Kürtlerinin en temel ekonomik gelir kaynağı tütündü. Cumhuriyetin ilanından sonra İran'ın bölgeye ambargo uygulama sonucunda, Kürtlerin tüm tütününü Sovyetler almıştır. Sovyetler 800.000 dolar tutarındaki malın bir kısmını İran parasıyla bir kısmını ise şeker, pamuklu kumaş, şişe, porselen eşya, kap kakak gibi Sovyet yapısı eşya ile ödemiştir.³²¹

Sovyetler Birliği, İran Azerbaycanı'nda bir cumhuriyetin kurulmasını desteklediği gibi Kürt cumhuriyetinin kurulmasına da destek verdi. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere bu desteği, İran'da bulunma anlaşmalarının bozulması olarak değerlendirdiler. Bunun üzerine Sovyetlerin İran'dan çekilmesi için baskı uyguladılar.³²²

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle, müttefik devletler ABD ve Sovyetler Birliği olarak ikiye bölündüler. Tahran – Yalta Postdam'daki seri konferanslarla dünya haritası yeniden şekilleniyordu. Konu İran'a gelince, Stalin elindeki kartlara güvence de yapılan anlaşmalar çerçevesinde, savaşın bitmesinden sonra 6 aylık süreçte İran'dan

³¹⁸ Bilgin, **Barzani**, s. 79.

³¹⁹ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 178-179.

³²⁰ A.e., s. 179.

³²¹ A.e., s. 206.

³²² Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, s. 193.

çekilme kararını onayladı. 4 Mart'ta İngiltere, 6 Mart'ta ABD, 6 Mayıs 1946'da Sovyetler Birliği İran'dan tamamen çekildi.³²³

Sovyetler bölgeden çekildikten sonra, Kadı Muhammed Kürt özerkliğini İran Devleti çerçevesinde meşru bir temele dayandırabilmek umudu ile Sovyetler Birliği'nin tavsiyesine uyarak 1946 yılının Ağustos ayı başlarında Tahran'a gitti. Tahran'a sağ salim gidip gelebilmesi için Kadı Muhammed'e güvenliği Sovyet büyükelçisi sağlamıştır. Kadı Muhammed iki kez başbakanla, bir kez de genelkurmay başkanı ile görüştü. Her görüşmede de Sovyet büyükelçiliği ile temas halindeydi. Başbakan Kıvamussaltana, dönem Azerbaycan'ı gibi bir statü önerdi, genel vali yönetiminde bir eyalet fakat çizdiği sınırlar içerisinde Azeriler vardı. Kadı Muhammed bu teklifi kabul etme niyetindeydi fakat Sovyetlerin olurlarını almak zorunda olduğunun farkındaydı. Sovyetler, bölgede bulunan Azerilerin varlığı ve Kürtlerin Azerilere kötü davranması nedeniyle fikre sıcak bakmadı. Bunun kabulünün Sovyetler Birliği'ne ihanet olacağını belirtti. Kadı Muhammed'de zayıf olan cumhuriyetinin belki de tek dostu olan Sovyetleri kaybetmeyi göze alamadı. Kıvamussaltana ise, bu sonucu tahmin ettiğinden bu öneriyi yapmıştı.³²⁴ Bu suretle Mahabad'ın sonu başlamış oldu.

İran'ın yeni hükümeti Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin topraklarını tekrar kazanmak için harekete geçti. Yapılan anlaşmalar, İran Azerbaycanı'nın İran tarafından geri alınması, Kürtleri de telaşlandırdı. Başkan Kadı Muhammed'in manevra alanı daralmıştı. Kürtler arasında da bölünmeler baş göstermiş, Cumhuriyeti savunacak bir Barzaniler kalmıştı. Kadı Muhammed, Kürt aşiretlerini dolaşarak, eğer savaşılırsa Sovyetlerin ağır silah yardımı göndereceğini belirtse de aşiret liderleri buna yanaşmadı. Özellikle bölgenin geçim kaynağı olan tütünün İran pazarında satılamaması, ekonomik güçlüğü getirdi. Aşiretlerin de desteğini çekmesi üzerine yalnız kalan Mahabad Kürt Cumhuriyeti hükümet üyelerinin bir kısmı Sovyetler Birliği'ne sığındı. Kadı Muhammed ve cumhuriyete gönül veren kişiler, yerlerinde kaldılar. Kadı Muhammed, Barzani'ye Mahabad bayrağını teslim ederek, Kürt mücadelesini devam ettirmesi için bölgeden ayrılmasını istedi. Barzani, Mahabad'ı

³²³ Bilgin, **Barzani**, s. 81-82.

³²⁴ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 244-245.

terk ettikten sonra 17 Aralık 1946'da İran ordusu Mahabad'a girerek cumhuriyete son verdi.³²⁵

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılacağı belli olunca, Kürtler direnişi gereksiz gördüler. Kürdistan Demokrat Partisi savaşçılarından ve devlet memurlarından bir grup, Irak'a ya da Sovyetler Birliği'ne iltica etme olanakları aramaya başladı. Kadı Muhammed'e gidip, onun da onlarla gelmesini istediler.³²⁶ Sovyetler Birliği'ne Barzani ile birlikte gitmeye karar verenlerin sayısı 500-800 arasındaydı.³²⁷

İran hükümet askerleri, uygulamada herhangi bir direnişle karşılaşmadan Mahabad Cumhuriyeti taraftarlarını silahsızlandırmaya giriştiler. Merkezi hükümet, Kürtlere karşı saldırıya geçti. 15 dolayında Kürt kurşuna dizildi. Kadı Muhammed, kardeşi Sadr ve amcazadesi Kadı Seyfi askeri sahra mahkemesinin emriyle 30 Mart 1947 günü asılarak idam edildi.³²⁸

Barzani, Sovyetlerin iltica edeceği zaman Stalin'e mektup yazmıştır. Mektup şöyledir;

“Sovyetler Birliği İçişler Bakanı Yardımcısı Sovyetler Birliği Generali Yoldaş J.V Stalin için

1) Bildiğiniz gibi biz Irak'ta Kürtlerin kurtuluşu için Irak devletine karşı ayaklandık. Bu ayaklanmadan sonra 1945 yılında İran'a geçtik. İran'da bulunan Sovyet Ordusuna sığındık. Biz İran'dan kurtulmak isteyen Azerbaycan ve Kürt devrimci hareketlerine katıldık.

2) 10 Aralık 1946 yılında İran demokratik güçleri kendi ülkelerindeki gericiilerin baskısı altında teslim oldular. Fakat, biz direnişe devam ettik ve diğer

³²⁵ Bilgin, **Barzani**, s. 88-90.

³²⁶ Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s. 260.

³²⁷ A.e., s. 289.

³²⁸ Celil, **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, s. 227.

halklarda bizimle birlikte direnişe katıldılar. Eğer Kürt ağa ve beyleri Irak devletine yardım etmemiş olsaydılar, İran'a geçmez ve mücadelemize devam edecektik.

3) Bu arada Türk ve Irak gericilerinin ittifakı karşısında tasfiye tehlikesiyle karşı karşıya kaldık. Bizim fazla gücümüz yoktu. Fakat, buna rağmen gericilerin baskılarına karşı koyduk ve kendilerine büyük zararlar verdik. Biz devrimci ruhumuz sayesinde başarılı olduk ve güçlerimizi koruduk. Bizim amacımız Irak Kürdistan'ıydı. Fakat, bazı gericici ve kirli güçlerin müdahalesi vardı. Biz Irak'ta Irak gericilerine yardım eden Türk ordusunu gördük. Bu da bizim güçlerimizi daha sonraki mücadeleye saklamak amacıyla, belli bir dönem mücadeleye ara vermeye neden oldu.

4) İran ordusunun kuşatmasını yararak, Türkiye topraklarına ve oradan Sovyet sınırına vardık. Biz mecburiyet karşısında Sovyetler Birliği'nin sınırına geldik. 20 gün yürüyüşten sonra Aras nehrine vardık. Bu 20 gün boyunca İran'ın amacı bizleri imha etmektir. Fakat, çok sert ve kanlı bir savaştan sonra Sovyet sınırına vardık.

5) Şu an 500 Barzani devrimcisi Sovyet sınırında bulunuyor. Bunların içinde yaralı ve sakatlar çoktur. Bizim demokrasi isteyen tüm dünya halkları gibi özgürlüğe ihtiyacımız var. Biz Stalin yoldaşın yardımını bekliyoruz. Sovyetler Birliği en demokratik işçi ve emekçi devleti olduğundan dolayı biz Sovyet topraklarına geldik. İçine düştüğümüz ortamdan kurtulmamız için lütfen bize yardım ediniz!

Yaşasın Yoldaş Stalin ve Tüm Sovyetler Birliği Halkları!

Irak Kürdistan Devrimci ve Demokrat Hareketinin Önderi

Kürdistan Demokrat Partisi Başkanı

Mustafa Barzani, 18 Haziran 1947³²⁹

İkinci Dünya Savaşı sonunda Kürtler için Mahabad'da bir başlangıç yapılmış olsa da bu bir rüyadan ibaret kaldı. İran tarafından yıkılan Kürt devleti sırasında Sovyet

³²⁹ Aso Zagrosi, "General Mustafa Barzani'den Stalin'e Mektuplar ve Kısa Bir Uyarı", (Çevrimiçi) <http://www.nerinaazad.net/news/opinions/bashur/general-mustafa-barzaniden-staline-mektuplar-ve-kisa-bir-uyari> , 31.10.2016.

Rusya'ya kaçan yıkılan devlet yöneticilerinden Molla Mustafa Barzani ilerleyen süreçte Kürt hareketinde Rusya yanlısı olarak aktif rol oynayacaktı.

Belki de Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni oluşturma fikri Sovyetlerin İran politikasının bir parçasıydı. Bu da kuvvetlerinin İran'da kalmasını sağlayacak bir taktikti. Nitekim 1947-1948'de İran'da gerçekleşen olaylar da bunun böyle olduğunu ortaya çıkardı.³³⁰

2.2.3. Sovyet Rusya'nın Irak Kürtleri Politikası

Irak'ta bulunan Kürtler, Sovyetler Birliği'ne uzak olması ve normal bir ilişkileri olmamasına rağmen bazı münasebetlerle, Kürtler Bolşevik hareketinden ve devrimden haberdar olmuşlardır. Bu durum Kürtler için kurtuluş mücadelesi ateşine dökülmüş benzin gibiydi. Özellikle güney Kürt bölgelerindeki batıdan gelen misyonerlerin ve askeri yetkililerin, merkeze gönderdikleri raporda bunu görmek mümkündür. Özellikle Süleymaniye'de bulunan İngiliz siyasi komiseri Soane, bu akımın Kürtler üzerinde etkili olduğunu ve Kerkük bölgesinde çıkan gazetelerle Sovyet fikirlerinin hızla yayıldığını dile getirmiştir.³³¹

Kuzey Irak'ta İngiliz temsilcisi Süleymaniye sorumlusu Noel'in yerine Soane getirilince, Soane Kürt vilayetlerinde bazı değişiklikler yapmak istedi. Bu girişim de Kürtler arasında infiale yol açmıştır. Kürtlerin şiddetli itirazları, İngilizlerin kuvvet kullanmasına yol açınca, Şeyh Mahmud direnme kararı aldı ve tüm Kürt bölgelerine bildiriler gönderip birlik çağrısı yaptı. Ayrıca Lenin'e mektup yazarak yardım talep etmiştir.³³²

1923 yılının başında Mahmud Berzenci, Kürt otonomisine ilişkin sorunların görüşülmesi için temsilcilerini Bağdat'a gönderdi. Ancak İngiltere-Irak tarafı Kürtlerin isteklerini ölçsüz ve aşırı buldu. Bu cevapsa bölgedeki Kürt liderlerinde

³³⁰ Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, s. 190.

³³¹ Şakire X. Mıhoyan, **Irak'ta Kürt Sorunu: İki Dünya Savaşı Arasında**, İstanbul, Peri Yayınları, 1998. s. 32.

³³² Bilgin, **Barzani**, s.24.

memnuniyetsizliğe yol açarak İngiliz himayesinden vazgeçme kararını doğurmuştur. Mahmud Berzenci de Türkiye’de kurulan ayrılıkçı Kürt Azadi örgütünün de desteği ile Sovyet Rusya’dan yardım ve himaye talebinde bulunan bir mektubu Sovyet yetkililerine göndermiştir.³³³

Tebriz'deki Sovyet Konsolosu aracılığıyla 20 Ocak 1923'te gönderilen mektupta özellikle şunlar dile getiriliyordu;

“1917 yılında bütün dünya, gerçek özgürlüğün ve halkların, canı ve zorbaların boyunduruğundan kurtuluşunun sesini duyduğu zaman, yeryüzünün bütün ezilen halk ve ulusları bu sesi ateşli bir biçimde karşılamış, kendi talep ve umutlarını gerçekleştirmek amacıyla mücadeleye girişmiş ve Rus halkının iyiliği ve hayırseverliğine inanmışlardır. Bizlere ilişkin gerçeklere gelince gazetelerin çoğunun yazmış olduğu gibi, yabancı kanına susamış İngilizler, kadın, çocuk farkı gözetmeden, Kürt halkına ateşli silahlar ve bombalarla saldırmışlardır. Bu, 1919 yılında, bundan 4 yıl önce meydana gelmişti. Ne yazık ki, boyunduruk altında bulunan Kürt halkı, Süleymaniye’de meşru hak ve taleplerini elde etmek için girişimlerde bulunduğu, Kürtlerin bahtsızlığına, şanlı Sovyet Devleti’nin iç durumu, ülke dışında baskı altında bulunan ve ezilen halkların durumlarını takip etmeye müsaade etmemişti. Bu durum Allah’a çok şükür, kudret ve yüceliğini yitirmeyen güçlü Rus halkının iyilik ve dostça tavrını göstermesine kadar sürecek. Mazlum Kürt halkı şerefle şunu rica ediyor;

Güney Kürdistan’ın tüm halkı, tamamıyla şanlı Sovyet Devleti ile dostluktan yanadır. Bu dostluk için her türlü fedakarlıkta bulunmaya, onu maddi ve manevi olarak desteklemeye hazırdır. Bununla birlikte, bizler kendi tarafımızdan meşru haklarımızın resmen tanınmasını esas koşul olarak görüyoruz. Kendi tavrımızı dünya kamuoyuna göstermemiz, kuvvet ve prestijimizi arttırmamız, düşmanın kuvvetini zayıflatmamız için ülkemizin tüfek, makinalı silah, uçak, silah ve cephaneye ihtiyacı vardır. Bu konudaki ayrıntıları, sizlere şifâhen, süvari komutanı Albay Reşit Efendi ve şahsi sekreterim Arif Efendi bildireceklerdir.

³³³ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 222.

Binaenaleyh, Kürt halkının meşru ulusal haklarının gerçekleştirilmesinde, bizlere dostluk ve kardeşlik elinin - sizlerle dostluk, kardeşlik ve birliği bütün kalbimizle arzu etmekteyiz – gecikmeksizin uzatılacağı inancındayız.

Sizler ateşkes hakkında olduğu gibi, Güney Kürdistan'daki devrimimizin kimlere yönelmiş olduğu konusunda da bilgi sahibisiniz. Aynı şekilde komşu devletlerin bütün bunlara ilişkin tavırlarını da biliyorsunuz. Kuşkusuz, bugüne kadar bizimle, güvendiğimiz ve kendimize dayanak olarak gördüğümüz Sovyet Devleti arasında diplomatik ilişkiler kurulmamış olmasından ötürü, sizlere bütün girişimlerimize dair bilgi vermek mümkün değildir. Fakat bir şeyi söyleyebilirim; bütün Kürt halkı, Rusları Doğu'nun kurtarıcıları olarak görüyor ve bu nedenle, kendi kaderini onların kaderiyle birleştirmeye hazrı bulunuyor. Şu anda, kafamızı kurcalayan tek şey, bizlere gösterilmesi gereken destek sorunudur. Kürt halkı, ülkelerimiz arasında, bir an önce diplomatik ilişkilerin kurulmasını sabırsızlıkla bekliyor. Şayet, bu ilişkiler sağlanıp, aramızda umut ettiğim şekilde bir iş birliği sağlanırsa, o vakit halkımız kurtulacaktır. Eğer bu yüce görev yerine getirilirse, göstermiş olduğumuz bütün uğraş ve mücadelenin tarihe altın harflerle yazılacağını belirtmek gerekir.

Kürdistan Kralı Mahmud ³³⁴

1923 yılının ortalarında Berzenci, İran'da bulunurken Sovyet temsilcisine 10 Haziran 1923 tarihinde bir mektupla daha başvurmuştur.

“Biz Güney Kürdistan yurttaşları, Birinci Savaşın başlangıcından bu yana, ulusal haklarımızın verilmesini İngilizlerden defalarca talep ettik. Ancak İngiliz birlikleri ve uçakları ülkemizi yıkmaya, insanlarımızı öldürmeye devam ediyorlar ve kendi şikayetimizi ve hoşnutsuzluğumuzu dile getirmeye bile olanak vermiyorlar. İngiliz makamları kendi askeri birliklerinin yardımıyla Güney Kürdistan'ı Arabistan'a zorla ilhak etmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar. Kürdistan'ın işgalinden sonra İngilizler hiçbir yasayı tanımaz oldular. İngilizlerin yaptığı zulüm ve yıkımı

³³⁴ Mihoyan, **Irak'ta Kürt Sorunu: İki Dünya Savaşı Arasında**, s. 57-59.

bizzat görmelerini olanaklı kılmak amacıyla tarafsız bir heyetin gönderilmesini hümanizm adına istirham ederim.”³³⁵

Berzenci'nin Sovyet Hükümetinin adresine gönderilmiş üçüncü mektubu 27 Temmuz 1923 tarihinde göndermiştir. Mektupta şöyle denmektedir;

“İngilizlerin baskısı günden güne büyüyor. Bütün Kürdistan halkı bombalanmakta ve askeri birliklerin saldırısına uğramaktadır. Yaklaşık 200 aile düşman kuvvetlerin baskısıyla Süleymaniye'den göçe zorlanmıştır. Tutsak alınan onlarca insan Bağdat'a gönderilmiştir. Muazzam sayıda mülkiyet yağmalanmıştır. Böylece bütün ülke talan edilmiştir. Bu zulme karşı insancıl hakkaniyetinizi ve adalet istirham ediyorum.”³³⁶

1923 yılında İtalya'da Mussolini'nin iktidara gelişi ve 1917 Ekim Devrimi ile Dünya hızlı bir değişime doğru gitmekteydi. 1917 Ekim Devrimi'nin Kürtleri ilgilendiren yönü, komünistlerin ezilen milletler için kendi kaderini tayin hakkı ilkesine sınımsız sarılmalarıydı. Devrimin özellikle Kürtlerin yaşadığı bölgelerin sınırında olması, bazı Kürt liderleri için umuttu.³³⁷

Bütün bu başvurular bize, Iraklı Kürtler üzerindeki Sovyetler Birliği'nin imajını göstermektedir. Fakat Sovyetler de o dönemde olan ekonomik yetersizlikler ve Türkiye ile olan dostluğunun zedelenebileceği endişesiyle Kürt hareketinin bu çağrılarına yeterince cevap verememiştir.

Kürtler, Rusya'ya umutla yaklaşmış fakat Rusya'dan beklediği şekilde cevap alamamış olsa da yine de Kürtler için önemli olaylarda Rus parmağını görmek mümkündür. Örneğin; 1927'de İngiliz-Sovyet gerginliği döneminde Sovyetler Birliği, Kürt aşiretlerini, Irak'ta bulunan İngiliz hava kuvvetlerine karşı ayaklandırmış, 1927-

³³⁵ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 224.

³³⁶ A.e., s. 224.

³³⁷ Bilgin, **Barzani**, s.30.

1928 yıllarında Irak'taki Kürt isyanı, Sovyet istihbarat güçleri tarafından örgütlenmiştir.³³⁸

Kürtler 1936 yılında tüm Kürt bölgelerindeki Kürtler adına seslerini duyuracak bir örgüt kurmak istediler. 1941 yılına kadar bazı örgütler kurulmuş olsa da yeterince ses getirememiştir. O yıl, İngiliz ve Sovyetlerin İran'ı işgaliyle, daha önce kurulan örgüt, sağ ve sol kanatlara ayrıldı. Sağ kanat, İngilizleri desteklese de İngilizler tarafından bombalana kadar Kürt halkı da onları desteklemekteydi. Sol kanatsa, Sovyet ordusunun ve oradaki halkın desteği ile sosyalist iktidarla, isteklerine kavuşacakları ümidindeydiler. Sağ-sol çatışması alevlenince, Kürtler bir lider seçmeye karar verdiler ve bu lider Süleymaniye'de sürgün hayatı yaşayan Mustafa Barzani'den başkası değildi.³³⁹

Barzani, 1945 yılında Stalin'e kendisine İngilizlere karşı destek vermesi için bir mektup göndermiştir. Bu mektup aşağıdaki gibidir:

“Sovyetler Birliği Birinci Mareşali Başkan Stalin, Kızıl Ordu insanın eşitliği ve kurtuluşu için mücadeleyi ve özgürlüğü dünyaya sunduğu gün, eşitlik ve özgürlüğün ışınları Sovyet ülkesini aydınlatmaya başladı. Kürt halkı adına bu mektubu ve raporu Irak Kürtlerinin durumunun bazı yanlarını izah etmek için yazıyorum. Bu mektubu dikkate almanızı ve gerekenin en iyisini yapmanızı rica ediyorum.

Büyük Mareşalim!

Bildiğiniz gibi Kürtler diye bir halk vardır. Irak, İran, Türkiye ve Suriye arasına düşen kendi toprakları üzerinde yaşıyor. Bu halk çok eski zamanlardan beri kendi diline, kendine has psikolojisine ve millet olarak vardır. Daha önceki savaştan ardından müttefik güçler başarıya ulaştıktan sonra bu halk ezildi. Siyasi nedenlerden dolayı bu halk "Irak" Mezopotamya'sı, İran ve Türkiye arasında 3 parçaya bölündü. Kürtlerde tüm diğer halklar gibi sürekli olarak özgürlüğü için mücadele etti. Kürtler, hiçbir zaman Kürdistan'ın bağımsızlığına ve özgürlüğüne taraf olmayan İngiltere'nin

³³⁸ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 163.

³³⁹ Bilgin, **Barzani**, s.44-45.

baskıcı ve zorba siyasetinden dolayı başarıya ulaşmadılar. Şimdi savaş sona erdi. Sizin bütün halkların özgürlük hakkına olan vefanızı takip ederek Kürt halkı da diğer halklar gibi kendi özgürlükleri için mücadele etti.

Büyük Mareşalim!

Irak Kürtleri için İngiliz devletinin zorba ve baskıcı siyasetinin amacı Kürtleri yok etmek olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı biz Mezopotamya Kürtleri haklarımıza ulaşmak için zoru kullanma kararı aldık. Çünkü hedefe ulaşmak için tüm barışçıl çabalarımız boşa çıktı. Bundan dolayı Irak devletine karşı baş kaldırdık. Bu devlet İngilizlerin izniyle bizleri yok etmek istiyor. Bizde özgürlüğümüze kavuşmak ve insan olarak tanınmak için onurluca ölme kararı aldık. Şimdi savaş ortamında yaşıyoruz.

Başkan Mareşal!

Sizlere bu mektubu yazdığım şu an, Irak uçakları İngilizlerinde yardımıyla Kürdistan şehir ve köylerine bomba yağıyorlar. Zorba güçler, top ve ağır silahlarla tüfek dışında hiçbir silahları olmayan Kürt savaşçılarına karşı savaşıyorlar. Buna rağmen biz kurtardığımız bölgelerde özgürlüğü ve otonom yapımızı ilan ettik. Özgürlüğümüzü ve otonom yapımızı savunmak istiyoruz. Tüm imkanlarımızı bu amaç için seferber ettik.

Ezilen ve emekçi halkların Mareşali,

Tüm dünya ve özellikle Irak Kürtleri sizlerin halkların bağımsızlığı ve özgürlüğü için çok iş yaptığınızı biliyor. Gördüğümüz tüm şeylerde bu gerçekliğin işaretleridir. Bundan dolayı sizin kutsal dikkatinizi aşağıdaki istemlere çekmek istiyoruz:

- 1) Bize maddi ve silah yardımı yapılmalı,
- 2) Devrimimiz kutsal bir devrim olarak ilan edilmeli,
- 3) Biz sizin desteğiniz altında özgür bir cumhuriyet olmaya hazırız,
- 4) Dış siyaset kanalları için bize yardım edilmeli,
- 5) Biz sizlerle siyasi, ekonomik, kültürel, tarımsal ve askeri ilişkileri kurmaya hazırız,

Özgürlüğümüz için sizlerin yüksel çabalarınızı ve değerli öğütlerinizi bekliyoruz

Çok Yaşayın!

Sovyet halklarının asayişi ve daha iyi yaşamı için çok yaşayın!

Çok Yaşayın!

Kürt halkının asayişi ve daha iyi yaşamı için çok yaşayın!

Irak'ta ve İran'da Özgür Kürdistan için selam!

Irak'ta Kürt Halk Devriminin ve Kurtuluş Ordusunun Komutanı Yakınız

Mustafa Barzani 1 Ocak 1945"³⁴⁰

Irak hükümeti İngiliz güçleri ile doğrudan Kürt bölgelerine saldırma hazırlığı yaparken, Barzani Sovyetlerin tavrını öğrenmek için temsilcisini İran'a gönderdi. Barzan'a gelen Sovyet temsilcileri ile birkaç kez gerçekleşen görüşmelerden sonra anlaşma sağlandı ve Sovyetler Birliği her türlü saldırıya karşı Kürt direnişini desteklemeyi kabul etti. Bu arada Barzanilerin, İran'da bulunan Je-Kaf ile yoğun faaliyette bulunması konusunda karar alındı. Yardımların ulaşması için güzergâh belirlendi. Eğer Irak'taki direniş imkânsız hale gelirse Barzanilerin İran'a nakledilmesi kararlaştırıldı. ³⁴¹ Irak'taki ayaklanma başarısız olunca Barzaniler de İran'a doğru yola çıktı.

³⁴⁰ Aso Zagrosi, "General Barzani'den, Stalin'e Mektuplar -1", (Çevrimiçi) <http://www.anadoluisigi.org/misafir-yazarlar/general-barzaniden-staline-mektuplar-1> , 31.10.2016.

³⁴¹ Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, s. 115.

2.2.4 Sovyet Rusya'nın Suriye Kürtleri Politikası

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransız mandası altında bulunan Suriye'nin içerisinde Kürtler nüfusun %10'unu oluşturuyor. Ülkedeki en büyük ulusal azınlıktı. Genel olarak kuzey kesimde yer alan Kürtler, Suriye'nin büyük şehirlerinde de büyük aileler yer almaktaydı.³⁴²

Kürt hareketine katılan Suriye Kürtlerinin, diğer ülkelerdeki Kürtlerden önemli farklılıkları vardı. Suriye'de aşiret yaşantısının hakim olduğu yerler yoktu. Belki de bu yüzden Irak'ta Mahmud Berzenci, İran'da Simko Ağa, Türkiye'de Şeyh Sait gibi bir lider çıkaramadılar. Ancak Bedirhanların soyundan gelen aşiret desteğine sahip kişiler vardı. Bu kişiler de Fransız mandası Suriye içerisinde bir ayaklanmadan daha ziyade Fransızlarla iş birliği içerisinde olup Türkiye Kürtleri için ayrılıkçı politikalar üretmişlerdir.³⁴³

Suriye'deki Kürtlerin en önemli faaliyeti 1927'de amacı Türkiye karşıtı Kürt faaliyetlerini yönlendirmek olan Hoybun örgütünü kurmak olmuştur. Bu örgüt, Ağrı Dağı isyanında önemli rol oynamıştır. Hoybun'un kurulmasıyla Fransız-Kürt ilişkileri gelişmiş, Hoybun'la Fransız yanlısı Kürt hareketi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Fransızlar da Hoybun'un gelişmesi için Suriye'yi kullanmasına izin vermişlerdir. Hoybun örgütü, Sovyet karşıtı Taşnak Ermenileri ile iş birliği yaptığından, Sovyetler 1940 sonrasına kadar bu yapılanmaya sıcak bakmamıştır. Mahabad Kürt Cumhuriyeti kurulacağı zaman örgüt kendini feshederek, İran'daki Kürt hareketi ile birleşmiştir.³⁴⁴

Suriye'de 1917-1947 arasında önemli bir Kürt ayaklanması olmamıştır. Bunda Arap milliyetçiliğine karşı Fransızların Kürt milliyetçiliğini desteklemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu sebeple bölge Kürtlerinin diğer güçlerle teması olmamıştır. Ekim Devrimi'nden 17 Nisan 1946'da Fransızlar Suriye'den çekilmesine kadar Sovyetlerin de Suriye'de bir Kürt politikası olmadığını söyleyebiliriz.

³⁴² Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 246.

³⁴³ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s. 282-283.

³⁴⁴ Rohat Alakom, **Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011, s. 97-98..

2.2.5. Sovyet Rusya'nın Türkiye Kürtleri Politikası

Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktı ve Antant devletleri tarafından bölüşülerek varlığı sona erdi. Böylece, Kürt halkı da dahil olmak üzere Osmanlı içerisinde yaşayan bazı ayrılıkçı etnik kimlik önderleri bağımsızlık hareketi için mücadeleye giriştiler. Aslında bu durum, galip devletlerce karmaşık bir hale gelmeye başlamıştı. Bir yanda ayrılıkçı etnik hareketler bir yanda ise onların yaşadıkları topraklarda egemen olmak isteyen kendileri vardı ve bu devletler -özellikle İngiltere ve Fransa- Osmanlı toprakları üzerinde kendi egemenliklerini pekiştirme uğraşı içindeydiler.³⁴⁵

Sovyetlerin, Kürtler karşısındaki tavırlarını anlamak için onların Kemalist harekete nasıl baktıklarını bilmek zorundayız. Sovyetlerin, Kürt sorununa bakışı Türk yönetimi ile arasında olan iyi ilişkileri, diğer yandan ezilen halklara desteğini belirten deklarasyonuna rağmen İngilizlerin güneyde Kürtlerle çatışmalarına karşı kayıtsız kalması anlaşılabilir olmuştur. Buna karşın sorunun tamamen dışında kaldıkları söylenemez. Hatta Batılı devletler, Sovyetleri sürekli Kürt sorununun içerisinde rol aldığına dair çeşitli senaryolar üretmişlerdir. Bunda da Çarlık döneminde yapılan Kürt politikasının etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.³⁴⁶

Sovyetler Birliği'nin Kürtlere yönelik tutumu, uluslararası dengelerin bir sonucuydu. Rusya'nın İttifak kuvvetlerinden, özellikle de İngiltere'den çekinmesi ve Batılı güçlerin niyetlerinden şüphe etmesi çok kuvvetliydi. Kemalist Türkiye'nin de aynı kaygılar içerisinde olması iki ülkeyi bir araya getirmiştir. Sovyetler, Türkiye'ye çok ihtiyaç duyduğu maddi ve moral desteği sağladı. Öte yandan, Rusya'nın çok az dostu olduğu bir zamanda Türkiye'nin gösterdiği dostluk, İslam dünyası içerisinde de Rusya'yı saygın bir konuma getirmiştir. Aynı zamanda bu dostluk, Sovyetlerin güney sınırlarının güvenliğini de garantilemiştir.³⁴⁷

³⁴⁵ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 204.

³⁴⁶ Hasan Yıldız, **Fransız Belgelerinde Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, İstanbul, Koral Yayınları, 1991, s. 54.

³⁴⁷ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi** s. 245.

1917 yılı ve onu izleyen yıllarda Rusya’da meydana gelen devrim olayları da Kürtler üzerinde çelişkili bir etki yapmıştır. Bir yanda halkların kendi kaderini tayin hakkını tanıyan Rusya, diğer yandan Türkiye ile müttefik haline gelmişti. Bu durumda Çarlık döneminde Ruslardan ayaklanmalarında yardım alan Kürtler için, Sovyet yardımı açıkça hayal olmuştur.³⁴⁸

Mayıs 1920’de Ankara Hükümeti, Sovyet Devleti ile ilişki kurmaya çalıştı. Mustafa Kemal, bir mektubunda, Ankara Hükümetinin, Sovyet Rusya’nın Kafkasya’da genişlemesini arzuladığını belirtir. Sovyet askeri ve mali yardım karşısında Ankara Hükümetinin, Sovyet Rusya ile ittifak devletleri arasında bir tampon devlet kurmaya hazır olduğunu da ekler. Ankara Hükümeti, batıda Yunanlılara karşı koymak için askeri yardıma ve doğuda güvenli bir sınıra şiddetle gereksinim duymaktaydı. Diğer yanda Moskova yetkilileri de Ankara Hükümetini desteklemenin ittifak devletlerine karşı mücadelelerinde yararlı olacağını fark etmişlerdi.³⁴⁹ Çıkarların kesiştiği noktaların fazlalığı sebebiyle Sovyet-Türk ilişkileri yakınlaşmaya başlamıştır.

Sovyetler, Türkiye’ye sadece politik ve diplomatik değil, aynı zamanda doğrudan askeri yardım yaparak Kemalistlere yardımcı olmuştur. Sovyet-Türkiye ilişkisi 13 Aralık 1921’de Kars’ta Türkiye ve Batı Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında antlaşmalar imzalanması sonucunda aşama kaydedilmiştir. Kars Antlaşmasıyla, Türkiye-Kafkasya sınırındaki durumu kesin bir şekilde dengelenmiş, böylece Ermeni-Kürt bölgesinde emperyalist entrikaların olma olasılığını güçleştirmiştir. 2 Ocak 1922’de Türkiye-Ukrayna SSC’nin imzalanmasıyla Sovyet-Türk ilişkileri daha da gelişmeye başlamıştır.³⁵⁰

Bazı Kürt liderleri umutlarını, Çarlık dönemindeki emperyal politikasını terk eden ve Doğu halklarının kendi ulusal kurtuluş mücadelelerinde onları desteklediğini ilan eden Sovyet Rusya’ya bağlamışlardı. Kürt politika adamları Yakındoğu’daki Sovyet temsilciliklerine yaptıkları başvurularda, İngiltere’nin Kürt politikasına ilişkin

³⁴⁸ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 205.

³⁴⁹ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.36

³⁵⁰ Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt sorunu (1917-1923)**, s. 251.

düş kırıklığına uğradıklarını yazmış ve ulusal meseleye ilişkin Sovyet politikalarını desteklediklerini ve Sovyet Rusya'ya olan sempatilerini dile getirmişlerdir.³⁵¹

Lozan Antlaşması'nın Kürtler aleyhindeki sonuçları Kürt-İngiliz ilişkilerinde soğumaya neden olmuş ve Kürtler Sovyet Rusya'dan destek bulma arayışlarına girmişlerdir. 1922 yılında Cıbranlı Halit Bey yönetimindeki Azadi örgütünün, Sovyet Rusya ile iş birliği aranarak milli-ulusal hakların elde edilmesi kararıyla, Rusya'nın Kürtler açısından çekiciliğini göstermektedir.³⁵²

1922 yılında Azadi örgütü, Sovyet Rusya'nın destek ve himayesinin elde edilmesi yönünde bir karar alır. Örgüt lideri Cıbranlı Halit Bey, Lozan Konferansı arifesinde Sovyet temsilcilerine başvurmuştur. Halit Bey, örgütün aldığı karar ve koşulları bir mektupla Sovyetler Birliği'nin Erzurum Konsolosu Pavlovski'ye ulaştırdı. Bu mektuba göre;

Erzurum Komitesi'nin Kararı ve Koşulları (Azadi)

1. Kürdistan, Erzurum, Van, Musul, Bitlis, Harput, Suriye'nin batı bölgesindeki Türkiye toprakları ile, İran'ın Kermanshah, Sine, Sakız, Mahabad, Urmiye ve Selmas yörelerinden oluşur.
2. Bu vilayetlerde bağımsız bir Kürdistan kurulacaktır.
3. Kürt Devleti, siyasi, iradi, ekonomik ve askeri ilişkilerinde bağımsız ancak Rusya'nın himayesini kabullenecektir. (O dönemde Sovyetler Birliği vardı.)
4. Rusya'nın himayesi; petrol, maden ve Kürdistan dağlarındaki diğer zenginliklerin işletilmesi, demiryollarının yapımı, askeri ve teknik elemanların yetiştirilmesi konularında olmalıdır.
5. Kürt Devleti ve önderleri, komünist ilkelere ve Rusya'nın ilerlemesine karşı olmayacaklar.
6. Üçüncü bölümde belirttiğimiz gibi Kürt Devleti, Rusya'nın himayesini kabullenmektedir. Ancak böyle bir Kürt Devleti'nin kurulması için Rusya da

³⁵¹ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 217.

³⁵² Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 161.

- ekonomik ve siyasi yardımda bulunmalıdır. Rus hükümeti, Kürt önderlerinin gereksinimleri için borç para vermeli ve askeri hazırlıklarda yardım etmeli.
7. Kurulacak Kürt Devleti kendi özgür idaresiyle yönetim şeklini seçecektir. Rusya Devleti, siyasi, mali, idari ve askeri konularda Kürt yönetimine müdahale etmemeli.
 8. Eğer Kürt önderler, Kürdistan'ı kurma çabalarında Rusya'ya geçme zorunda kalırlarsa rahat çalışabilmek ve amaçlarına ulaşabilmek için Rusya Devleti'nin onlara yardımcı olması gerekir.
 9. Birinci bölümde belirtilen yöreler Kürdistan Devleti'nin sınırları içine alınamazsa, Kürtler Rusya'nın yardımıyla dışarda kalan bölümleri elde etmek için çalışmalıdır.
 10. Rusya Devleti yukarıdaki dokuz maddeyi olumlu bulur ve Kürt Devleti'nin kurulmasını kabul ederse, Kürt önderleri bunun için aktif olarak harekete geçeceklerdir.

Cibranlı Halit Bey'in mektubu;

Üyesi olduğum Kürt halkının genel kanısına göre Kürtler, İngiltere yanlısı bir eğilime sahiptir. İngilizler, Kürtlerin özgürlükleri ve bağımsızlıklarından yana olduklarını propaganda ediyorlar. Böyle bir izlenim vermek istiyorlar. Şahsen İngiltere sempatzanlığının hiçbir yarar sağlayacağına inanmıyorum.

Halkımızın Rusların yardımlarıyla özgürleşebileceğine inanıyorum. Kürtlerin İngiltere'ye sempati duyup yandaşlığı kapılması önlenmeli. Ruslara daha sıcak bakılmalı ve bu uğurda çalışılmalı. Buna uygun bir ortam yaratılmalı. Böyle bir tabanın oluşturulması için kararımızı ve on maddelik görüşlerimizi size bildirdik. Rusya Devleti önerilerimizi olumlu bulursa ve bu çevredeki Kürt Devleti'nin kurulmasına yardımcı olacaksa bize açık ve olumlu şekilde yanıt vermenizi diliyoruz. Devletinizin olumlu yanıtı geldiğinde örgütümüzü daha genişletme ve ileri götürme olanaklarını elde etmiş olacağız. Böylece aşiret reisleri ve siyasi önderler aktif bir şekilde toparlanmış olur. Böyle bir durumda, komitemizin sorumlularını isimleri ve geçmişleri ile tanıma olanağınız da gerçekleşecektir. Buna söz veriyorum. Rusya'nın yardımıyla komitemizin örgütlülüğü ve eylemliliği de artacaktır. Kürt aşiret reisleri ve

halk önderleri ile ilişkilerim iyidir ve bana güveniyorlar. Bende halkımın Ruslara güven ve sevgiyle yaklaşacağına inanıyorum.³⁵³

Sovyet Rusya'nın himayesi için Azadi örgütünden bağımsız olarak ayrıca diğer bazı Kürt liderleri de Sovyetlere başvurmuştur. Sözgelimi Erzurum ve Bitlis Kürt temsilcileri şunları yazmıştır:

“Bütün ezilen halkların ve sınıfların savunucusu Sovyet Rusya, kuşkusuz halkların kaderini çözmeden yanadır.

Daha önce biz, emperyalistlerin baskısını püskürterek, Türkiye'nin yapısı içerisinde bütünlüğümüzü koruyabileceğimizi ve böylelikle de Kürt sorununu çözebileceğimizi ummuştuk. Ama bizim umutlarımızın haklı olmadığı ortaya çıktı. Türkiye, Musul'u İngiltere'ye vermeye razı olmuştu.

Türkiye, kendi şovenist görüşlerinden hareketle, Kürdistan'ı otonom kabul etmeye yanaşmadı. Ama aynı zamanda Musul'u İngiltere'ye verdi. Bu durumu, Kürt sorununun çözümü için isyan etmemizi ve böylelikle kaderimizi isyan yoluyla tayin etmemizi haklı kılan yeterince inandırıcı bir nedendir.

Biz hepimiz, bunun ne anlama geldiğini çok iyi biliriz. Bizim görüşümüze göre, büyük devletlerin çıkarlarının örtüşmediği Kürdistan gibi yeni bir devlet, güçlü ulusların yardımı olmadan ayakta duramaz. İngiltere'nin desteği, sömürgeleştirmeden geçmektedir. Bu yüzden biz, Doğu'nun ezilen halkları ile dayanışma içinde olduğunu deklare eden Sovyet Rusya'nın yardımına başvurmayı amaca daha uygun bulduk.”³⁵⁴

Azadi örgütü lideri Cibranlı Halit Bey, Mahmut Berzenci gibi bir kısım Kürt liderleri Lozan Konferansı sırasında ve sonrasında Sovyetlerden yardım istemiş ancak Sovyet Rusya, 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk anlaşması gereğince, Kürtlerin ayrılıkçı hareketine etkili bir yardımda bulunamamıştır. Komünist Partisi'nin en

³⁵³ Naci Kutlay, **21. Yüzyıla Giren Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2002, s. 278-280.

³⁵⁴ Lazarev, Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, s. 218.

yüksek organı olan Polibüro'nun 1925 yılında aldığı karar da Sovyetlerin Kürtlere olan olumsuz bakışını göstermiştir.³⁵⁵

Azadi örgütünün üye ve yöneticileri arasında feodal beylerim ağırlıkta olduğu aşıkardır. Örgütün başkanı olan Cibranlı Halit Bey, 1882 yılında Muş'ta doğmuş ve babası Cibranlı aşiretinin lideridir. Van bölgesinde kaymakamlık yapmıştır. Halit Bey ve Şeyh Sait, teyze çocuklarıdır. Aynı zamanda Şeyh Sait, Halit Beyin kız kardeşi ile evlidir. Halit Bey, aşiret mektebini bitirdikten sonra Yıldız Harp Okulu'nda bitirmiştir. Örgüt faaliyetlerini gerçekleştirirken yakalanan Halit Bey'den sonra Azadi örgütünün fiili başkanı Şeyh Sait olmuştur.³⁵⁶

Halit Bey'in tutuklanmasıyla, Şeyh Sait'in isyan hareketi başlamıştır. Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne karşı Kürt bölgelerindeki Şeyh Sait ayaklanması, Moskova tarafından Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.³⁵⁷

Şeyh Said isyanında Sovyetler, Türkiye'nin yanında olmuş ve yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti içerisindeki Kürtleri kınamıştır. Her ne kadar Şeyh Sait, Bitlis ayaklanmasında Molla Selim gibi Rus ajanı³⁵⁸ olsa da Bolşevik devrimiyle Ruslar -bir müddet- bu politikalardan vazgeçtiğinden, kendi içerisinde yaşayan Kürtlere de Sovyetler dışındaki Kürtlerin oyuncağı olmamaları, onların Sovyet dışındaki Kürtlerden etkilenmemeleri için elinden geleni yapmıştır.³⁵⁹

Sonuç itibarıyla Şeyh Sait isyanı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılmış en geniş boyutlu Kürt isyanıdır. Bu isyanın örgütlenmesi ve yayılmasında Azadi örgütünün büyük etkileri olmuştur.³⁶⁰

Türkiye'de gerçekleşen diğer bir Kürt ayaklanması Ağrı isyanı, Sovyetlerin ilgisini Şeyh Sait isyanından daha fazla çekmiştir. Çünkü isyan, SSCB'nin sınırına

³⁵⁵ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 120-121.

³⁵⁶ Yardımcı, **6000 Yıllık Kürt Direniş Tarihi**, s.254.

³⁵⁷ Internationale Presse-Korrespondenz, 1925, Sayı 31, s. 458

³⁵⁸ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 80.

³⁵⁹ A.e., s. 119.

³⁶⁰ Yardımcı, **6000 Yıllık Kürt Direniş Tarihi**, 2012, s.264.

yakın bir noktada gerçekleşmiş ve tehdidin kendisine yönelebilmesinden endişelenmiştir. Ağrı isyanı ile ilgili birçok resmi raporu devlet ve parti yayınlarında, günlük basında ve haberlerde yayımlanmıştır.³⁶¹

Ağrı Dağı ayaklanmasını örgütleyen Hoybun örgütü, Sovyetlerden 1928 yılında ayaklanma sırasında kurulan sözde Ararat Hükümeti adına mektup ile yardım istemiştir. Mektuptaki ifade şu şekildedir;

“1928 yılının başlarında Ararat Hükümetinden Sovyetler Birliği Maku Konsolosluğuna şu mektup ulaştı: Daha önce Ararat Kürt Hükümeti size bir mektup göndermişti. Fakat sizden hiçbir cevap alamadık. Aktüel siyasi durumu tahlil ettikten sonra bizde o inanç hâsıl oldu ki, Sovyet Rusya’nın yardımı ve dayanışması olmadan Kürt halkı kurtulamaz, ulusal haklarını ve bağımsızlığını elde edemez. Sözü edilen amaç hedefimizdir. Biz ulusal kurtuluş mücadelemizin meselesini III. Enternasyonal’in gündemine getirilmesi ve konuşulmasını istiyoruz. Mücadelemizi Sovyetler Birliğinin Doğu’daki siyasetiyle birleştirmek istiyoruz. Aktüel durum bu amaç için çok uygundur. Sözlü olarak bizim bu istemlerimiz onaylandığı zaman, Ararat Kürt Hükümeti, sözü edilen amacı görüşmek için tespit edilen yere temsilcisini gönderecektir”³⁶²

Mektup metninden anlaşılabacağı üzere, daha öncesinde de bağımsız Kürdistan kurma ümidiyle Hoybun örgütü Sovyetlerden yardım istemiştir. Fakat istedikleri yardımı almaktan ziyade, Sovyetler ayaklanmanın bastırılması için gayret göstermiştir. 1939-1946 yılları arasında İran’da gelişen Sovyet-Kürt ilişkisi, bu süreçte Hoybun’u pro-Sovyet örgütü haline getirmiştir.³⁶³

Sovyetlerin 1930’ların sonuna kadar Kürtlere yaşadıkları bölgelerin tümünde yardımını kesmesinin nedenleri arasında İngiltere’nin Kürtlerin yanında olup

³⁶¹ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, , s. 130.

³⁶² Alakom, **Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, s. 91.

³⁶³ A.e., s. 92.

silahlandırması yatmaktadır. Çünkü Ruslara göre, İngiltere'nin bölgedeki Kürtlere yardımı Rusya'yı tehdit etmektir. Eğer bağımsız Kürdistan kurulursa İngiltere bir taşla birkaç kuş vuracaktır:

1. “Türkiye ve İran’ı, Rusya’dan ve birbirlerinden ayırarak bu devletlerden (Türkiye ve İran) sınırlı ufak devletçikler kurmak İngiltere’nin tamamen işine gelmektedir.
2. Rusya’ya saldırı için Kürdistan en kısa yoldur.
3. İngiltere ve İtalya’nın birleşmesi ve Kürdistan’ın ellerinde bulunması durumunda, Fransa Suriye’yi daha fazla hükümranlığı altında tutamayacaktır”.³⁶⁴

Bu tespitler ışığında, Kürt ayaklanmalarının kendisini tehdit ettiğini düşünen Rusya, Ağrı isyanının zirveye ulaşmasıyla gözünü Türkiye’ye çevirmiş ve isyanın bastırılmasında Türkiye’ye destek vermiştir. Çünkü İran, Irak ve Türkiye arasında tampon bir devlet olarak kurulacak Kürt devleti, bir İngiliz üssü olarak Sovyetlerin işine gelmeyecektir.

Politbüro, 25 Ağustos 1930 tarihli oturumunda Sovyet sınır Ağrı isyanı bölgesindeki sınır birliklerinin sayısını arttırmış ve bu temelde Türk ordusuna isyanı bastırmak için doğrudan destek olmuştur.³⁶⁵

Ağrı isyanı sırasındaki Türk-Sovyet iş birliğine tanıklık eden İhsan Nuri Paşa, kızıl ordunun Türk birliklerini desteklemek için Aras Nehri’ni geçtiğini ve Küçük Ağrı yamaçlarını topçu ateşine tuttuğunu ve bu sayede isyanın bastırılmasında kızıl ordunun payını anlatır. Ayrıca Sovyetler, kendisine sığınan Türk askerlerini silahlandırarak Iğdır üzerinden bölgeye göndermiştir.³⁶⁶ Ayrıca SSCB, Türkiye ile anlaşma yaparak 31 Mayıs 1927 tarihinde cephane ve silah satış anlaşması imzalamış ve bu dönemde ciddi miktarda Sovyetlerden cephane alımı yapılmıştır.³⁶⁷

³⁶⁴ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 138-139.

³⁶⁵ A.e., s. 161.

³⁶⁶ İhsan Nuri Paşa, **Ağrı Dağı İsyanı**, İstanbul, Med Yayınları, 1992, s. 65-79.

³⁶⁷ Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyancıları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, s. 163.

1930'lu yılların başında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile eski yakınlığı kaybolmaya başlamıştır. 1925 yılında İngilizlerle iyi ilişkiler geliştiren Türkiye, 1933 Almanya'daki değişimden sonra daha Batı yanlısı politikalar oluşturmaya başlamıştır. Batı'nın antikomünist tavırlarına sıcak yaklaşan Türkiye, Sovyetleri adeta hayal kırıklığına uğratmıştı.³⁶⁸

Sovyetler, Türkiye içerisindeki Kürtlerin ayaklanma hareketlerinde İngilizlerin parmağı olduğuna inanıyordu. İngilizlerin Kürtlerin, Yakındoğu politikaları çerçevesinde bağımsız veya yarı otonom bir devlet kurmalarını sağlayarak, İngiliz yanlısı bir Kürt devletinin Sovyetleri tehdit edebileceği için bu ayaklanmalarda her zaman Türklerin tarafında olmuştur. Hatta Kürtlerle ilgili diğer ülkelerdeki ayaklanmalarda, Türkiye ile arasını bozmamak için kendi prensiplerin vazgeçmiş ve yardım taleplerine karşı sessiz kalmıştır. Fakat 1936 yılında Türkiye'nin 1936'da Montrö Sözleşmesi'ndeki tavrı ve 1937'de Sadabad Paktı içerisinde yer almasıyla, Sovyetler Birliği Kürtlerle tekrardan temas içerisine girmiştir.

Öncesinde Kürtlerin yaptığı ayaklanmalar için Kürtleri gerici olmakla suçlayan Sovyetler, Türkiye ile ilişkileri bozulunca 1946 yılında Sovyet basınında Türkiye'nin Kürt politikasını eleştiren yazılar yayımlanmaya başlamıştır. İ. Vasiliev imzasıyla Trud'da çıkan bir makalede, Kürtlere karşı baskıcı bir politika izleyen Türkiye'nin hesap vermesini dahi istemiştir.³⁶⁹

Kürtlerin Batılı devletlere karşı duyduğu hoşnutsuzluğu değerlendiren Sovyetler, Kürtlerin yaşadığı Sadabad Paktı üyesi İran-Irak-Türkiye'de Kürt hareketini bu hükümetlere karşı yıkıcı güç olarak kullanmaya başlamıştır. Özellikle Bağdat Paktı'ndan sonra 1958 yılında Sovyetler içerisinde yaşanan Kızıl Molla Mustafa Barzani'nin Irak'a dönmesi ile başlayan ve İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki ayrılıkçı Kürt hareketlerinde, Sovyetler ve sonrasında Rusya Federasyonu'nun izlerini görmek mümkündür.

³⁶⁸ Bilgin, **Barzani**, s.42.

³⁶⁹ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi** s. 515.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA’NIN KÜRDOLÖJİ ÇALIŞMALARI

3.1. Çarlık Dönemi Kürdoloji Çalışmaları

Avrupa başta olmak üzere, dünyanın çeşitli ülkelerinde Kürtlerle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Çarlık Rusya, kürdoloji alanındaki çalışmalara 18. yüzyılın sonlarında başlayarak günümüze dek devam ettirmiş ve kendisini bu alanda sürekli geliştirmiştir.

19. yüzyıldan itibaren Rusya’nın Yakındoğu’daki amaçlarının geniş anlamdaki önceliği İngilizlerin bölgedeki hamlelerine karşı denge sağlamaktır. Sonrasında ise, yayılmacı politika geliştirebileceği alanlara girişimde bulunmaktır. Bunun için de bu alandaki halkı tanıyarak, söz konusu halkın, kendi yönetimlerine karşı nasıl bir duruş sergilediğini öğrenmek istemiştir.

Rus tarihine baktığımızda Rusya’nın yayılmacı politikaları II. Katerina zamanında hız kazanmıştır. I.Petro’nun oluşturduğu dış politika çizgisinde devam eden II. Katerina, I. Petro’dan farklı olarak sınırlarındaki ve yayılmak istediği yerlerde yaşayan küçük milletler hakkında bilgi sağlayacak enstitüler kurmaya başlamıştı. Böylece dünyadaki ilk kürdoloji ilgili bölüm, 1787³⁷⁰ yılında Büyük Katerina’nın himayesinde Bilimler Akademisi üyesi Simon Pallas önderliğinde bütün dillerin karşılaştırmalı sözlüğü hazırlanmasına başlayarak, kurulmuş oldu. Bu sözlüğün içerisinde 276 Kürtçe sözcük de olduğu için, kürdoloji konusunda yayımlanmış hemen hemen ilk eser olmuştur.³⁷¹

Simon Pallas’ın bu çalışmasını ondan daha önce üstlenen İ.A. Güldenstadt 1768-1775 yılları arasında Kafkasya’da yaptığı geziler* esnasında bilgi toplamıştır.

³⁷⁰ Rohat Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, Ankara, Deng Yayınları, 1991, s.96.

³⁷¹ Bazil Nikitin, **Kürtler**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976, s.202.

*Bu geziler daha sonra Simon Pallas tarafından “Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge” adlı iki ciltlik bir kitapla yayınlanmıştır.

Güldenstadt'ın 1781 yılında ölümüyle projeyi Simon Pallas 1791 yılında bitirip, yayınlamıştır. Kürtçülüğün babası sayılan İtalyan Garzoni'den evvel Çarlık Rusya'nın kürdoloji çalışmalarına başladığını görmekteyiz.

Osmanlı ve İran sınırlarından İskenderun Körfezi ya da Boğazlar yoluyla Ege Denizi'nden sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirmek isteyen Çarlık, karşısında Kürtler ile ilgili bir politikası olmadan bu hayalini gerçekleştiremeyeceğini özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra anlamıştır. Bu nedenle Kürtleri daha iyi anlama açısından İlk resmi girişim 1860'da St. Petersburg'da kurulan kürdoloji enstitüsü ile olmuştur. Bu adımla dünyada, Kürtlerle ilgili ilk araştırma kurumu Rusya tarafından açılmıştı.

Rus şarkiyatçıları, Kürtlerin gerek Ruslara komşu olması gerekse bir kısım Kürdün Rusya'da yaşaması durumunu göz önünde tutarak Kürt araştırmalarına gereken önemi vermeyi zorunlu görmüş ve böylece kürdoloji ile Doğu bilimlerine yeni bir dal ilave edilmiştir.³⁷²

Ruslar, Kürt araştırmalarında ve yayınlarında değişik yollar izlemişlerdir. Batı ve Orta Avrupa ülkeleri bu alandaki çalışmalarını çeşitli kurumlar arasında bölüştürürken, Ruslar bu işi başından beri tek elden, Bilimler Akademisi eliyle yürütmüşlerdir.³⁷³

Ruslar, Bilimler Akademisi için bilgi toplamayı resmi kanallarla bölgede bulunan görevlilerle gerçekleştirmiştir. Kürtler hakkında Rusların yaptığı yayınlara baktığımızda, askeri ve diplomatik görevde bulunan görevlilerin çıkartmış olduğu yayınları görürüz. Bunlar içinde öne çıkanların başında, 1836-1869³⁷⁴ yılları arasında Çarlık Rusya'nın Erzurum ve İzmir konsolosu olarak görev yapmış Aleksandr Auguste Jaba yer almaktadır. Jaba 1879³⁷⁵ yılında St. Peterburg'ta Kürtçe-Fransızca bir sözlük hazırlamıştır. Jaba'nın, Çarlık Rusya'nın Kürt çalışmalarına en büyük hizmeti, Anadolu'dan 54 adet nadir el yazmasını alıp, Bilimler Akademisi'ne götürmüş olmasıdır. Buna daha sonra 30 elyazması daha eklenmiş ve St. Petersburg'da

³⁷² Halfin, **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, s.14-15.

³⁷³ Bilal Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010, s.22.

³⁷⁴ A.e., s.70.

³⁷⁵ Michael Kemper, Stephan Conermann, "The Heritage of Soviet Oriental Studies", **Routledge**, 2011, s.82.

Kürt el yazmaları koleksiyonu oluşturulmuştur.³⁷⁶ Bu eserler Kürtlerin, folklor, edebiyat, dil ve etnografya alanındadır. Rus kürdologları o dönemden bu zamana kadar halen daha bu eserlerden faydalanarak yayın yapmaktadır. Ayrıca A. Jaba'nın yazdığı “Kürt Halk Türküleri”³⁷⁷ adlı eseriyle yazılı Kürt etnik müziğinin temeli atılmıştır.

Jaba, Kürtçe büyük sözlükler hazırlamıştır. Bunlar, Kürtçe-Fransızca, Fransızca-Kürtçe ve Kürtçe-Rusça ve Fransızcadır. Ayrıca Fransızca-Kürtçe konuşma kitabı yayımlamıştır. Bunlardan yalnızca ilk eser Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır.

Jaba'nın Çarlık Rusya'ya getirdiği el yazmalarının içerisinde özellikle Kurmançi lehçesi ile ilgili gramer ve sözlük denemeleri görülmektedir. Eli Tırmıki'nin Kurmancî Sarf-ü Usul-ü Talimiye'si, Molla Mahmud Bayazidi'nin Kürtçenin zaman içerisinde değişimine dair kitabı ve Molla Mustafa'nın Kürt fiillerinin çekimine dair eserleri de mevcuttur.³⁷⁸

Ruslar, işgal ettiği Erdebil Kütüphanesi'ni Petersburg'a taşımış, İran ve Kürtlere ait kaynakları elde etmiş ve kürdoloji çalışmaları hızlanmıştır. Kürtleri tanıyan Ruslar, böylece Kürtler üzerinde etkisini giderek arttırarak, Kürt aşiretlerini kontrol eder hale gelmiş ve Kürtleri Osmanlı'ya ve İran'a karşı kullanmaya başlamışlardır. 19. yüzyılda Çarlık Rusya, güçlü bir aktör olarak bölgeye müdahale etmiştir. Ruslar siyasi hesaplarını Ermeni ve Kürtler üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle Kürtler üzerinde yoğun olarak bilimsel araştırma yapmış, Kürtleri yakından tanımış, zayıf yönlerini bulmuş ve onları kendi çıkarları için kullanmıştır. Ruslar, özellikle Kafkasya'ya girdikten sonra Kafkasya, Anadolu ve İran'da yaşayan Kürt aşiretlerle daha yakından ilgilenmiştir.³⁷⁹

Erdebil'den getirilen kütüphanede Şerefhan Bitlisi'nin Farsça Şerefname'sini Bilimler Akademi üyesi Veliaminov-Zernov orijinal metni üzerinde çalışmış, daha

³⁷⁶ Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, s.23.

³⁷⁷ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.85.

³⁷⁸ Şimşir, **Kürtçülük 1787-1923**, s.71.

³⁷⁹ Bekir Biçer, **Kürtler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2014, s. 225-226.

sonra yine Bilimler Akademisi üyesi F. Charmoy bu yapıtı Fransızca'ya çevirip 1868-1875 yıllarında 4 cilt halinde yayımlamıştır.³⁸⁰

1880'de de Justi, Kürtçe Grameri yayınlamıştır. 1887'de Prym ve Socin, 1890'da da Socin Kürtçe Derlemeler adlı bir kitap yayımlamıştır.³⁸¹

19. yüzyıldan itibaren Bilimler Akademisi ile başlayan kürdoloji çalışmaları, Çarlık'ın emriyle Rus konsolos ve subayları da Kürtlere eğilim göstermişler ve yaptıkları çalışmalarla uzun soluklu Kürtçüler ortaya çıkmıştır. Bu çalışmaların amacı, bölgenin siyasi durumunu ve Rusya'nın Kürtler üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştı. Biraz daha açmak istersek, Rusya'nın Osmanlı ve İran ile herhangi bir savaş durumunda Kürtlerin tavrının ne olacağını ve aleyhte bir tavrı lehe çevirmek için neler yapılabileceğini öğrenmek istemişlerdir.

Kürtleri tanıyan Ruslar, savaş sonrası Kürt esirler ile ilgili çalışmalar yapmıştır. K. Mikeşin esir Kürtler hakkında makale yazan araştırmacılardan biridir. 1855 yılında Severnaya Pçela adlı dergide makalesi yayınlanınca, Ruslar esir Kürtlerin yanına daha fazla araştırmacı göndermişlerdir. Konu ile çalışan 5 akademisyenin Bilimler Akademisi'ne yolladıkları mektupta kürdolojinin geliştirilmesinin öneminden bahsetmişlerdir. Bu el yazma eserler halen St. Petersburg'da Bilimler Akademisi arşivindedir.³⁸²

Ayrıca Kırım savaşı sırasında alınan esirlerden, Kürt dil ve kültürü hakkında derlemeler yapmışlardır. Bunlardan biri Peter Lerch'in hazırlamış olduğu rapordur. Bu çalışma Bilimler Akademisi'nde yayınlanmıştır.³⁸³

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rusya'nın İran ve Osmanlı'daki diplomatik faaliyetleri canlanmaya başlar. Bu faaliyetler özellikle İran-Rusya arasında artmış ticari ilişkiler gösterilebilir. Kırım Savaşı'ndan, özellikle 1877-1878 Savaşı'ndan sonra Rusya'nın, Osmanlı'nın doğu vilayetlerindeki konsolosluk ağı ciddi

³⁸⁰ Nikitin, **Kürtler**, s.202-203

³⁸¹ Viladimir Minorsky, "Kürtler", **İslam Ansiklopedisi**, c.6, İstanbul, 1967, s.1112-1113

³⁸² Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s.19-20.

³⁸³ Peter Lerch, **İsledovanieob İranskıh Kurdah i ih Pregkah Severnıh Haldeyah**. St Petersburg, 1856.

bir biçimde genişler. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Anadolu’da 30 diplomatik merkeze kadar ulaşılmıştır. Böylece Rusya, özellikle Doğu Anadolu’nun dâhili yaşamı hakkında artık tam ve her yönüyle kapsayıcı bilgilere sahiptir. Genellikle diplomatlar aracılığıyla sağlanan bölge istihbaratları sayesinde bu dönemde Rusya’nın Kürtler hakkında bilgileri derinleşmiş ve daha sık ve ayrıntılı olmaya başlamıştır. 20. yüzyılın eşiğinde Ruslar için Kürtler özel bir inceleme alanı olup, materyallerin bolluğu da bu sebeptendir.³⁸⁴

Hoy şehrinde Rus konsolosluğunda görev yapan Çirkov, Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı raporda uzun uzadıya Kürtlerin, tarihi, örf, adet ve geleneklerinden bahseder ve kürdologların, Kürtlerin içerisine karışmaları gerektiğini ve bunun için de Mahabad şehri ve çevresinin uygun olduğunu belirtmiştir. Kendisi İran-Osmanlı sınır belirleme işlemleri sırasında yaptığı gezilerde Kürtler ile ilgili notlarını kitaplaştırarak yayımlamıştır.³⁸⁵

Kazan Üniversitesi’nde çalışan ve çalışmalarını İran Filolojisi üzerine yoğunlaştıran İ.N. Berezin, 1842-1845 yılları arasında Doğu ülkelerinde incelemeler yaptı, bu arada İran’a gitmiş ve kendisi Kürtçe ve ağızları üzerine çalışmalar yapmıştır.³⁸⁶

Rus askeri komutasının Kürtlere ilgisi Osmanlı’nın Hamidiye Alayları’nı örgütlemeyi başarısından sonra daha bir artmıştır. Çünkü bu alaylar Kafkas sınırında ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Gelecekteki Rus-Osmanlı savaşlarında Kürtlerin katılımı ve tavrı sorunu gerek diplomatik görevlileri gerekse askeri komutasının önemle üzerinde durduğu bir araştırma ve inceleme konusuydu. Bu incelemeler Kürt hareketindeki Rus yanlısı yönelimin gelişimine yardım ediyordu. Rus Kafkasya Genel Valiliği arşivindeki bu belgeleri daha 19. yüzyılın ortalarında Adolf Petroviç Berje’nin* editörlüğünde seçilmiş ve “Kafkas Arkeografi Komisyonunun Derlediği

³⁸⁴ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.10-11.

³⁸⁵ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 48-49.

³⁸⁶ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.97.

Belgeler” adı altında altı cilt yayımlanmıştır. Bu eserde Kürtler hakkında, özellikle Rus-Türk savaşlarındaki rolleri hakkında çeşitli materyaller vardır.³⁸⁷

Rus doğu bilimcisi, A. Chodsko, Fransa’da görevli olduğu bir sırada, Kürtçe’nin güney lehçesi diye adlandırılan Sorani Lehçesi üzerine ilk çalışmalardan birini yapıp, Paris’te yayımlamıştır.³⁸⁸

Ermeni aydınlanmasının öncüsü, edebiyatçı ve kürdolog olarak tanınan Xaçatur Abovyan, Kafkaz adlı bir dergide seri olarak Kürtler hakkında yazılar yazmıştır. Abovyan, özellikle Kürtler içerisindeki Ezidiler’e de değinmiştir. Uzun bir dönem Kürtlerin yanında yaşayarak Kürtçeyi öğrenen Rus doğu bilimci Prof. Dr. Egiazarov, 1891 yılında “Erivan Kazasındaki Kürtlerin Kısa Etnografik Denemesi” adlı bilimsel çalışmasını Tiflis’te yayımlamıştır. 1842-1845 yılları arasında Rus doğu bilimcisi V. Ditel, bölgede üç yıl süren incelemeleri sonucunda Kürtlerin yaşamı, tarihi ve dillerine ilişkin çeşitli belirlemeler yapmıştır.³⁸⁹

Ünlü Rus Dil Bilimcisi N. Marr dil bilimi üzerinde 500’ün üzerinde çalışmalar yapmıştır. Marr, 1894-1896 yılları arasında Kars’ta Ani Harabeleri üzerinde yapılan bir arkeolojik çalışma sırasında Kürtlerle teması olmuştur. Marr, 1910 yılında “Yine Çelebi Sözcüğü Üzerine – Ön Asya’da Kürt Milliyetçiliğinin Kültürel Varlığı Sorunu” üzerine yazdığı yazı, doğu bilimciler arasında büyük bir etki oluşturmuştur. Bu yayınıyla Marr, Kürtlerin etnik kökenine ilişkin çalışmalara büyük bir katkıda bulunmuştur. Bu yayınla, doğu bilimciler arasında Kürtlerin kökenine ilişkin tartışmalar başlamış olup, bu yayından sonra Kürtlerin etnik kökeni hakkında birçok incelemeler yapılmıştır.³⁹⁰

Sovyetler döneminde de ismine rastlayacağımız doğu bilimci İ. Orbeli, 1911-1912 yılları arasında Van yöresindeki Muksi* yerleşim merkezinde çeşitli etnografik

* Adolf Petroviç Berje 19. yüzyılda Rus Kafkas araştırmacılarının başında gelen önemli bir tarihçi ve filologdur

³⁸⁷ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.12.

³⁸⁸ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.98.

³⁸⁹ A.e., s.99-100.

³⁹⁰ A.e., s.101-102.

* Rohat’ın kitabında belirttiği Muksi adlı yer, Türkiye’deki Bitlis iline bağlı olan Mutki ilçesi olma ihtimali yüksektir. Yaptığım araştırmada daha önceden adı Muksi olup değişen bir yöre adı bulunamamıştır. Kitapta bu şekilde geçtiğinden ilgili metinde değiştirilmemiştir.

ve folklorik incelemelerde bulunmuştur. Orbeli'nin bu yöredeki Kürtler üzerine derlediği malzeme ve materyaller ölümünden sonra “Muksi’de Folklor ve Yaşam” adıyla yayınlanmıştır.³⁹¹

19. yüzyılda Rusya’nın Kürt incelemelerindeki büyük payı, yabancı ülkelerde de kabul edilmiştir. Öyle ki, Justi, Prym ve Socin gibi Alman bilginleri ve Avusturyalı bilgin Nakas, Kürtlerle ilgili çalışmalarını yayımlasın diye Rus Bilimler Akademisi’ne vermişlerdir. Öyle ki, o dönemde Kürtlerin üzerine yazılan belli başlı her eser St Petersburg’da yayımlanmıştır.³⁹² Bu da St. Petersburg’u bu dönemde Kürdoloji’nin merkezi haline dönüştürmüştür. Yabancı doğu bilimcilerinin Kürtler hakkında çalışmalarının Rusya’da yayınlanmasında, büyük Rus doğu bilimcisi K.G. Zaleman’ın³⁹³ büyük çabaları olmuştur.

Rusya’nın Türkiye ve İran ile savaşlarına katılanlar çeşitli askeri rütbelerdeki kişilerin anıları ve incelemelerinden oluşan literatür de az değildi. Örneğin Kişmişev, S.O. Kolenkovskiy, M. Lihutin, A.M. Kolyubakin, Lyubimskiy, V.T Mayevskiy, N.N. Muravyov, F.F Gryaznov ve ötekilerin yazdıkları önemli bir literatür oluşturuyordu. Kürtlerin 19. yüzyıl sonundaki durumunu nitelemeye yönelik ilk girişim Kafkas askeri dairesi Kurmay Albayı Kartsev’den geldi. Kartsev’in “Kürtler Hakkında Notlar” adlı küçük kitabı 1896’da Tiflis’te yayımlandı. Bu yayında bulunan Kürt aşiretlerinin bölgelerindeki yayılım haritası ciddi ilgi çekmiş ve hala çekmektedir.³⁹⁴ Bunu etkili kitabı Rus Generali Antranik’in Ermenice yazdığı “Dersim” ve General Mayevski’nin “Van ve Bitlis Vilayetlerindeki İstatistikler” adlı raporu izlemektedir. Ayrıca Petersburg’da Kürt isyanları hakkında geniş malumatların yer aldığı belgelerde bulunmaktadır.

Yapılan çalışmalar ne kadar değerli olsa da Çarlık Rusyası’na göre halen yeterli değildi. Bu sebeple Kafkas Askeri Dairesi Kurmay Başkanı N.N. Belyavskiy, Yüzbaşı

³⁹¹ A.e., s.102.

³⁹² Nikitin, **Kürtler**, s.204.

³⁹³ Alakom, **Kürodoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.99.

³⁹⁴ Averyanov, **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, s.13.

P.I. Averyanov'a görev verdi ve Rusya'nın 19. yüzyıl boyunca Kürtler ile ilişkisini yazmasını istedi. Averyanov'un aradığı dört nokta vardı. Bunlar;

1. Rusya'nın Türkiye ve İran ile 19. yüzyılda olan tüm savaşlarında Kürtlerin katılımını incelemek
2. Rusların Kürtler ile ilişkilerinin karakterini ve tarafların geçmiş savaşlar sırasındaki hareketlerini belirlemek
3. Rusya, Türkiye ve İran'daki Kürtlerin çağdaş siyasal durumlarını belirtmek
4. Kürtlerin Rusya'nın Türkiye ve İran ile gelecekteki savaşlarındaki tavrını açığa çıkarmak

P.I. Averyanov sekiz bölümden oluşan ve Rusya'nın komşularıyla savaşları ile iki büyük Kürt ayaklanmasını içeren kitabı 1900 yılında yayımladı. Kitabın eklerinde 33 ilginç belge vardı ki bu da kitabın birincil kaynak olmasını sağlamıştı.³⁹⁵

Askeri ve diplomatik kaynaklardan bazıları aşağıdaki gibidir;³⁹⁶

El yazması kaynaklar;

1. Kafkasya Askeri Bölgesi Kurmay Başkanlığı Arşivi'nin 1828-1829 yılları; 1853-1856 yılları ve özellikle 1877-1878 yılları savaşlarına ait dosyalar.
2. Van Konsolos Yardımcısı V.T. Mayevskiy'nin, konsolosluğun son dört yıllık dönemine ait genel gözlemleri ile 1896 yılında yaptığı görev gezilerine ilişkin rapor.
3. V.T. Mayevskiy'nin (Van Konsolos Yardımcısı); "Van vilayeti dahilindeki Ermenilerin günümüzdeki durumu"
4. P.I. Averyanov'a V.T. Mayevskiy (Van Konsolos Yardımcısı); tarafından sağlanan Türkiye Kürtlerine ilişkin belgeler.

³⁹⁵ A.e., s.14.

³⁹⁶ A.e., s.17-19.

5. P.I. Averyanov'a M.A. Prjevalskiy (Erzurum Başkonsolosu) tarafından sağlanan Türkiye Kürtlerine ilişkin belgeler.
6. 1890 yılından 1898 yılına kadar Erivan ve Kars bölgesi valileri tarafından gönderilen raporlar (Bunların bir bölümü yayımlanmıştır.)
7. Kafkasya Askeri Bölgesi Kurmay Başkanlığının Harp Tarihi Dairesince "Asya Türkiye'sinde Savaş) adı altında hazırlanan el yazmaları.
8. 1899 yılında askeri istatistik çalışmaları yapmak üzere gönderilen Kurmay Yüzbaşı Numenko tarafından sağlanan Yelizavetpol Kürtlerine ilişkin bilgiler.
9. Kafkasya Askeri Bölgesi Kurmay Başkanlığının Askeri Nizam ve Raporlar Dairesinin cari dosyaları.

Basılı kaynaklar;

1. Kafkasya Arkeografi Kurulunun I, II, III, V, VI, VII, VIII, X ve XI sayılı ciltleri.
2. Gaspar Druvil. Puteşestviye v Persiyu v 1812 i 1813 gg. Çasti 1 i 2. İzd. 1826 goda.
3. Mayor Trotter. Maloaziyski Kurdi. Prilojeniye k VII tomu "İzvestiy Kavk. Otd. İmper. Rus. Geogr.Obşç"
4. P. Zubov. Persiydskaya voyna v tsarstvovanii İmperator Nikolaya I. Vtoroye İzdaniye 137 goda.
5. Kn. Şçerbatov. Gener-feldmarşal Kn. Paskeviç, ego jizn i deyatelnost. Tomi II i III.
6. Uşakov. İstoriya voennih deystviy v Aziatskoy Turtsii v 1828 i 1829 goddah.
7. Luhutin. Russkiye v Aziatskoy Turtsii v 1828 i 1829 goddah.
8. N. Murayev. Voyna za Kavkazom. Tomi I i II. İzd. 1877 goda.
9. Gen-mayor Kişmişev. Voyna v Turetskoy Armenii 1877-1878 godov.

10. B. Kolyubakin. Erivanskiy otryad v kamp. 1877-1878 godov. Çasti 1 i 2
11. "Materialı dlya istorii voynı 1877-1878 gg. V Aziatskoy Turtsii." Protses Faik-paşı. "Perevod c turetskogo. Prilpjenije k Voyennomu Sborniku" 1879 goda.
12. "Sbornik turetskih dokumentov o posledney voyne." Prevod s turetskogo tryoh poslednih glav sbornika "Zubde-etül hakaik" sostavlenno Ahmet-Mithatom-Efendi. Prilojenije k Voyennomu Sborniku" 1879 goda.
13. Polk. Kartsev. Zametki o Kurdah
14. K.P. Kamsakaran. Vostaniye Ubeid-Ullı v 1880 godu. Sbornik meterialov po Azii. Bipusk XI.
15. Podpolk. Kolyubakin. Sostav neseleniya po plemenam i provintsiyam Persii. Sbornik materialov po Azii. Bipusk XI.
16. A.M. Kolyubakin. Materialı dlya voyenno-satitiçeskogo obozreniye Aziatskoy Turksii. Tom I, çast 2. İzd. Goda
17. O. Gryaznov. Vovenniy obzor peredovogo teatra v Aziatskoy Turtsii. Çast 2. İzd. 1888 goda.
18. O. Gryaznov. Kurdi i Kurdsкая Konnitsa. Voyenniy Sbornik. Aprel 1896 goda.
19. P. Helmitsky. Karsskaya oblast. Çast 2. İzd. 1893 goda.
20. P.İ. Averyanov. Kratkiy obzor voyennih deystviy na Ersivanskom teatre v kompaniyu 1828-1829, 1853-1855 i 1877-1878 gg. Prilojenije k polevoy poezdke ofitserov Generalnogo Ştaba v 1896 godu.
21. P.İ. Averyanov. Otçyot o poezdke po Severnomu Azerbaydjanu polkovnika Şkinskago i kapitana Averyanova v kontse 1899 goda. İzdaniye 1900 g.
22. Tablitsı nizama i redifa turetskoy armii. İzd. Otd. Gener. Ştaba pri Ştabe Kavk. Voyenn. Okrug, 1899 goda.
23. L.K. Armatov. Severniy Azerbaydjan. İzd. 1890 goda.

Çarlık Rusya’da, Kürtlerin akademik çalışmalarının ve kültürlerinin, bu şekilde açılıp sergilenmesi, akademisyen ve askeri ünvanlı kişilerin gösterdikleri çaba bir yana, bu Rusya’nın bölgesel politikalarının açık bir yansıması idi. Rusya, İran ve Osmanlı’yı parçalamayı, sınırlarının sıcak denizlere dayanmasını ve III. Roma düşüncesiyle Hristiyan azınlıkları kurtarmayı tasarlıyordu. Kürtler hakkında yapılan bu çalışmaların hepsi Çarlık Rusya, politikalarını gerçekleştirmek amacıyla girişilen bu fırsatçılığının önüne geçemedi.³⁹⁷

Çarlık Rusya çalışma yapmakla kalmayıp, zaman zaman bazı Kürt aşiret liderleriyle de bizzat görüşme yapmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rusların Kürt aşiretleri ile irtibata geçme istekleri bazı aşiret reislerinin ilgisini çekti. Şikak aşireti lideri Cafer Ağa, Abdürrezzak Bedirhan ve Şeyh Ubeydullah’ın torunu Seyyid Taha da bu aşiret reisleri arasındadır. Bunlar 1898 yılında Rus Çarı II. Nikola’nın çağrısıyla Rusya’ya gittiler ve orada iyi karşılandılar. Sonra da çeşitli hediyelerle ve özlemlerini tahrik eden, hayallerini alevlendiren cesaret verici mektuplarla geri döndüler.³⁹⁸

Bu olay aslında Rusların Doğu Anadolu’daki planlarını gerçekleştirmek adına bazı Kürt aşiret reislerinin nasıl dikkatlerini, bağlılıklarını kendi üzerlerine çektiklerinin resmidir. Bu görüşmelerden maksat, bölgedeki etkinliğin artırılıp ayrıca etnik ve sosyal dokuyu daha iyi tanımlayabilmektir.

İkinci meşrutiyetin ilanıyla birlikte birçok siyasi ve kültürel cemiyet kurulmaya başlamıştır. Bunlar arasında Kürtlerin kurduğu ve çeşitli yollarla Kürt halkına hizmet etmeyi amaçlayan cemiyetlerde vardı. Bu nedenle bu yıllar, Kürtlerin daha çok siyasallaşmaya ve örgütlü çalışmalara başladığı bir dönem olmuştur.³⁹⁹ Bu örgütlerin bir kısmı Ruslar tarafında da desteklenmiştir.

Rus akademisyen Gordlevski, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus aydınlarına bir çağrı yapmıştır. Bu çağrıda, Kürtlerin ekonomisine yardımcı olmalarını, isterlerse Rusya kalabilmeleri için olanaklar hazırlanmasını, Kürtlerin önünü açmaları

³⁹⁷ Kreyenbroek-Sperl, **Kürtler (Güncel Bir Araştırma)**, Londra, Cep Kitapları Yayınları, 1994, s.203.

³⁹⁸ Aegleaton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, s.31.

³⁹⁹ Kurubaş, **Başlangıcından 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, s.28.

gerektiğini ki böylece Rus kültürünün, Türk kültüründen daha üstün olduğunu göstererek Kürtler vasıtasıyla Yakındoğu’da Rus kültürünün yayılım hızını arttırmak istiyorlardı.⁴⁰⁰

Rusların, Kürtler hakkında yaptığı araştırmalar takdirle karşılanmalıdır. Ancak dikkat çekici bir nokta var ki, Rusların Kürt kimliğini meşrulaştırmak için Kürtlerin karşısına onları ortak bir düşman hedefe yöneltecek bir yol haritası çizmekteydi. Doğal olarak bu düşman terimi de Türklerdi. Ruslar bu çalışmalarının etkisini dönemin Van Konsolosunun İstanbul Büyükelçisi’ne gönderdiği gizli raporda görebiliriz. Bu raporda konsolos der ki; “Başarılı Rus siyaseti sayesinde sadece Ermeniler değil, Kürtlerde iki yıl öncesine kadar Osmanlı hükümetine güven duymaktayken, şimdi Türk hükümetine karşı düşman bir tavır içerisindeler.”⁴⁰¹

Kürt liderleri 17 Haziran 1917’de Kirmanşah’ta bir kongre tertiplemişlerdir. Bu kongreye iki binin üzerinde Kürt, Rus ordusunun Batı İran kumandanı Baratov’un temsilcisi ile Rus ve İngiliz siyasi temsilcileri katılmışlardır. Bu kongre üç gün sürmüş olup, konusu genel anlamda Kürt-Rus dostluğu hakkındadır. Kongrede vatana bağlılık ve Rusya’ya dostluk üzerine konuşmalar yapılmış olup, Kürt-Rus dostluk cemiyeti kurularak şenlikler düzenlenmiştir. Aynı yılın Eylül ayında 27 Kürt aşiret lideri ve Baratov’un katılımıyla düzenlenen ayrı bir kongredeyse Kürtlerin Rusya ile dost kalmalarını öngören resmi bir belge imzalamışlardır.⁴⁰²

Rus Kürtçüleri, yıllardır Kürtler hakkında çalışmalar yapmaktadır. 1917 ihtilali bile bu çalışmaların önünü kesmemiştir. Rusya’nın Çarlık dönemindeki klientalizm politikası, Sovyet döneminde, halkların özgürlüğü için çalışma kisvesinde devam etmiştir. Adeta yoktan bir Kürt dili, edebiyatı, tarihi oluşturarak ayrı bir Kürt milleti ortaya çıkarma niyetindeydiler. Kürtlerin yaşadığı bölgede yazılan Farsça, Arapça ve Türkçe edebi eserleri Kürtlerindir diye, Kürt kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır.

⁴⁰⁰ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s.49.

⁴⁰¹ M.J. Somukian, “Empires in Conflict: Armenia And The Great Powers: 1895-1920”, **New York Press**, 1995, s.51.

⁴⁰² Selami Saygın, **Yeni Şark Meselesi**, Ankara, Ülke Yayınları, 2003, s.190-191.

3.1.1. Rusların Kürtleri Kazanmasında Abdürrezzak Bedirhan'ın Faaliyetleri

Bedirhan Bey'in büyük oğlu Necip Paşa'nın oğlu olan Abdürrezzak Bedirhan, 1864 yılında İstanbul'da doğmuştur. Çocukluğunda döneme göre iyi bir eğitim alarak Doğu ve Avrupa dilleri üzerine ihtisas yapmıştır. Eğitimini tamamlamak amacıyla Paris'e gitmiş, Osmanlı dışişlerinde görev almıştır.⁴⁰³

1913 yılında çıkan Ermeni gazetesi "Pakvi Dzayn" yorumcuları, Kürt bağımsızlık hareketindeki Rus yanlısı eğilimi büyük akım olarak değerlendiriyorlardı. Bu eğilime biçim verip, programını oluşturan Kürt ulusal hareketinin tanınmış isimlerinden, Abdürrezzak Bedirhan'dır. Abdürrezzak Bedirhan, Kürtlerin içerisinde Çarlık döneminde Rus sempatzanlığını geliştiren en etkin kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Kendisi Petersburg Osmanlı Konsolosluğu'nda çalışmış, burada Rusça öğrenmiş ve Çarlık Rusya'nın sosyo-politik ve kültürel hayatıyla tanışmıştır. Ayrıca Rusya ile olan iyi ilişkilerinden dolayı Sv. Stanislav nişanıyla ödüllendirilmiştir. Abdürrezzak'ın, Rusya ile ilişkisini öğrenen Abdülhamit Han, Abdürrezzak'ın Rusya'dan başka bir yere tayin emrini vermiştir. Abdürrezzak, gitmemek için Rusya'dan yardım talebinde bulunmuş fakat Osmanlı ile arasında gerginlik istemeyen Rusya, bu talebi geri çevirmiştir. Bunun üzerine Abdürrezzak İngiltere'ye kaçmış, sonrasında çeşitli olaylar yaşadıktan sonra İstanbul Rus Başkonsolosu Çarikov'a politik sığınma talebinde bulundu. Çarikov da Rus Dışişleri Bakanlığı'ndan Abdürrezzak için ikamet ve vatandaşlık izni ister. Cevabın gelmesini beklemeden geçici vize vererek gizli telgrafla, Rusya'da Abdürrezzak'ın dostça karşılanmasını ve Kafkas askeri çevresinden kişilerle tanıştırılmasını, Kürt davasını temsil eden biri olması sebebiyle talep etmiştir. Tiflis'te bir zaman kalan Abdürrezzak buradan Rusya'nın isteği ile İran'a geçer. İran'a geçme sebebiyse oradaki Kürtlerin, bölgede yaşayan Hristiyan halka karşı yağma, talan ve düşmanca davranışlardan kaçınmaları için Osmanlı ve İran Kürtlerine telkinde bulunacağıdır. Ayrıca Abdürrezzak, İran'a

⁴⁰³ Celil, **Kürt Aydınlanması**, s.100.

hareket etmeden önce Rus yetkili Kahanovski'ye, Rusya'nın bir yandaşı olarak, Kürtler arasında Rusya'nın itibarını yükseltmek için iyi niyetle çalışacağını ve Kürtlere, Ruslara karşı sempati duymalarını sağlamak amacıyla telkinde bulunacağını, bildirmiştir.⁴⁰⁴

Mart 1911 başlarında Tiflis'ten ayrılan Abdürrezzak Bedirhan, Rusya'ya sempati besleyen bazı Kürt önderleriyle, özellikle İran Kürtleri arasında etkili İsmail Simko Ağa ile görüşmeler yapmıştır. Türk-İran sınırını baştan başa dolaşıp, Osmanlı karşıtı planlarını anlatmaya başlamıştı. Durumdan rahatsız olan Tebriz Osmanlı Konsolosu, Ruslara Abdürrezzak'ın nasıl biri olduğunu anlatarak onları yaptıkları işten çevirmeye çalışmıştır. 26 Mart'ta aniden Van'a giden Abdürrezzak, bölgedeki ahaliyi Osmanlı'ya karşı ayaklandırmaya çalışır. Van'da ayrıca Rus Konsolos Yardımcısı Alferev ile görüşerek politik programını açıklar. Tekrar İran'a dönen Abdürrezzak, Osmanlı Urmiye Konsolosu Sadi Bey tarafından Osmanlı Sultanı'nın emriyle tutuklanacağı haberini alır ve 11 Mayıs'ta Urmiye Rus Konsolosluğu'na sığınır. Bu sebeple tutuklama başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁰⁵

Ruslar her ne kadar Abdürrezzak'ın samimiyetine güvenmeseler de, yine de Abdürrezzak ile kendi çıkarları birbirine paralellik sağladığından, Abdürrezzak'ın büyük halk kitlelerini peşinden sürükleyebileceğini ve Kürtlerin yaşadığı bölgeleri terörize ederek kendi işlerini kolaylaştırabileceğini biliyorlardı.

Abdürrezzak'ın, İran'da Rus Konsolosluğu'na sığınması, Ruslar açısından Abdürrezzak adına güven arttırıcı bir olay olmuştur. Petersburg, Abdürrezzak'ın tam olarak himaye edilmesi emrini vermiştir. Kazakların koruması altında Tebriz'e oradan Tiflis'e gönderilmiştir. Daha sonra Avrupa'daki Kürt mültecilerle görüşmek üzere Paris'e, oradan Kahire'ye gitmiş sonra Tiflis'e geri dönmüştür. Van 2. Konsolosu S. Alfreyev 2 Nisan 1911 tarihindeki raporunda Abdürrezzak'ın kendisine;

⁴⁰⁴ A.e., s.101-106.

⁴⁰⁵ A.e., s.106-108.

“Biz bağımsızlığımızı seviyoruz ve her zaman, Rusya’nın Ön Asya’daki zaferinin bize bunu getireceğini düşündük. Rusya’ya duyulan bu tarihsel güven Kürtlerde hala canlıdır. Kürtler, Rusya’nın yeni topraklar kazanmaya ihtiyacının olmadığını, onun sadece barışçı ve tehlikesiz komşular aradığını biliyor”

şeklindeki konuşmasını bildirir.

O dönemde tekrar bir Rus-Osmanlı savaşı gündeme geldiğinde Alfreyev’e şöyle der;

“ Siz onlarla savaşın eğişindesiniz. Bununla beraber Kürtlerin davası gündeme gelecektir. Bu fırsatı kaçırmamak, Rusya’ya sadakatini kanıtlama, ona yardım ve hoşgörüsünü göstermek Kürtlerin görevi olacaktır.”⁴⁰⁶

Abdürrezzak’ın Rus destekli bağımsız Kürdistan hayali adım adım işlemekteydi. Abdürrezzak, dedesinin ve Şeyh Ubeydullah’ın yaptığı hatalardan ders alarak ilerlemek istiyordu. Abdürrezzak, Doğu Anadolu’yu ne kadar istese de öncelikle İran üzerine gitmeye karar verdi. Çünkü her şeyden önce kendisine sağlam bir yuva yapmak istedi. Sonra Kürtlerin yaşadığı bölgeleri ele geçirerek, Rus Çarının da onları himayesi altına almasını ve bağımsızlıklarını garanti altına almasını rica edecekti.⁴⁰⁷

1912-1913 yıllarında Osmanlı, Balkanlarda büyük ölçüde toprak kaybedince, Rusya’da Kürtlerle olan ilişkilerinde büyük bir değişiklik yaptı. 1912 yılına kadar Rus-Türk ilişkilerinin gerilmesinden dolayı ihtiyatlı hareket eden ve Kürtler konusunda alenen bir faaliyet göstermeyen Rusya, 1912 sonrasında İran’ın Kuzeydoğu bölgesinde nüfuzunu güçlendirme imkânı bulmuştu. Rusya, Kürtler üzerinde kontrol uygulamak ve İran yönetimi altında yaşayan Kürtleri kendisine bağlamak için aleni çalışmalara

⁴⁰⁶ A.e., s.109-113.

⁴⁰⁷ A.e., s.114-115.

başladı. İran Kürtlerini Rusya tarafına çekmek ve Osmanlı-İran sınırının emniyetle korunması sağlamak amacıyla sınır komutanlıklarını Rusya'ya bağlılığını göstermiş olan Kürt önderlerden oluşturdu. Rus yönetimi, Simko Ağa ve Abdürrezzak Bedirhan'a güveniyordu. Böylece Simko Ağa, tüm ihtiyaçları Rus hazinesinden karşılanmak üzere, Kotur'da, Kürt sınır muhafız komutanı yapıldı.⁴⁰⁸

Abdürrezzak'ın Rus lehine faaliyetleri ömrünün sonuna kadar devam edecektir. Aynı zamanda Ruslar tarafından Ermeni-Kürt ilişkilerinin düzelmesine yardımcı olması istenmiştir. Yaptığı bu faaliyetler için Rusya'dan kendisine maaş bağlanmıştır. Bu, Osmanlı'nın eline geçen Rus belgesinde şöyle dile getirilmektedir:

“Fon Klemm tarafından Kafkasya Valisi'ne 26 Mart 1914 tarihiyle gönderilen 202 numaralı gizli işaretli mektup:

Kafkasya Kumandanlığınca pek iyi bilinen Kürt milliyetçisi Abdürrezzak bugün Tiflis'e doğru yola çıkıyor. Abdürrezzak'ın Petersburg'da uzun süren ikameti sırasında Dışişleri'nden aldığım emir üzerine kendisiyle evimde birkaç defa görüştüm. Abdürrezzak sürekli muhabir ve Kürtler ile İran ve Türkler arasında nüfuzumuzun yayıcısı sıfatıyla istihdam edilmesi kararında idi.

Abdürrezzak'a şimdilik yüklenen başlıca vazifelerden biri, Kürtler ile Ermeniler ve Süryaniler arasında bir dayanışma sağlamaktan ibaret olup, bu dayanışmanın Kürtlerin menfaati için olduğu kendisi tarafından da bilinmektedir. Bu maksatla Abdürrezzak, buradaki Ermeni yetkililer ile görüşmeler yapmış ve bu kişilerle bir Ermeni-Kürt İtilaf Cemiyeti'nin oluşmasını sağlamıştı. Bu komitenin kararı üzerine ya Tiflis'te veya Kafkasya'nın diğer uygun bir yerinde buna benzer diğer bir komite teşkil etmek üzeredir. Abdürrezzak her şeyden evvel bununla meşgul olmak arzusundadır. Bu isteği Sazanov tarafından tamamen tasvip olunmuştur.

Osmanlı Kürtleri arasında doğrudan doğruya nüfuz etmek hususuna gelince, Abdürrezzak burada oldukça etraflı bir surette tertip etmiş olduğu program; eğitim, sağlık gibi meseleleri de içermektedir. Yalnız Abdürrezzak'ın teklif ettiği şeylerin büyük bir kısmını şimdilik gerçekleştirmek güçtür. Bu meselenin etraflıca

⁴⁰⁸ A.e., s.116-117.

inceleneceği, Kürdistan’da mevcut konsolosluklara ilaveten birkaç konsolosluk açılması, zamana bırakılmıştır.

Meselenin ayrıntılı incelenmesi ve programın uygulanması o zaman mümkün olacağından, bu vakit gelene kadar Osmanlı Devleti aleyhine her hareketi dikkatli bir şekilde yapmayı ve hatta Osmanlı sınırında olan civar mahallelerde görünmemesi kendisine tenbih ve ihtar olunmuştur.

Abdürrezzak’ın İran tabiiyetine girme ve İran Kürdistanı’nda önemli bir memuriyet verilmesi isteği şimdilik uygun değildir. Şurası önemlidir ki İran, Abdürrezzak hakkında Tahran’da defalarca şikâyetle bulunmuş ve Abdürrezzak’ın İran’dan uzaklaştırılmasını ısrarla isteyen Türklerden çekindiği için böyle bir isteği olumlu karşılanmaz.

Bu düşüncenin gerçekleşmesi isteğinin Babıali ile olan münasebatımızca pek çok olumsuz etkisi olabileceği gibi, Osmanlı-İran sınır düzenlemesi işlemini tamamıyla ihlal edebileceğinden korkuluyor. Zira Türkler, Abdürrezzak’ın Kürdistan’da bir memuriyete getirilmesini kendilerine karşı açık bir tahrik olarak kabul etmektedirler. Bununla beraber Abdürrezzak’ın Kürdistan’da, Tiflis’ten Tebriz’e gitmesi, orada geçici ikametle meselenin şimdilik halli bir dereceye kadar kendi elinde bulunan Azerbaycan Valisi Şecaüddeve ile anlaşma sağlaması kararlaştırılmıştır.

Durumu size bildirir ve Kafkasya Valisi tarafından Sazanov’a gönderilmiş olan 3/16 Ekim tarihiyle ve 10783 numaralı gizli telgrafın alınmasına kadar, yani geçen Ekim’de Dışişleri Bakanlığı’nın Abdürrezzak’a 300 ruble tahsis eylemiş olduğu ve başarıya ulaşıncaya kadar bu miktar paranın verilmesine devam edilmesini beyan eylerim.”⁴⁰⁹

Abdürrezzak’ın düşüncesine göre, Ruslar Türklerin düşmanı, Türkler bizim de düşmanımız olduğuna göre bizim Ruslarla olmamız ya da Rusların Kürtlere yardımında bir sakınca yoktu. Ona göre, Kürtlerin kaderinde Ruslar her zaman

⁴⁰⁹ Suat Akgöl, “Rusya’nın Doğu Anadolu Politikası (1918’e kadar)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s.84-86. ; ATASE Klasör:1488, Dosya:32, Fihrist:3/7

olmalıydı. Çünkü Kürt halkının uyanışı, kültürel ve sosyal bakımda Ruslar gibi olmalıydı. Aynı zamanda Ruslar, Kürtlerin komşusuydu. Dedesi ve Şeyh Ubeydullah gibi o da İngilizlere güvenmiyordu. Avrupa devletlerinin Kürtlere yardımcı olacağına inanmıyordu. Ruslarsa Yakındoğu'daki İngiliz rekabetinde, Kürtleri Abdürrezzak Bedirhan gibi bir liderle yanında görmek, kendi dış politikasında büyük bir katkı sağlayacağından hoş görülüyordu. Rusya'nın 18. yüzyılda başlayan Kürt politikası nakış nakış işlenirken, Abdürrezzak ise, o dönemde bu dantelin büyük motiflerinden biriydi.

3.1.2. Kültür ve Eğitim Alanında Rus-Kürt İşbirliği: Gehandını

Hoy şehri, 1911 yılında İran, Osmanlı ve Rusya arasında çok önemli bir kavşak durumundaydı. Bu öneme binaen Ruslar, Hoy'da konsolosluk açmış ve Çirkov'u buraya konsolos olarak atamışlardır. Bu konsolosluğun görevi Kürtleri, Rus safına çekmektir. Çirkov da çok kısa sürede Kürt aşiret liderleriyle yakın ilişkiler geliştirdi. Özellikle İran Kürtleri arasında en etkin isim olan Şikak aşireti lideri İsmail Simko ile dostluk kurmuştur. Bir rusofil olan Abdürrezzak Bedirhan'ın da Hoy'a yerleşip Rusya hesabına siyasi çalışmalar yapmaya başlamasıyla bölgede Rus-Kürt ilişkisi iyice pekişmiştir.⁴¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, İran toprakları içerisinde Abdürrezzak Bedirhan eğitim faaliyetleri başlatır. Bu faaliyetlere en büyük desteği Simko Ağa ve Çirkov verdi. 1912 sonu 1913 başlarında Hoy'da "Gehandını" adında bir eğitim örgütü kuruldu. Örgüte zengin pek çok Kürt lideri ilgi gösterdi. Gehandını'nın amacı; Hoy'da okulla ilgili görevleri yerine getirmek, Kürtçe gazete ve dergi çıkarmak, Kürtçe alfabeyi düzenlemek ve Rusya'ya seyahatler organize etmek gibi işlevleri vardı. Çirkov Petersburg raporunda, Gehandını'nın maddi ve manevi olarak desteklenmesi gerektiğini, Kürt halkının Rus kültürüne manevi yakınlığını ve Rusça harflerden Kürtçe alfabe oluşturacaklarını ifade etmiştir. Abdürrezzak'ın düşüncesine göreyse,

⁴¹⁰ Celil, **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, s. 69.

Rus alfabesiyle Kürt çocuklarının Rusçayı daha iyi öğrenerek Rus kültürüyle daha rahat tanışacakları görüşündeydi.⁴¹¹

Abdürrezzak Bedirhan, ünlü Rus şarkiyatçısı N.Y. Marr ve İ.A. Orbeli ile bir araya gelerek Ruslarla Kürtlerin kültür-bilim ilişkilerini genişletmek için pratik adımlar adına tartışmalar yapıyorlardı. Abdürrezzak, Rus kürdolojisinin ulaşacağı başarıya önem vererek Petersburg İmparatorluk Üniversitesi'nde Kürt dili ve edebiyatının inceleneceği bir bölüm kurulması için ricada bulunmuştur.⁴¹²

Abdürrezzak, Gehandini'nin dil, edebiyat ve diğer konularda ders kitaplarının hazırlanması için Rus kürdologlarını, Hoy'a getirerek Kürtçe dilbilgisi ve Kürtçe sözlük hazırlanmasını istemiştir. Ayrıca bilinmeyen Kürt şairlerinin eserlerini Rusça'ya çevirtmek için İ.A. Orbeli'yi Kürdistan'a davet etmiştir. Orbeli'nin hazırladığı alfabe, daha sonra 1919-1920'de Bitlis Kürtleri Halil Hayali ve Mehmet Emin tarafından Latin harfleriyle hazırlanan Kürtçe alfabe projesinin temelini oluşturmuştur.⁴¹³

Gehandini'nin ilkokulu (ve dispenseri) 22 Ekim 1913 yılında Rus bölge komutanı General Veselovskiy, Hoy Garnizonu bölüm komutanları, Çirkov ve Kürt liderleriyle açıldı. Simko Ağa ise açılış konuşmasında Kürtlerden, Rusların yardım ve desteği ile Kürtlerin ilkokuluna kavuştuğu için Tanrı'ya şükretmelerini istemiş ve Rus Çarına şükranlarını ifade etmiştir. Tarih, matematik, coğrafya dersleri ve Rus devlet düzeni ilkeleri, okulun eğitim programındaydı. Meslek eğitimi için araç gereçler Rusya'dan sağlanmıştı. Bu eğitim tesisi bir de Rus ebe ve hemşirelerinin yönettiği dispensere sahipti. Gerektiğindeyse Rus askeri doktorlarından yardım talep edinilebilecekti. Okulun başarısını gören Rus Dışişleri, Kafkas Kürtleri için Çiyarikale, Bıradost ve Maku'da yeni okul açma önerisinde bulundu ve öğretmen yetiştirme ön plana alındı.⁴¹⁴

⁴¹¹ Celil, **Kürt Aydınlanması**, s.118-121.

⁴¹² A.e., s.121.

⁴¹³ A.e., s.122-123.

⁴¹⁴ A.e., s.124-126.

Kısa bir süre sonra Gehandını yönetimindeki Abdürrezzak ve Simko arasında anlaşmazlık çıktı. Abdürrezzak, Gehandını ve finansal kaynaklarını o dönem güçsüz düşen Osmanlı içerisinde bir Kürt ayaklanması çıkarmada kullanmak istemiş, Simko ise bunun başarılı olamayacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Yönetimdeki bu anlaşmazlıklar nedeniyle Gehandını, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında dağılmıştır.⁴¹⁵

20. yüzyıl başlarında sadece birkaç Kürt liderinin siyasi düşünceleri değil, Rusya'ya göç eden halkın da Rus yanlısı eğilimi, 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında Kürt sosyal hareket ideolojisinde yer aldı. Her ne kadar siyasi olarak Rus eğilimi 1900'lerin başında şekillendiyse de, Kırım Harbi sonrasında büyük ayaklanmalarda Rus izlerinin görülmesiyle kendi belli etmeye başlamıştı. Bütün bunların sonucundaysa Kürtler, birçok savaşta Rus ordusuna destek vermişlerdir.

3.2. 1917-1947 Yılları Arası Sovyet Rusya'nın Kürdoloji Çalışmaları

Sovyet Rusya, Çarlık döneminden kalan Kürt dili üzerine uyguladığı politikalara devam etmiş, Kürt dili için Latin harfleriyle yazılmış bir alfabe tertip ederek, Kürt milli edebiyatının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Sovyetler, bu çalışmalarla Kürtlerin milliyetçi özellik kazanmasını sağlayarak İran, Türkiye, Irak ve Suriye'deki Kürtleri, bağlı bulundukları devletlerden ayırmaya çalışmıştır.

Sovyet şarkiyatçılarının niyeti, Kürt bölgelerindeki durumun incelenmesine ve bütün Kürt problemine Marksist açıdan yaklaşmak olmuştur. Burada elbette belirli başarılar sağlanmıştır. Bununla birlikte, genelde olduğu gibi Sovyet araştırmacıların isteği, bilimsel objektiflik sınırlarında her zaman yer almayan Kürt sorununu aktifleştirmek olmuştur.⁴¹⁶

⁴¹⁵ A.e., s.127-128.

⁴¹⁶ Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt sorunu (1917-1923)**, s.13.

Sovyet kürdolojisinin ilgi alanı genellikle tüm Kürt bölgeleri olmuştur. Örneğin; SSCB'nin kürdoloji bölümlerinde Türkiye, İran, Irak ve Suriye Kürt bölgeleri için uzmanlar hep bulunmuştur. Fakat uzmanlık alanı Sovyet Kürtleri olan araştırmacılar dış Kürtlerin durumu ile ilgilenen uzmanlara göre çok azdır. Olan araştırmacılar ise, Kürtleri sadece tarihsel ve kültürel alanda incelemişlerdir.⁴¹⁷

SSCB içerisinde Kürt bölgelerinin sovyetleştirilmesi, Sovyet otoritesi ve Komünist Partisi'nin izlediği ulusal Leninist politikalar sonucunda Kürtlerin bir edebiyat sorunu gündeme gelmiştir. Transkafkasya Kürtlerinin, Ermenistan, Gürcistan, Acaristan, Nahcivan, Türkmenistan topraklarında bölünmüş olması nedeniyle ve yerel ağızların farklılık göstermesiyle, birlik oluşturma çabasına girildi. 1928'den itibaren Ermenistan'da yoktan bir Kürt edebiyatı oluşturulmuştur. Daha sonraları ise, Kürtlerin yaşadığı yerlerde kitaplar çıkarılarak, tüm Kürtlerin yazılı edebiyata kavuşmaları sağlanmıştır.⁴¹⁸ SSCB döneminde Kürtler üzerine çalışmalar daha çok cumhuriyetlerde ve özellikle Ermenistan'da yoğunlaşmıştır.

1920-1930'lu yıllarda, Kürtçülük politikası güden Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti'nin, Rusya'nın Kürt politikasında önemli bir yeri vardır. Moskova, Kürtçülük işini Ermenilere havale ederek, kendisini arka plana çekmiş görünmektedir. Ermeniler ise hem Ermenistan'da hem de Ermenistan'ın dışında Kürtçülük için çalışıyorlardı. Lübnan ve Suriye'deki Ermeniler, Kürtçülerle iş birliği içerisinde hareket ediyorlardı. Ermeni Taşnak örgütü ile Kürtçü Hoybun örgütü arasında iş birliği anlaşması yapılmıştı. Ermenistan SSC'deki Ermeniler de boş durmayarak Erivan Radyosu'nu açarak Türkiye'deki Kürtlere yönelik yayın yapıyorlardı. Ermenistan'daki Kürtlerin durumu, Türkiye Kürtlerine örnek gösterilmekteydi.⁴¹⁹

Kürtler Sovyetlerin içerisinde sürgün gibi acılar çekmiş olsalar dahi 70 yıllık süreçte Sovyetlerin Kürtlere yaptığı kültürel katkı tartışılmazdı. SSCB'de kürdoloji

⁴¹⁷ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 9.

⁴¹⁸ Nikitin, **Kürtler; Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, s 193.

⁴¹⁹ Şimşir, **Kürtçülük II 1924-1999**, s. 15-16.

bölümleri açılmış, radyolar yayına başlamış okullar açılmış, kitaplar, gazeteler basılmıştır. Kürtçe ilk modern roman Sovyetlerde yazılmıştır.⁴²⁰

Ruslar, Çarlık döneminde içerisindeki diğer milletlerin eğitimini önem vermemişken, Sovyetler bu konuya dikkatle eğilmiştir. Okuma yazması olmayan kitlelere Kürtçeyi öğretmek için geniş okuma-yazma seferberlikleri başlatıldı. Bunun için dilbilgisi kitapları basıldı, okuma kitapları ve diğer eğitim malzemeleri hazırlandı. 1931 yılında Erivan Kafkas ötesi Teknik Pedagoji Okulu açıldı. Süreç içerisinde burada birçok öğretmen adayı yetişti ve bu öğretmenler okullarını bitirerek Kürt köylerinde göreve başladılar.⁴²¹

Ermenistan SSC'nin ilköğrenim okullarının 1. ve 2. Sınıflarında ana dilde eğitim görülmesi kararınca (23 Nisan 1921) Kürt çocukları Ermeni alfabesi ile Kürtçe basılan Şems adlı kitapla eğitime başlamıştır. Eğitimler 1929'a kadar bu kitap esasında yürütülür. 1925'te ise Ermenistan ve Azerbaycan bölgelerinde 55 okul açılmıştır.⁴²²

Ermenistan'daki Kürt Pedagoji Teknik Okulu 6 yılda 70 yeni öğretmen yetiştirmiştir. Bununla birlikte daha sonra Erivan'da Kürt kadın eğitimci yetiştirmek adına iki yıllık kurslar açılmıştır. Azerbaycan'da Kürtler için özel bir kurum oluşturulmayıp, Şuşa Pedagoji Yüksek Okulu'nda Kürtçe bir bölüm oluşturulmuştur. Gürcistan'da ise, Tiflis'te 1935 yılında Kafkas Araştırmaları Enstitüsü'nde Kürdoloji bölümü açılmış olup, pedagoji faaliyetleri bu bölümde yapılmıştır.⁴²³

Sovyet Rusya, Kafkas ötesi cumhuriyetlerde yetişkin kesimdeki eğitimsizliği gidermek için liktpunkt (eğitimsizliği tasfiye merkezi) adı verilen kurumlar kurulmuştu. Ermenistan Kürtleri arasında 1925 yılında 109 yetişkinin kayıtlı olduğu 7 eğitimsizliği tasfiye merkezi açılmıştır. Gürcistan'da da iki okul açılmıştır. Bu eğitim süreci özellikle Kürt köylerinde olmak üzere 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda 1935 yılı başlarında yapılan bir araştırmaya göre 5 bin Kürt

⁴²⁰ Şamil, **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, s. 12.

⁴²¹ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.111-112.

⁴²² Şamil, **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, s. 24.

⁴²³ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.74-75.

okuma yazma öğrenmiştir.⁴²⁴

Sovyet devlet basımevi 1929-1932 yılları arasında başta pedagoji okulunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere, matematik, fizik, doğa bilimleri ve coğrafya olmak üzere yirmi bir Kürtçe ders kitabı basmıştır.⁴²⁵

Alfabenin değişmesinin ardından 1932-1933 öğretim yılının sonunda Ermenistan'da 71 öğretmenli 40 tane Kürt okulu bulunmaktaydı. Bu okullarda okuyan da 1936 öğrenci vardı.⁴²⁶ 1934 yılındaysa Ermenistan'da okul sayısı 45'e, öğrenci sayısı 2365'e ulaşmıştır.⁴²⁷ 1930'dan 1938 dönemine kadar Kürt halkı içerisinde eğitim hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır.

Eğitim faaliyetleri artan Kürtler, Arap alfabesinden ayrılarak kendilerine alfabe oluşturmak istemişlerdir. Kürdolog Akop Kazaryan (Lazo) Kürt dili ve alfabesi konusunda çok çalışmıştır. Lazo, Ermeni grafiğine dayalı bir Kürt alfabesi ortaya çıkarmıştır. Lazo, bu alfabeye göre Ekim 1921'de Şems adlı ilk Kürtçe ders kitabını çıkarmıştır. Fakat Kürtler, Ermeni alfabesini benimseyememiştir. Bu sorun 21 Nisan 1926 tarihinde Kürtler arasında yapılan bir kongrede tartışılmış ve 9 Temmuz 1926'da ise Kürt alfabesi için Bilimler Akademisi üyesi İ.A. Orbelli'nin, Kürtçe alfabenin Latin grafiğine göre yapması için görevlendirildiği duyurulmuştur. Sonuç olarak 1929 yılında Latin grafikli Kürtçe alfabe kullanılmaya başlanmıştır.⁴²⁸ Ayrıca Orbelli'nin çalışmaları sonucunda, Hugo Makas'ın Mardin yöresi Kurmançi lehçesi ile derlenen, Kürtçe Metinler adlı çalışması 1926 yılında yayımlanmıştır.⁴²⁹

Sovyet Ermenistanı'nın merkezi olan Erivan'da 1930 yılında kurulan ve Rusça, Ermenice, Kürtçe eğitim veren Marksizm ve Leninizm Enstitüsü, Kürtçenin gelişiminde rol oynamıştır. Bu enstitü Kürt alfabesini Latin harfleri ile düzenleyerek, kitaplar bastırmıştır. Bu faaliyetler sayesinde bu okuldan münevver bir Kürt tabakası

⁴²⁴ A.e., s.73-74

⁴²⁵ Şamil, **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, s. 25.

⁴²⁶ Herman Taels, **Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1927-1994)**, İstanbul, Peri Yayınları, 2001, s. 73.

⁴²⁷ Şamil, **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, s. 25.

⁴²⁸ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu** s.75-77.

⁴²⁹ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.107.

yetişmiştir. Burada okuyan öğrencilerden Yakınoğlu'da propaganda yapacak kişiler seçilerek, ayrıca eğitilmiştir.⁴³⁰

SSCB'de Kürtçe yayınlanan Riya Teze (Yeni Yol) adında 25 Mart 1930 tarihinden itibaren gazete yayımlanmaya başlamıştır. Bu gazete Latin harflerle Kürtçe olarak yayın yapmaktaydı. Ancak Latin alfabesi kullanımından dolayı emperyalistlerin gazeteyi kendi amaçları uğruna kullanabileceği düşüncesiyle 1937 yılında kapatılmıştır. Ancak 1955 yılında Kiril alfabesi ile yeniden yayıma başlamıştır. Ayrıca Azerbaycan'da Şura Kürdistan adıyla 1932 yılında Kürtlerle ilgili yayın yapan, dili Azerice olan bir gazete daha yayına başlamıştır. Bu gazeteyle 1962 yılına kadar yayımını sürdürmüştür.⁴³¹ Riya Teze gazetesinin en önemli işlevlerinden biri de Kürtçedeki ekonomik, politik, sosyal ve daha birçok alandaki terminoloji çalışmalarına katkıda bulunarak, Kürt yazı dilinin gelişmesinde aktif bir rol oynamıştır.⁴³² Riya Teze gazetesi 1935 yılında yaşanan Türkiye-Rusya ilişkilerinin gerilimi sebebiyle, dış Kürtlerin sorunlarıyla ilgili yayın yapması Sovyetler tarafından yasaklanmıştır.⁴³³

1931 yılında Leningrad Üniversitesi'nde İranoloji alanında bir Kürt semineri yapılmıştır. Bu seminer ile Sovyetler dönemindeki Kürt çalışmaları gün yüzüne çıkmıştır. Bu seminerde daha çok Kürtlerin Sovyet sistemine entegrasyonundan bahsedilmiş olup, ilgi toplamıştır.⁴³⁴ Bu semineri icra eden grup, Sovyetlerin ilk Kürtçü düzenli ve çekirdek bilimsel çalışma grubudur. Rus tarihinde ilk defa Kürt olmayan araştırmacıların yanında kendisi Kürt olan bilim adamları da Kürdoloji çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Bu grupta, A. Şemo, Q. Kurdo ve İ. Sukerman'ın Kürtçe üzerine ilk çalışmalarını yaptıkları bu çalışma da Kürtçede cins ve izafet konularına yer verdikleri görülmektedir.⁴³⁵

Kürt dili üzerine yapılan bilimsel araştırmalar ilk yıllarda Kurmançi lehçesi

⁴³⁰ Yıldırım, **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, s. 122-123.

⁴³¹ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu** s.11-12.

⁴³² Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.112.

⁴³³ Şamil, **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, s. 30.

⁴³⁴ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu** s.15.

⁴³⁵ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.107.

üzerine yoğunlaştırıldı. Daha sonra kadroların yetişmesi ile Kürtçenin diğer lehçeleri de ele alınıp araştırılmaya başlandı. Lehçe ve ağızlardaki önemli ayrılıklar ve benzerlikler, Kürtçenin diğer dünya dilleri arasındaki yeri büyük çapta aydınlığa kavuştu. Kürt dili üzerine yapılan bu çalışmalar başta Leningrad, Erivan, Moskova ve Semerkant da devam etmekteydi. Sovyet kürdologları arasında bu süreçte Kürt kökenliler de artmıştır.⁴³⁶

1932 yılından itibaren Sovyetlerde yaşayan Kürtlerin okuma-yazması artınca, tarım ve hayvan yetiştirme ile de ekonomik bir yükselme başlamıştır. Ayrıca Ermenistan ve Gürcistan fabrikalarında çalışan Kürt proletaryası ortaya çıkmış ve emekçilerden entelektüel bir sınıf oluşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise, Kürt edebiyatı üzerine daha da eğilmek isteyen Kürtler 1934'te Erivan'da kongre düzenlemişlerdir.⁴³⁷

1934 yazında Erivan'da toplanan kongrenin temel çıkış noktası, Kürt edebiyatının ve Kürt edebi dilinin oluşturularak, bu oluşumun sınır ötesindeki Kürtlerle ilişkide açacağı sorunlardır. Kongreye katılan birçok kişi bu sorunun çözümünü, Sovyet Kürtlerinin siyasal ve kültürel gelişimi için bir sınav olarak görmekteydi. Sovyetler Birliği'nin buradaki amaçlarından birisi de siyasi olarak propaganda faaliyetlerini kesintisiz Sovyetlerde yaşayan tüm Kürtlere ulaştırmaktır. Sovyetlerce yapılması gereken, Kürt emekçi kitlelerine ulaşabilen ve onlar tarafından anlaşılabilen bir dil oluşturmaktır.⁴³⁸

Erivan kongresinde, Sovyetlerin genelinde kullanılmak üzere Ermenistan Kürtlerinin lehçesi seçilmiştir. Bunun nedenleri, bu lehçenin Tiflis'te, Leninakan'da ve Allahverdi bakır madenlerinde yaşayan Kürt proletaryasının dili olması, bu lehçeyi konuşan Sovyet Kürt entelektüel grubun olması, Ermenistan Kürtlerinin klasik Kürt edebiyatının önemli modeli olan Ahmed Hani ekolüyle sıkı bağları olması, Ermenistan Kürtlerinin zengin folklor varlığı ve nispeten diğer Kürt lehçelerine göre daha fazla

⁴³⁶ A.e., s.112.

⁴³⁷ Nikitin, **Kürtler; Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, s 193-194.

⁴³⁸ A.e., s 194-195.

yazılı eseri olmasıdır.⁴³⁹

Sovyetlerde birçok kürdolog, kendilerini geliştirme imkanı bulmuş ve Kürtler hakkındaki çalışmalar Çarlık dönemine nispeten daha da artmıştır. Çarlık döneminde çoğunluğu askeri düzeyde olan yayınlar, Sovyetlerde bilimsel ve siyasi düzeye taşınmıştır.

Ünlü kürdolog İ.A. Orbeli Çarlık döneminde Van yöresinde geziler yaparak Kürtlerin folklorik ve etnografik özellikler konusunda incelemelerde bulunmuş ve tüm yaşamı boyunca kürdolojinin gelişimine, kurumsallaşmasına ve Sovyetlerde kabul görmesi için uğraş vermiştir. Bu çabası sadece Sovyetlerde sınırlı kalmayıp birçok ülkeye çalışmalarını yaymaya çalışmıştır.⁴⁴⁰

Ünlü Sovyet etnografi ve tarihçisi G.F. Çursin, 1920’li yıllarda Kürtlere yönelik seyahatlerde bulunmuştur. Sovyet Kürtlerinin gelenekleri, aile hayatı, üretim tarzı ve dili üzerine topladığı seyyar materyaller ve çalışmalar, Sovyet kürdolojisine özel bir katkıda bulunmuştur.⁴⁴¹

Kürt yazar ve Pedagog Arab Şamilov, Sovyet Kürt Edebiyatı’nın öncüsü kabul edilir. Kendisi Mayıs 1917’de Sarıkamış devrimci hareketine katılmıştır. 1918-1922 yılları arasında Rus İç Savaşı’nda Kuzey Kafkasya’da yaşayan Şamilov, 1924-1931 yılları arasında Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi’ne bağlı olarak ulusal azınlıklar alanında öğretmenlik yapmıştır. Şamilov, Kürt kültürü, tarihi ve dili üzerine araştırmalar yapmış olup, 1929 yılında Latin Kürt alfabesini oluşturmuştur. 1931’den itibaren Leningrad Enstitüsü’nde doçentliğe başlayan Şamilov, SSCB içerisinde Kürtlerin yaşadığı bölgeleri ziyaret etmiş ve bu gezilerinde Sovyet Kürt edebi dili oluşturmak istemiştir.⁴⁴²

Sovyet Ermenistanı’nda yaşamış olan ünlü kürdologlardan Lazo 1931 yılında Jasım’ın Öyküsü adlı ilk Kürtçe kitabını yazmıştır. Diğer bir kürdolog A.V. Bukşpan,

⁴³⁹ A.e., s 195-196.

⁴⁴⁰ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.109.

⁴⁴¹ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s 16.

⁴⁴² A.e., s.13-14.

Azerbaycan Kürtleri üzerine çalışma yapmıştır.⁴⁴³

Sovyetler Birliği dönemindeki Kürtçe derlemelerden biri de 1936'de Ermenistan SSC'de, devlet yayınları arasında çıkmıştır. Bu kitap, ulusal devlet yayını olarak Kürtçe yayınlar dizisinin ilkidir. İlk olarak 1000 adet basılan kitap, 663 sayfadır. Kitapta Kürtlere ait folklor, edebiyat, gelenek ve göreneklerinden bahsedilmektedir. Metinler A. Cinci ve A. Avdal tarafından derlenip yazılmış olup, redaksiyonu Cem Halil tarafından yapılmıştır. Bu kişilerin üçü de Kürt'tür.⁴⁴⁴

1936 yılında oluşturulan yeni anayasa ile milli eğitim politikası değişmiş ve etnik gruplara özel kurumlar kapatılmıştır. Geriye kalan okullar ise, Rusça eğitim yapma zorunluluğu getirilmiştir. Bununla birlikte farklı alfabeler kaldırılarak, azınlık dilleri Kiril alfabesine döndürülmüştür.⁴⁴⁵

1938'e kadar birçok Kürtçe kitap yayınlanmıştır. Bunun hemen hemen yarısı okul kitaplarıdır. İdeolojik kitapların sayısı da azımsanamayacak kadar vardır. Marksizm-Leninizm ve bu ideolojinin kurucuları hakkında ve bir tane de ateizm hakkında kitaplar yayımlanmıştır. Yayınların daha fazla artması için 1932 yılında Ermeni Yazarlar Birliği tarafından Kürtçe bölümü kurulmuştur.⁴⁴⁶

Hitlerin 1933 yılında, milli diriliş, intikamcılık ve Alman halkı için yaşam alanının genişletilmesi gibi propagandaları ile iktidara gelmesi, Sovyet toplumunu birleştirmeye itse de Stalin rejiminin hızla evrilmesine yol açmıştır. Özellikle 1937 yılı sonrasında Sovyet insanı oluşturma çabasına giren Stalin, halkların tek bir kalıba sokulması adına ana dilde eğitime ve yayınlara kısıtlamalar getirmiştir.

Tüm ülkede uygulanan sert politika Kürt halkını da etkilemiştir. Kürtlerin de ulusal ve teknik okulları, kültürel kurumlar kapatılmıştır. Kürtçe radyo yayınları ve ulusal gazeteler de yayını durdurulmuştur. Nüfus işlemlerinde Kürtler artık Kürt olarak değil bulundukları SSC ülkelerinin adları ile nüfusa kaydolmaya başlamıştır.⁴⁴⁷

⁴⁴³ A.e., s.16.

⁴⁴⁴ Nikitin, **Kürtler; Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, s.169.

⁴⁴⁵ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.93.

⁴⁴⁶ Taels, **Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1927-1994)**, s. 78.

⁴⁴⁷ Konak, **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, s.93.

1938 yılından itibaren Kürt dilinin statüsü okullarda belirgin bir biçimde düşürüldü. Artık Kürtçe, eğitim dili olmaktan çıkarılmıştı. Ermenistan ve Gürcistan’da sadece bir dersin bir bölümü olarak okutulmaya başlamıştı.⁴⁴⁸

Sovyetler Birliği’nin asimilasyon politikası ile Latin alfabesi ile kullanılan Kürt alfabesi, Kiril alfabesi ile değiştirilmişti. Bunun da iki sebebi vardı. Birincisi, Sovyetler içinde Kürtlerin diğer ülkelerdeki Kürtlerle temasını kesmek, diğeri ise; Kürtlerin Ruslaşmasını sağlamaktı. Bu da Stalin için kaçınılmaz bir eylemdi.⁴⁴⁹

Sovyet idaresinin ilk yirmi yılında, Kürtçenin Kürt okullarında halen daha eğitim dili iken okul kitaplarına ihtiyacı vardı. Basılan bu kitaplar, Kürtçe yayımı yapılan kitapları için de başlangıç olmuştur. 1929 yılı sonrasında ise Kürtçe kitapların basımı artmıştır. Basılan Kürtçe kitapların sayısı aşağıdaki gibidir,⁴⁵⁰

⁴⁴⁸ Taels, **Eski Sovyetler Birliği’nde Kürtler (1927-1994)**, s. 74.

⁴⁴⁹ A.e., s. 74.

⁴⁵⁰ A.e., s. 76-77.

Basım Yılı	Kitap Sayısı
1921	1
1922-1928	0
1929	2
1930	6
1931	12
1932	19
1933	24
1934	30
1935	30
1936	27
1937	31
1938	1
1939-1945	0
1946	3
1947	3

Tablo-1: SSCB’de 1921-1947 yılları arasında yayımlanan Kürtçe kitaplar

Kürtçede oluşturulan Latin alfabesinin Slav alfabesine değiştirilmesiyle Sovyet Kürtleri, diğer Kürtlerden izole edilmiş oldu. Böylelikle Sovyet Kürtleri, diğer Kürtlerin yayınlarını okuyamıyor ve sınır ötesi Kürtlerle bir bağları olmadığı için oralardaki Kürt mücadelesine ilgi gösteremiyorlardı.⁴⁵¹

⁴⁵¹ A.e., s. 85.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce büyük perdede hepsinin Kürtçe konuştuğu birkaç Kürtçe film yayınlanıyordu. Bu filmlerde klasikleşmiş hikâyeler ya da kişilerden esinlenilmişti, mesela bir askerin 12. yüzyıldaki Haçlı Seferlerinde düşmanlarını bulduğu film gibi filmler de yayınlamıştır.⁴⁵²

Ermenistan sinemasının kurucusu olarak kabul edilen Hamo Beknazaryan 1926 yılında ilk Kürt filmi olan ve Kürtlerin yaşamını konu edinen Zere adlı filmin çekimine başlamıştır. Ermenistan'daki Kürt köylerinde çekimi yapılan Zere'nin senaryosunu Lazo kaleme almıştır.⁴⁵³ 1933 yılında çekilen Ezidi Kürtler adlı filmde ise, kadın, namus, tutucu ve gerici güçler gibi konular ele alınmıştır. Bu filmler Kürtler ile ilgili çekilen dünyadaki ilk filmlerdir.⁴⁵⁴

Sovyetlerde Kürt tarihi üzerine yapılan araştırmalar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha ileri bir düzeydeydi. Kürt tarihini, Kürt bölgelerindeki politik süreçlerden, ulusal hareketlerden ve bu ulusal hareketlerin şekillendirdiği ulusal sorunlardan da bağımsız değildi. Ulusal hareketlerin incelenmesi, Kürt bölgelerindeki mücadelelerin iç ve dış dinamikleri hatta siyasi partilerin yapısı, ideolojileri, propagandaları gibi konularda dikkatlice ele alınmıştır.⁴⁵⁵

Moskova'nın Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde kendisinin yönlendirmesiyle yapılan Kürtçülük yayınları da vardı. Sovyetlerdeki bu sistematik çalışmalarla, Farsça ve Türkçe kelimelerle dolu 30 bin küsur kelimelik Kürtçe sözlükler yayımlamışlardır. Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha gibi şark öyküleri, Kürtlere mal edilerek Kürt edebiyatı oluşturuldu. Derlemelerle Kürt tarihi de oluşturulmuş, bununla birlikte Kürt ulusu ortaya çıkarılarak siyasi Kürtçülüğün temeli atılmıştır.⁴⁵⁶

Ünlü Kürdolog Moh. Mokri'nin de belirttiği gibi, Sovyetler Birliği'ndeki kürdoloji çalışmaları hem bilimsel hem de siyasal anlam taşımaktadır. Hatta gayet bilimsel gözüken araştırmalarda dahi siyasal anlam ağır basıyordu.⁴⁵⁷

⁴⁵² A.e., s. 81-82.

⁴⁵³ Rohat Alakom, **Kars Kürtleri**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2009, s. 438.

⁴⁵⁴ A.e., s. 440.

⁴⁵⁵ Alakom, **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, s.132-138.

⁴⁵⁶ Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, s. 213-214.

⁴⁵⁷ A.e., s. 204.

Her ne kadar antiemperyalist olduklarını belirtseler de Sovyetler bir yönüyle emperyalist politikayı Çarlardan miras almışlardır, bu politikayla birlikte Kürtlere olan ilgiyi de. Çoğunlukla Sovyetler, Kürt toplantılarına katılarak onların sempatilerini kazanmak istediler. Bütün halklara özgürlük, propagandasıyla bile Sovyetlerin, Kürtlere olan ilişkisi kesinlikle fedakârlığa dayanmıyordu. Kürtlere ihtiyaçları kalmadığı zaman onları birer taş gibi bırakıyorlardı. Ama bu arada olası bir gelecekteki beraber çalışma ihtimaline karşın kapıyı aralık bırakmayı da unutmuyorlardı.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ Taels, **Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1927-1994)**, s. 88.

SONUÇ

Rusya I. Petro ile birlikte uluslararası politikalarında daha sistematik hedeflerle yayılmacı bir hal almıştır. Korkunç İvan ile başlayan ve I. Petro ile devam eden Akdeniz'e inme stratejisi üzerine oluşacak politikalar Balkanlar ve Kafkasya sonrasında güneye inebilirdi. Bu çalışmamızda Kafkasya üzerinden güneye inmek isteyen Rusya'nın bölgedeki Kürtlerle olan etkileşimi inceledik.

Büyük Katerina ile birlikte I. Petro'nun çizmiş olduğu Rusya'nın yayılma stratejisi daha bir sistematikleşti. Bunu Katerina zamanında açılan dünya üzerinde devlet ve etnik kimlikleri araştırmak için kurduğu enstitülerle görebiliriz. Enstitülerin çalışmalarından biri olan bütün dillerin karşılaştırmalı sözlükte geçen Kürtçe kelimeler, kürdoloji konusunda yapılan ilk çalışma sayılabilir. Akademik anlamda başlayan bu çalışmaları, 1801 yılında Gürcistan'ın Rusya'ya gönüllü ilhakıyla Kürtlerle fiziki temas ve 1804-1805 yıllarındaki İran savaşıyla küçük birliktelikler takip etmiştir.

Bu çalışma sırasında yaptığım araştırmalarda Rus yanlısı olan gerek İran ve Osmanlı Kürdü olduğu gibi kendi devletine bağlı Kürtlerinde olduğunu özellikle belirtmek isterim. Özellikle 19. yüzyılda Rusların Kürt raporu yazması için görevlendirdiği Komutan Averyanov'un raporunda Ruslar ile beraber hareket eden Kürtler hakkında genel itibariyle olumsuz bir düşünce ortaya konulsa da, Celile Celil'in aynı dönem için derlediği raporlarda Rusya'da bulunan, İran yada Osmanlı yanında savaşır esir düşen Kürtler hakkında olumlu düşünceler yer almıştır.

Erivan Hanlığının Rusların hakimiyetine girmesiyle, yayılma alanındaki Kürtlerin daha iyi tanınması ve ilişkilerin geliştirilmesi için General Paskeviç görevlendirilmiş ve 19. yüzyılın ortalarına kadar Paskeviç ile Rus-Kürt ilişkileri ivme kazanmıştır.

Osmanlı içerisinde Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle bazı haklarından mahrum kalan ve bunu sindiremeyen bazı Kürt liderleri, Balkanlardaki ayaklanmalardan destek alarak Osmanlı'ya karşı isyana kalkışmışlardır. Coğrafi olarak yakın olan Kürtler, Paskeviç'in kurduğu sıcak ilişkilerle Ruslardan da yardım

talep etmişlerdir. Ancak Bedirhan Bey ayaklanmasına kadar Kürtlerle iyi olan Rusya, bu ayaklanmada öldürülen Nasturiler sebebiyle – bununla birlikte Rusların kendini Doğu Hristiyanlarının koruyucusu olarak görmesi nedeniyle- Ruslar Osmanlı'nın bu isyanı bastırmasına yardım etmiştir.

Başlayan Kırım Savaşı'nda Rusların Kürtlerle temasının ciddi derecede arttığını görmek mümkündür. Bu savaş sırasında Rus ordusunda görev alan Kürtler vardır. Hatta savaş sırasında Osmanlı'nın kaybedeceğini düşünen bazı Kürt aşiretleri de saf değiştirerek Rus tarafına geçmiştir. Bazı Kürtlerse tarafsız kalmayı tercih etmiş ve daha sonra Rusların tarafına geçmiştir.

Bu savaş sırasında Yezdanşir Osmanlı aleyhine isyan başlatmıştır. Bu isyan sırasında Ruslardan yardım isteyen Yezdanşir, Rusların kış geldiği için kışlaklara çekilmesi ve Kürtlerin yardım mektubunun geç ulaşması nedeniyle Rus yardımı yetişememiştir. Rus- Osmanlı ve İran ilişkileri gerginleştikçe, Rusların Kürtlerle ilişkileri daha da kuvvetlenmiştir. Kürtlerin, Rus tarafına geçmesi için Çarlık ciddi miktarlarda para harcamaya başlamıştır.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında bazı Kürt aşiretleri Kırım Savaşı sırasında gösterdikleri tavrı korumuşlardır. Bu savaş sırasında Rus komutan Melikof Kürtlerle çok yönlü birliktelikler yaparak uzun vadeli Rus-Kürt ilişkilerini geliştirmiştir. Bunu Şeyh Ubeydullah isyanında görmemiz mümkündür. Kürtler üzerinde etkili olan Şeyh Ubeydullah'ın İngiltere'den çok Rusya'ya yakınlığı çalışmamızda önem arz etmektedir. Şeyh Ubeydullah'ın Rus konsolosluğuna gönderdiği mektuplarla Ruslar Kürtlerin taleplerini karşılıksız bırakmamışlardır. Dönemin İngiliz ve Türk gazetelerinde Rusya'nın Kürtleri desteklediği ve silah yardımı yaptığı yazmıştır. Rusların Şeyh Ubeydullah'a destek sözünü bölge Hristiyanlarına iyi davranması koşuluyla verdiğini belirtmemiz gerekmektedir. İsyen bastırıldıktan sonra Ruslardan sığınma talep eden Ubeydullah, kabul edilirse maiyetinde tüm halkı Rus vatandaşı yapacağını belirtir. Ruslar için bu teklif cazip gelse de Türkistan'daki Türkmenlerle çatışma içinde olduğu ve İngiltere'den çekindiği için kabul edemez.

Bu isyan sonuçlandığında dönemin Osmanlı padişahı Sultan Abdülhamit Han, yeni tedbirler almaya başlar. Bu tedbirler içerisinde en etkili olan Hamidiye Alaylarıdır. Rusya için Güney Kafkasya, İngiltere içinse Güneydoğu Anadolu'ya konuşlandırılan bu alaylarla bir nebze Kürtlerin diğer devletlerle olan ilişkileri soğumuştur.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı ve İran içerisinde gerçekleşen Kürt isyanları Rus çıkarlarını olumlu yönde etkilese de sınırlarında yaşanan bu gerginlikten Ruslar rahatsızdı. Rus-Osmanlı sınırlarındaki Rus topraklarında Türk ajanlarıyla ortaya panislaamist söylemler Rusları rahatsız etmeye başlamıştı. Ayrıca Hamidiye Alaylarının çeteci Ermenilerle çatışması Rusya'nın çıkarlarına ters olmasıyla, Kürtlerin Ermenilerle çatışmasını önlemek ve Rusya'nın Kürtler için daha iyi bir devlet olup, taraflarına çekmek için Ruslar çok çaba sarf etmeye başlamıştır. Ruslar bu dönemde Kürtleri Batı ve bölge ülkelerine karşı herhangi bir savaş durumunda tampon görevi göstermeleri için uğraşmaktaydı. Bu tamponun Ermeni ve Kürt birlikteliği ile gerçekleşeceğini düşünen Ruslar, İran'ın batısı ve Osmanlı'nın doğu bölgesin Kürt- Ermeni birlikteliğiyle bir devlet kurmayı düşünmüştür. Bu nedenle Kürt-Ermeni birlikteliği ile isyanlar baş göstermeye başlamıştır. Özellikle İran'ın önde gelen bazı Kürt liderleri Rusya'ya yönelmeye başlamışlardı.

1905 yılında gerçekleşen Rus devrimi, Kürtleri de etkilemiştir. Bu tarihten sonra Kürt bölgelerinde isyanlar artmıştır. 1910'lu yıllarda Kürtler arasındaki Rus etkisi Irak'a kadar uzanmıştır. Güneyde etkin bir Kürt lideri olan Abdüsselam Barzani ile çalışmışlardır. Rusların Barzanilerle olan bağı bu tarihe kadar uzanmaktadır.

Bu dönemde çıkan Bitlis isyanlarında Kürt-Rus ilişkileri net bir şekilde görmek mümkündür. İsyanı Rusların planlaması ve isyandan sonra Molla Selim'in Rus konsoloslughuna sığınması Rusların Kürt politikasını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

1917 devrimine kadar Yakındoğu'ya yerleşmeye başlayan Rusya, ilerleme rotasında Kürtlerle iletişim halinde olmadan ilerlemenin zor olacağını farkındaydı. Bölgede rahat hareket edebilme adına konsolosluk ağını genişletmiş ve konsoloslar aracılığıyla bazı Kürt liderleriyle arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirmiştir. Abdüsselam

Barzani, Şeyh Mahmut Berzenci, Şemdinanlı Şeyh Taha, Simko Ağa ve Bedirhan ailesinden birçok kişi Rusya'dan sığınma talep etmişlerdir. Rusya'nın Kürtler arasında prestiji iyiden iyiye artmıştır. Çünkü Kürtler Osmanlı ve İran'ın dönemdeki zayıflığından yararlanmak istemiş, yeni dünya düzeni kurulurken kendilerine de bir devlet kurma arzusu içerisine girmişlerdir. Bu hayali gerçekleştirebilecek yetkinlikte de Rusya'ya İngiltere'den daha fazla güvenmişlerdir. Rusya da bu güveni kendi çıkarlarına uygun bir şekilde kullanmaktan çekinmemiştir. Çarlık dönemine genel olarak baktığımızda da Kürt-Rus ilişkisinde Rusların Kürtlerden istediklerinin büyük ölçüde gerçekleştiğini görebiliriz.

Bolşevik devrimi ve I. Dünya Savaşı'nın ardından Batı bloku tarafından Yakındoğu'nun yeniden düzenlenmesi ve Kürtlerin yaşadığı toprakların bir kısmında Kürt devleti oluşturmayı gündeme getirmişti. Sevr Antlaşması ile Kürtlere devlet öngörülmesiyle Ruslar Kafkasya'da kurulabilecek bir Sovyet Kürt devletinin, Sovyetlere sempati ile bakan Kürtleri etkileyebileceğini düşünmüşlerdir. Ancak Rusya içerisindeki gelişmeler ve Türkiye ile iyi ilişkiler sonucunda Sovyetlerin Kürtlerle olan ilişkisinde bir durulmaya sebep olmuştur. Ayrıca Türkiye içerisindeki bazı Kürt ayaklanmalarının bastırılmasında Türkiye'ye maddi ve askeri olarak yardım eden Sovyetler, Kürtlerin emperyalist devletlerle iş birliği içerisinde olduğunu belirterek Kürtlerden gelen talepleri reddetmiştir. Sovyetlerin felsefesine uymasa da bu dönemde Kürtlere yardım eli uzatılmamıştır. Rusya'nın Türkiye ile dostluk kurması yayılcı politikasını İran üzerine çevirmesine neden olmuştur. Kısa süreli olan Gilan'da gerçekleşen Sovyet rüzgârı etkili olamamıştır. Türkiye'nin Montrö ve Sadabad Paktı'nı imzalamasıyla Rusya ile arasının bozulmasına yol açmış ve Rus-Kürt ilişkilerindeki yakınlaşma başlamıştır.

Çalışmamızda Sovyet dönemi karışıklık olmaması adına ülke bazında incelenmiştir. Sovyetler Birliği içerisinde Kürtler her etnik halka verilen olanaklardan yararlanmıştır. Kürdoloji açısından büyük yol kat edilmiştir. Bu çalışmalar daha çok Ermeni bölgesinde hızlanmıştır. Çeşitli okullar açılmış ve diğer Kürt bölgelerine göre eğitim artmıştır. Ancak Stalin döneminde yaşanan sürgünlerden yine diğer halklardan ayırt edilmeyerek sürgüne tabi tutulmuşlardır.

Türkiye’de ise 1930’lu yılların ortalarına kadar Kürtlerle tam olarak bağ koparılmamıştır. Cıbranlı Halit Bey’in kurduğu örgütle dönemin Sovyet konsolosları arasında görüşmeler olmuştur. 1945 yılında Sovyet- Türk Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’nın feshi ile Sovyet akademi dünyasında Türkiye’nin Kürt politikasını eleştiren yazılar çıkmaya başlamıştır. 1954 yılında Bağdat Paktı’nın içerisinde Türkiye’nin yer almasıyla Sovyetler yetiştirdiği Kızıl Molla Mustafa Barzani’nin 1958 yılında Irak’a dönmesiyle Türkiye’deki ayrılıkçı Kürt hareketi sol kökenli akımla yükselmeye başlamıştır. Bu olaylar çalışmamız döneminde yer almadığı için değinilmemiştir.

Suriye’de var olan Fransız mandası nedeniyle Sovyetlerin buradaki Kürtlerle olan temasını araştırmamızda görememekteyiz. Fransızların Suriye’den çekilmesine kadar (1946) olan süreçte Rusya’nın Suriye Kürtleri üzerine bir politikası olmadığını söyleyebiliriz.

Irak Kürtleri ile Sovyetler arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, Sovyetlerin ilk yıllarında Türkiye ile olan dostluk sebebiyle Irak’taki Kürt lider Mahmud Berzenci’nin mektuplarına rağmen açık bir şekilde yardım ettiğini görememekteyiz. Ancak 1927-1928 yıllarında İngiliz hava kuvvetlerine karşı yapılan ayaklanmanın Sovyet istihbaratı tarafından örgütlenmiştir. 1940 sonrası Barzanilerle temas kuran Sovyetler, İran’daki Kürt hareketine katılmaları için Irak Kürtlerine destek vermiştir.

Türkiye ile kurulduğu yıllarda iyi ilişkiler oluşturan Sovyetler, yayılma alanındaki politikalarını bölgede İran üzerine kaydırmıştır. İran’da Pers Gilan Sovyet Cumhuriyeti’nin kuruluşunu desteklemiştir. Ancak 1921 yılında yıkılan kısa ömürlü bu cumhuriyet sonrasında İran ve Sovyetler Birliği arasında 1927 yılında saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Fakat İran’ın Nazi Almanya’sı ile geliştirdiği iyi ilişkiler sebebiyle Sovyet- İran ilişkiler beklenen dostluk düzeyini yakalayamamıştır. II. Dünya Savaşı arifesinde Almanya tehdidine karşı birleşen Sovyet-İngiltere hattı İran’ı işgal kararı almışlardır. Sovyetler Birliği İran’ın kuzey topraklarını işgal edince bu bölgede kalıcı olmak adına Azerbaycan Türkleri ve Kürtlerle ilgili politikalar geliştirmeye başlamıştır. Bu dönemde İran’da gerçekleşen birçok Kürt isyanında Sovyet izlerini

görmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin Kürt kartı devreye girince Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin doğuşu başlamıştır.

Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşunda her ne kadar Kürtlerin çabaları yadsınamaz olsa da Sovyetlerin desteğini inkar etmek başlı başına Sovyetlere ihanettir. O dönemde Mahabad'da bulunan birçok Kürdün evinde Stalin resimleri asılmaya başlamıştı. Silah yardımlarının yanında matbaa makinesinden, bando takımının teçhizatına kadar Sovyetler her konuda Kürtleri desteklemişlerdir. Cumhuriyetin ilanı sırasında konuşmacıların Sovyet askeri üniforması giymesi kayda değerdir. II. Dünya Savaşı'nın bitip, İngiltere'nin Sovyetlere İran işgalini kaldırmasını talep edince Sovyetler bu isteği gerçekleştirmek için yavaş davranmıştır. Ancak baskılar sonucunda 6 Mayıs 1946'da geri çekilen Sovyetler Birliği ardında kendisinden destek alan yeni kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni desteksi bırakmıştır. Gerekli yönetim ve ekonomik sıkıntıları olan cumhuriyetse İran'ın baskılarına dayanamayıp 17 Aralık 1946'da yıkılmıştır.

İster insan ister topluluk olsun eğer küçük bir etkiniz varsa illaki bir büyüğün himayesinde ve yönlendirmesiyle büyürsünüz. Kürtler o dönemde kendi çıkarlarını korumak pahasına Rusların çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Aslında Rusların nihai hedefi Mahabad Cumhuriyeti'ni kurup, sosyalist söylemlerini uygulayarak azınlıklara yani Kürtlere kendi hükümetlerini kurmaya yardımcı olmak değildi asıl hedef Büyük Petro'nun vasiyeti olan sıcak denizlere inme arzusu ve Ortodoksluğun merkezi olan İstanbul'u alarak hem vasiyeti yerine getirmek hem de kendilerini Ortodoksluğun koruyucusu olarak Avrupa'ya ispatlamak, belki de Anadolu'yu Sovyet coğrafyasına katmak istiyordu. Bu sebeple Anadolu'yu alabilmek için doğusunu sarmalıydı ve bunun için Kürtleri dikkatli bir biçimde kullandı. Sovyet Rusya ile olan 590 km olan sınırimız Mahabad Cumhuriyetinin kurulmasıyla 1060 km'ye çıkmıştır.

Günümüzde var olan sistemli ayrılıkçı Kürt hareketlerinin Kızıl Molla lakaplı Mustafa Barzani ile başladığını görmeliyiz. Barzani'nin yaklaşık 11 yıl Sovyetler Birliği'nde yetişmesi, İran'dan kaçan bir asi olarak Sovyetler Birliği'nden sığınma kabulünü alması göz ardı edilecek bir şey değildir. Mesud Barzani'nin Mustafa Barzani'nin oğlu oluşu aynı ekolün devamına işaret etmektedir.

Günümüzde her ne kadar Batılı devletlerin Kürtleri destekledikleri devamlı göz önünde bulunsa da tarihsel süreçte birçok önemli Kürt liderinin Rusya yanlısı olduğunu belirtmek adına bu çalışma yapılmıştır. Tarihinde bize gösterdiği şekilde Rusların Yakındoğu denkleminde Kürtler her zaman var olmuş ve olacaktır. Kürtlerse Rusları çalışmada görüldüğü şekilde minnetle Batı blokuna tercih edecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör: 2806, Dosya: 1
Fihrist:1
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör: 2904, Dosya
431, Fihrist: 8
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:1488, Dosya:32,
Fihrist:3/7
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:1488, Dosya:32,
Fihrist:3/1 ve 3/14
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:1488, Dosya:32,
Fihrist: 3/1-2, 3/2
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:1488, Dosya: 32,
Fihrist: 3/5
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:2806, Dosya:1,
Fihrist: 1-125.
- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, Klasör:2950 Dosya: 60,
Fihrist: 1-201, 204.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, BEO., 322594.Van Vilayetinden
Dahiliye Nezareti'ne Gönderilen 6 Temmuz 1914 Tarihli Şifre
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Fon Kodu: DH.ŞFR Dosya No:507
Gömlek No:101 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye
Nezareti'ne çekilen Rumi 20 Kanunisani 1331 (2 Şubat 1916) tarihli
şifreli telgraf.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Fon Kodu: DH.şFR Dosya No:510
Gömler No:43 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye
Nezareti'ne çekilen Rumi 8 şubat 1331 (21 şubat 1916) tarihli şifreli
telgraf.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Fon Kodu: DH.şFR Dosya No:516
Gömler No: 77 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye
Nezareti'ne çekilen Rumi 6 Nisan 1332 (19 Nisan 1916) tarihli şifreli
telgraf.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Fon Kodu: DH.şFR Dosya No:519
Gömler No:106 Bitlis Vali Vekili Memduh imzasıyla Dahiliye
Nezareti'ne Siirt'ten çekilen Rumi 2 Mayıs 1332 (15 Mayıs 1916) tarihli
şifreli telgraf.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İ.MSM, 48/1225, Lef: 17
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Y. PRK. UM. 3/40
- Internationale Presse-Korrespondenz, 1925, Sayı 31.
- Internationale Presse-Korrespondenz, 1930, Sayı 65.
- Vakit Gazetesi, 1880, No:1868.

BASILI KAYNAKLARI

- Abak, Tibet: “Rus Arşiv Belgelerinde Bitlis İsyanı 1914”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı CCVIII, 2011, s. 2-11.
- Aegleton, William: **Mehabad Kürt Cumhuriyeti 1946**, İstanbul, Koral Yayınları, 1976.
- Ahmet, Kemal M.: **Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan**, Ankara, Berhem Yayınları, 1992.
- Akgül, Suat “Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.
- Aladağ, Cemil: **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1978.
- Alakom, Rohat: **Kars Kürtleri**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2009.
- Alakom, Rohat: **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Tarihi Geçmişi (1787-1987)**, Ankara, Deng Yayınları, 1991.
- Alakom, Rohat: **Xoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2011.
- Aralov, Semyon İ.: **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967.

- Arar, İsmail: **Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Menteşe'nin Anıları**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Arfa, Hasan: **Dünya Basın ve Yayınında Kürtlerle İlgili Yayınlar**, Ankara, T.C. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Haber ve Yayın Hizmetleri Müdürlüğü, 1968.
- Arı, Tayyar: **2000'li Yıllarda Basra Körfezi'nde Güç Dengesi**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.
- Atak, M. Sadık: **Rusya Siyaseti ve Rusların Yayma Siyaseti**, Ankara, Ankara Basımevi, 1964.
- Averyanov, Pyotr İ.: **Osmanlı İran Rus Savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl)**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2010.
- Averyanov, Pyotr İ.: **19. Asırda Rusya, Türkiye, İran Muharebelerinde Türk, İran, Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazırları**, Ankara, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1926.
- Aydoğan, Erdal: “Yeni Belgeler Işığında Bitlis Vukuatı”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi**, Sayı XLIX, 2013, s.309-322.
- Barzani, Mesud: **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, İstanbul, Doz Yayınları, 2006.
- Barthold, Vasili V. **Asya'nın Keşfi ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2000.

- Baykara, Hüseyin **İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri**, İstanbul, Emek Matbaacılık, 1978.
- Bayraktar, Bayram: “1914 Bitlis Ayaklanması”, **V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri I**, Ankara, 1996. s.215-225.
- Bayram Kodaman: **Şark Meselesi Işığı Altında II. Abdülhamit’in Doğu Anadolu Politikası**, İstanbul, Orkun Yayınlar, 1983.
- Bayur, Yusuf H.: **Türk İnkılabı Tarihi**, Cilt II., Kısım III., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1943.
- Bedirhan, Abdürrezzak: **Otobiyografya**, İstanbul, Peri Yayınları, 2000.
- Bedirxan, Ezize Ziyö: **Kızıl Kürdistan**, İstanbul, Peri Yayınları, 2010.
- Biçer, Bekir : **Kürtler**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2014.
- Bilgin, M. Sıraç: **Barzani**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1992.
- Bruinessen, Martin Van: **Ağa, Şeyh ve Devlet**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1991.
- Bruinessen, Martin Van: **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- Cafersoy, Nazim: “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyön Arayışları”, **Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel**, Kış 2002, Cilt: VIII, Sayı: 4, s. 51-101.

- Celil, Celile: **Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2007.
- Celil, Celile: **Kürt Aydınlanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2013.
- Celil, Celile: **1880 Kürt Ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2014.
- Celil, Celile: **1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması**, İstanbul, Perî Yayınları, 1998.
- Celil, Celile: **Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi**, İstanbul, Peri Yayınları, 1998.
- Celil, Celile: “1914 Bitlis İsyanı”, (Çevrimiçi) <http://www.bitlisname.com/2015/11/18/bitlis-ayaklanmasi-arastirma/> , 29.05.2016.
- Celil, Celile; **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1992.
- Cengiz, H. Erdoğan: **Ermeni Komitelerinin A'mal Ve Harekât-I İhtilaliyyesi**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.
- Çoçiyev, Georgi; Koç, Bekir: “Kuzey Kafkasyalıların Doğu Anadolu’ya İskan edilmesi ve Adaptasyon Problemleriyle İlgili Bazı Bilgiler”, **Journal of Asian History**, Sayı: 4011, Yıl, 2006, s.1-14.

- Dersimi, M. Nuri **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İstanbul, Doz Yayınları, 1997.
- Erendil, Muzaffer: **Türk-Rus İlişkileri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1975.
- Erim, Nihat: **Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri : Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmalar C.XI**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953.
- Eskeroğlu, Şamil: “Eski Sovyetler Birliği’nde Kürdler ve Kürdoloji Çalışmaları”, (Çevrimiçi) <http://kurdistan-post.eu/tr/diaspora/eski-sovetler-birliginde-kurdler-ve-kurdoloji-calismalari-daimi-cengiz> , 19.03.2015.
- Foggo Y., Hacer: **Nesturiler 1843 – 1846 Katliamı**, İstanbul, Chiviyazıları Yayınları., 2002.
- Gaunt, David : **Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı’nda Doğu Anadolu’da Müslüman- Hristiyan İlişkileri**, İstanbul, Belge Yayınları, 2007.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı 1916-1918**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayını, 1978.
- Goloğlu, Mahmut: **Üçüncü Meşrutiyet**, Ankara, Başnur Matbaası, 1971.

- Granville, Edgar: **Çarlık Rusyası'nın Türkiye'deki Oyunları**, Ankara, Yarın Yayınları, 1967.
- Hakan, Sinan: **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri**, İstanbul, Doz Yayınevi, 2007.
- Hakan, Sinan: **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Halfin: **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, Ankara, Komal Yayınevi, 1976.
- Halfin: **19. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, Ankara, Komal Yayınevi, 1992.
- Hay, William R.: **Two Years in Kurdistan; Experiences of a Political Officer (1918-1920)**, London, Oxford University Press, 1938.
- Barkey, Henry J. , Fuller Graham E.: **Turkey's Kurdish Question**, New York Press, 1998, s. 7.
- Hosking, Geoffrey: **Rusya ve Ruslar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Hotham, David: **The Turks**, London, John Murray Publishers, 1972.
- İmanov, Vügar : “Rusya'nın Ortadoğu Politikası: Putin Dönemi”, **Orta Doğu Yıllığı**, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, s. 377-400.

- İnalcık, Halil: “Osmanlı-Rus İlişkileri 1490-1700”, **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl**, Ankara, TTK Yayınları, 1992.
- Jwaideh, Wadie: **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Kanlıdere, Ahmet: “Rusya Tarihinin Ana Hatları”, **Türk Dünyası Kültür Dergisi**, Sayı 19-20, 2010, s. 59-87.
- Kemper M., Conermann S.: “The Heritage of Soviet Oriental Studies”, **Routledge**, 2011.
- Kılıç, Selami: **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu**, İstanbul, Ülke Kitapları Yayınları, 1998.
- Kirişçi, K., Winrow, G.M.: **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Kollektif: **Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan : Türk Dünyasına Bakışlar**, İstanbul, Da Yayıncılık, 2003.
- Kollektif: “Kurdî”, **Bolşoya Sovyetska Ensiklopediya**, C. XXXV, Gosudarstvennyy Institut, Moskva, 1937.
- Konak, İsmet: **Kürtler ve Bolşevikler: Kürtlerin Sovyet Sistemine Entegrasyonu**, Almanya, Imperessum Yayınları, 2014.
- Kreyenbroek, Philip G., Sperl, S: **Kürtler (Güncel Bir Araştırma)**, Londra, Cep Kitapları Yayınları, 1994

- Kolosov, Viladimir A.: Geopolitiçeskoe Polojenie Rossii: Predstavleniya i Realnost, (Moskova; Art-Kurer, 2000),
- Kurat, A. Nimet: **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, İstanbul, TTK Yayınları, 2010.
- Kurubaş, Erol: **Başlangıcından 1960'a Değın Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.
- Kutlay, Naci: **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybun Yayınları, 1992.
- Kutlay, Naci: **21. Yüzyıla Girerken Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2002.
- Küçük, Levent: “Kars Vilayetinin Rus İdare Döneminde Etnik ve Dini Yapısı (1877-1917)”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 60, s. 1-13.
- Lazarev M.S., Mihoyan, Ş.X.: **Kürdistan Tarihi**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2001.
- Lazarev, Mixail S.: **Kurdiskiy Vopros (1891-1917)**, Moskova, 1972.
- Lazarev, Mixail S.: **Emperyalizm ve Kürt sorunu (1917-1923)**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1989.
- Lerch, Peter: **İsledovanieob İranskih Kurdah i ih Pregkah Severnih Haldeyah**. St Petersburg, 1856.

- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2004.
- Matiounine, Serguei : **Geopolitical Analıysis of the Former Soviet and Current Russian Strategic Conseptions**, (Final Report), Lublin-Poland, Institute of East-Central Europe, 1998.
- Meydan, Sinan: “Seyid Rıza Rusların yanındaydı”, (Çevrimiçi) <http://odatv.com/n.php?n=seyid-riza-ruslarin-yanindaydi-1309141200> , 20.07.2016.
- Mihoyan, Şakıre X.: **Irak'ta Kürt Sorunu: İki Dünya Savaşı Arasında**, İstanbul, Peri Yayınları, 1998.
- Mikail, Elnur H.: **Rus Dış Politikası ve Yeni Çar Putin**, İstanbul, IQ Yayıncılık, 2007.
- Minorsky V., D. **Kürtler ve Kürdistan**, İstanbul, Doz Yayınevi, 1996.
- MacKenzie:
- Minorsky, Vladimir: “Kürtler”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, İstanbul, 1967.
- Nikitin, Bazil: **Kürtler; Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1976.
- Nuri, İhsan: **Ağrı Dağı İsyanı**, İstanbul, Med Yayınları, 1992.
- Onay, Yaşar: **Rusya ve Değişim**, Ankara, Nobel Yayınları, 2002.

- Ortaylı, İlber: **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Yayınları, 2007.
- Özbay, Fatih “Tarihsel Süreç İçerisinde Ruslar ve Rusya”, **Rusya Stratejik Araştırmaları 1**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2006, s.13-27.
- Özkök, Burhan: **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları**, İstanbul, Askeri Matbaa, 1937.
- Perinçek, Mehmet: **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları (Bağımsızlık, Özerklik, Anadilde Eğitim, Toprak Devrimi)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- Prunhuber, Carol: **Kürdistan’ı Düşlerken, Kürt Rahman’ın Tutkusu ve Ölümü**, İstanbul, Avesta Yayınları, 2009.
- Riasanovsky, Nicholas V., Steinberg, Mark D.: **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 2014.
- Rişvanoğlu, Mahmut: **Saklanan Gerçek : Kurmanclar Ve Zazalar’ın Kimliği**, Ankara, Tanmak Yayınları, 1995.
- Roosevelt, Archie Jr.: “The Kurdish Republic of Mahabad”, **Middle East Journal**, Cilt I., Sayı III.,1947, s. 247-269.
- Sasuni, Garo: **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, İstanbul, Med Yayınevi, 1992.

- Somukian, Manaugh J.: **Empires in conflict: Armenia and the great powers: 1895-1920**, New York Press, 1995.
- Saygın, Selami **Yeni Şark Meselesi**, Ankara, Ülke Yayınları, 2003.
- Şamil, Hejare **Sovyet Kürtleri Hakkında Tarihi ve Güncel Bir İnceleme Diaspora Kürtleri**, İstanbul, Peri Yayınları, 2005.
- Şamil, Hejare **Serhed, Kafkasya ve Diasporada Yaşamın Adı: Sürgün ve Özlem; Knyaze İbrahim ve Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2007.
- Şimşir, Bilal: **Kürtçülük 1787-1923**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2010.
- Şimşir, Bilal: **Kürtçülük II (1924-1999)**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 2011.
- Taels, Herman: **Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler (1927-1994)**, İstanbul, Peri Yayınları, 2001.
- Ünal, Fatih: "Rusların Kürt Aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", **Karadeniz Araştırmaları**, Cilt: V, Sayı: XVII, Bahar 2008, s.133-152.
- Vernadsky, George **Rusya Tarihi**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2015.
- Xemgin, Ethem: **Kürdistan Tarihi**, İstanbul, Doz Yayınları, 2013.

- Yardımcı, Mehmet: **6000 Yıllık Kürt Direniş Tarihi**, Adana, Karahan Kitabevi, 2012.
- Yıldırım, Hüsamettin: **Rus-Türk Ermeni Münasebetleri (1914-1918)**, Ankara, Kök Yayınları, 1990.
- Yıldırım, Tuğba: **Kürt Sorunu ve Devlet; Tedip ve Tenkil (1915-1947)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2011.
- Yıldız, Hasan: **Fransız Belgelerinde Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, İstanbul, Koral Yayınları, 1991.
- Yücel, Muallâ Uydu: “İlk Rus Yıllığı “Povesti Vremennih Let”e Göre X. Yüzyılda Rus-Bizans-Türk Münasebetleri”, **Prof. Dr. Işın Demirkent Armağani**, İstanbul, 2008, s. 114-128.
- Zagrosi, Aso: “General Mustafa Barzani’den Stalin’e Mektuplar ve Kısa Bir Uyarı”, (Çevrimiçi) <http://www.nerinaazad.net/news/opinions/bashur/general-mustafa-barzaniden-staline-mektuplar-ve-kisa-bir-uyari> , 31.10.2016.
- Zagrosi, Aso: “General Barzani'den, Stalin'e Mektuplar -1”, (Çevrimiçi) <http://www.anadoluisigi.org/misafir-yazarlar/general-barzaniden-staline-mektuplar-1> , 31.10.2016.
- Zardykhani, Zharmukhamed: “Ottoman Kurds of the First World War Era: Reflections in Russian Sources”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: XLIII, Sayı:I, s.67-85.

Zürcher, Erik Jan:

Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

İsimsiz:

“İvan Paskeviç” (Çevrimiçi)

https://www.turkcebilgi.com/ivan_paskevi%C3%A7 ,
07.02.2017.

